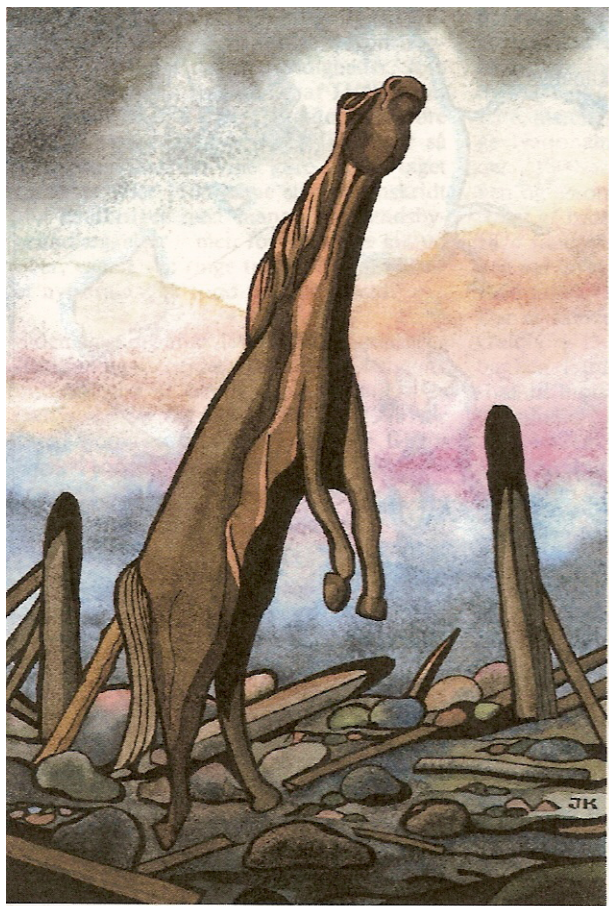

Venderne og Danmark

Et tværfagligt seminar

Redigeret af
Carsten Selch Jensen
Kurt Villads Jensen
&
John Lind

INDHOLD:

FORORD	s. 3
SAXOS GRÆNSER. DEHUMANISERINGEN AF VENDERNE	
Af Kurt Villads Jensen	s. 4
TEOLOGIEN BAG VENDERKORSTOGENE	
Af Ane Lise Bysted	s. 11
VENDERNE PÅ FALSTER	
Af Vivian Etting	s. 18
SLAVERNE I ROSKILDE	
Af Michael Andersen	s. 28
STEDNAVNE AF SLAVISK OPRINDELSE PÅ LOLLAND, FALSTER OG MØN	
Af Friederike W. Husted	s. 36
DET TIDLIGE KIRKEBYGGERI OG SOGNEDANNELSEN PÅ FALSTER	
Af Morten Pedersen	s. 42
BORREBJERG OG GULDBORG - arkæologiske vidnesbyrd om Saxo's "Venderplage"	
Af Jørgen Skaarup	s. 55
SYDVESTSJÆLLAND OG VENDERNE	
Af Henning Nielsen	s. 67
FJENDER ELLER VENNER? Dansk-vendiske alliancer i 1200-tallets første halvdel	
Af Carsten Selch Jensen	s. 79
VAR VALDEMARSTIDENS VENDERKORSTOG "TOPMÅLET AF HYLKERI"?	
Af John Lind	s. 87
VENNER OG FJENDER OMKRING ØSTERSØEN - de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder. Præsentation af et arkæologisk forsknings- og formidlingsprojekt inden for Storstrøms Amt	
Af Anna-Elisabeth Jensen	s. 95

**Mindre Skrifter udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense Universitet
Nr. 20, 2000**

FORORD

Den 2. december 1999 blev der på Syddansk Universitet i Odense holdt et seminar under titlen ”venderne og Danmark”. Her deltog i alt 10 arkæologer, sprogforskere, idéhistorikere, teologer og historikere med hver deres foredrag. Seminaret arrangeredes af projektgruppen bag forskningsprojektet ”Danmark og Korstogsbevægelsen: Østersøregionens integrering i Middelalderens Europa.” Det var projektgruppens ønske, gennem et sådant tværfagligt seminar, at prøve at gøre status over de seneste års udforskning af de dansk-vendiske relationer i middelalderen. Længe har det været Saxos fantasifulde og ensidige fremstilling af forholdet til venderne, der har fået lov at dominere også nyere historiske fremstillinger. Hos Saxo var kontakten mellem Venden og det danske rige næsten udelukkende præget af brutalitet og ufred. Nye undersøgelser, ikke mindst af arkæologisk og sproghistorisk art, har imidlertid givet os et langt mere nuanceret billede af danskernes kontakter med venderne og omvendt. Også hvad angår de krige og voldelige sammenstød, der vitterlig var en del af den dansk-vendiske historie i middelalderen, er forskerne nået til ny indsigt. Her er det ikke mindst den internationale korstogsforskning, der har kunnet kaste nyt lys over historien. Der er dog på ingen måde tale om, at de forskellige faggrupper er nået til vejs ende med deres studier af venderne og Danmark. Det vil redaktionsgruppen gerne markere gennem en udgivelse af de foredrag, der blev holdt ved det tværfaglige seminar. Foredragene, der her for de flestes vedkommende udgives i en stærkt gennearbejdet form, er således at opfatte både som en foreløbig status og som diskussionsoplæg, der forhåbentlig vil inspirere til videre studier.

Redaktionsgruppen vil her gerne takke Center for Middelalderstudier, Syddansk Universitet, for at have optaget nærværende publikation i sin række af Mindre Skrifter og i den forbindelse påtaget sig udgifterne i forbindelse med udgivelsen. Vi vil samtidig takke centrets sekretær, René Christensen, for arbejdet med opsætningen af artiklerne i denne publikation.

Forsidebilledet er udført af Jørgen Kragelund og venligst stillet til rådighed af tidsskriftet SKALK. Billedet blev oprindeligt brugt som illustration i artiklen ”Venderplagen” af Jørgen Skaarup (Skalk, nr. 2, 1995), som en rekonstruktion af fund gjort ved Guldborg banke på Lolland.

Odense, oktober 2000.

John Lind

Kurt Villads Jensen

Carsten Selch Jensen

SAXOS GRÆNSER. DEHUMANISERINGEN AF VENDERNE

Af Kurt Villads Jensen

Vi ved alle, hvordan venderne var, for det har Saxo beskrevet i flot stil og med mange detaljer. De var hedninge, i hvert fald de fleste af dem, og i krig kunne ingen af dem måle sig med de tapre danske krigere. Samtidig var de sørøvere og kunne lægge store dele af Jylland og øerne øde med deres plyndringer og hærgen.

Nogle få gange kan Saxos beskrivelse bekræftes af andre kilder: En bemærkning i Øm Klosterkrønike til testamentet efter biskop Svend af Århus, at han gav en masse jord på Djursland til Øm kloster, men at det i øvrigt var værdiløst, fordi det lå nær ved havet og udsat for hedningernes overfald (Gertz, II, 186). En bemærkning i den engelske biskop Thomas af Becketts helgenvita om, at nogle vendere havde opsnapet en gave til Valdemar fra hans svigerfar. Og måske kan andre af Saxos oplysninger bekræftes arkæologisk. Problemet er imidlertid, at i langt de fleste konkrete tilfælde står vi tilbage med Saxo alene. Og når det gælder det overordnede billede af danskerne og venderne er vi fuldstændig i Saxos hænder. Han er den absolut fyldigste kilde fra 1100-tallet til dansk selvopfattelse, som den udtrykte sig i forholdet mellem danskerne og venderne.

Et langt stykke tid har det jo også været tilstrækkeligt. Dansk middelalderhistorie har kunne skrives, så vi alle har forstået den og identificeret os med den, ved i store træk at gengive Saxo, ordret eller i det mindste indholdsmæssigt. Problemet er så nu, at vi måske er begyndt at tænke om os selv som danskere på en anden måde, end vi har gjort det seneste halvandet hundred år. Desuden har der været så megen anden kritik af Saxo i dette århundrede, at det vel er rimeligt at stille spørgsmål også til hans beskrivelse af forholdet mellem danskere og vendere. Det er blevet påvist, at Saxos værk er gennemkomponeret og tilrettelagt med henblik på at fremhæve en ganske bestemt politisk holdning – nemlig Valdemarslinjens legitimitet i forhold til alle andre linjer af kongeslægterne og Skjalm Hvideslægtens fortjenester som støtter og rådgivere for Valdemarerne (Skovgaard-Petersen 1987; Nors 1998; Hermanson 2000). Personer og forhold er medtaget eller udeladt af Saxo, efter som det tjente dette overordnede sigte. Thyra Nors har påvist, at Saxo diskret undervejs gennem sin store fortælling med små sidebemærkninger formår at fremstille alle andre kongsemner end Valdemar som illegitime – født uden for ægteskab – eller som nedstammende fra illegitime forbindelser. Hvis dette aspekt er så bevidst udarbejdet af Saxo, så kunne hans beskrivelse af venderne også være det. Men hvordan afgør man det, når man ikke har andre kilder?

Det jeg vil foreslå her er at inddrage et begreb, som har fyldt meget i den internationale middelalderhistorie de seneste 30 år, nemlig grænsesamfund. Udtrykket udspringer bl.a. af den

amerikanske historiker Frederick Jackson Turners værk fra 1893 om Amerika som et *Frontier Society* med særlige institutioner og en særlig mentalitet. Litteraturen om grænsesamfund er siden blevet meget stor. Til tider kan man få fornemmelsen af, at den er blevet så udvandet, at alle samfund i middelalderen var grænsesamfund. Termen dækker alt og dermed intet. Men inden det er nået dertil, har der alligevel været en række tankevækkende diskussioner om, hvad en grænse egentlig er, så måske giver det alligevel mening at prøve at opfatte Saxos Danmark som et grænsesamfund.

Først nogle bemærkninger om selve begrebet (se især (Power og Standen 1998). Ordet grænse et mangetydigt ord. Det danske og tyske ord kommer vist fra slavisk *granica*, der betyder grænsesten, og som er kommet ind i germansk gennem den Tyske Ordens ekspansion i 1200-tallet langs Østersøkysten. Grænse betyder altså her en skarp linje, som fysisk er markeret i landskabet og adskiller. Men grænse kan også på en række sprog have en betydning af åbning, adgangsvej, som fx det romerske limes, der skulle betyde romervej ind i det ikke romerske område. Grænse og limes osv. kan imidlertid også betyde noget helt andet, nemlig en bufferzone imellem to forskellige politiske eller religiøse systemer, et område uden en entydig overhøjhed og med både en stadig militær mobilisering og raids og grusomheder, men også med en nødvendig daglig sameksistens. At leve i et sådant område skaber en særlig mentalitet, for Turner altså en særlig amerikansk frontiermentalitet, hvor frihed er vigtig - og det betyder at have ret til at bære pistol - for andre en særlig steppementalitet blandt nomaderne omkring den kinesiske mur (Lattimore 1940), eller for andre måske en særlig dansk grænsementalitet i 1100-tallet.

Grænser kan altså opfattes som adskillende, skarpe linjer eller tværtimod som løst definerede områder med fredelig eller ufredelig gensidig påvirkning, der over tid måske kan udvikle sig til selvstændige og særegne samfund. Eller sagt på tysk: Man kan skelne mellem Trennungsgrenzen – adskillelsesgrænser – og Zusammenwachsgrenzen – sammenvoksningsgrænser.

Grænser ændrer sig over tid, både de hårde og de bløde grænser. De hårde politiske grænser rykker frem, hvis det politiske centrum har succes med sin ekspansion, som det fx var tilfældet på den Spanske Halvø i middelalderen under den kristne Reconquista, under generobringen. Men det ændrer også afgørende vilkårene for de bløde grænseområder. De begynder som ret selvstændige, og når den skarpe grænse ruller hen over dem, skal de indordnes en mere centraliseret og regulerende magt. På den Spanske Halvø kan man se, hvordan de frie bønder i grænseområderne fysisk bliver banket på plads af herremændene, efterhånden som den muslimske fjende kommer mere og mere på afstand (Bisson 1998). På et tidspunkt havde de en vigtig funktion i koloniseringen og kristianiseringen og fik derfor store friheder, senere skal de bare betale skat.

Grænseområder flytter sig altså og ændrer karakter over tid. Det har nogle praktiske organisatoriske og sociale følger, som man kan eftervise i nogle middelalderlige kilder, især de administrative. Men når man vender sig til de mere ideologiske kilder fra middelalderen, stiller sagen sig anderledes.

Grænsesamfund er kun grænsesamfund, fordi der eksisterede en ide om en forskel mellem os og dem, mest rendyrket i middelalderen mellem os kristne og de der hedninge. Den blev holdt i live af de professionelle ideologer, middelalderens samfundsforskere, nemlig historikere og teologer. Deres kilder eller litteratur har en klar slagside på den måde, at de i 95% af tilfældene ønsker fremstille grænsen som en skarp, hård linje mellem dem og os, mens man skal til helt andre former for kilder for at få et indtryk af en blød grænsezone, hvor størstedelen af befolkningen det meste af tiden har levet fordrageligt imellem hinanden. De har måske ikke kunnet lide hinanden, men de har været nødt til at finde samlivsformer og skabe forpligtende sociale relationer - fx fosterbroderskaber eller gidseltagning eller juridiske privilegier - som sikrede fred i det daglige til at handle og blot for at undgå, at man blev slået ihjel, når man gik uden for døren.

Hvis den ideologiske form for litteratur antyder en sameksistens, er det som regel kun indirekte og med afstandtagen som den spanske præst Alvarus, der midt i 800-tallet beklagede sig over, at unge kristne i det muslimske Cordoba kunne digte de mest formfuldendte kærlighedsvers på arabisk, men de kunne ikke latin nok til at følge med i gudstjenesten. Hans arbejde virkede i øvrigt, på den måde at det var med til at få 54 kristne til over ganske få år at stille sig op og svine Muhammed til og blive halshugget som martyrer (Coope 1995).

Nu nærmer vi os så endelig Saxo. Vi er vant til at opfatte ham som unik og den største danske historiker nogensinde, hvad man udmærket kan argumentere for. Men hvis man opfatter Danmark som et grænsesamfund til hedenskaben i 1100-tallet, blive Saxos værk pludselig blot ét blandt en lang række andre, europæiske konge- og ekspansionshistorier. For dem alle gælder det, at deres opgave er at skildre grænsen som fast, altså at understrege den evigt bestående modsætning mellem os og dem. Samtidig skal de forherlige og legitimere en bestemt kongelinje, som netop udmærker sig ved vellykket ekspansion, fordi det også er karakteristisk for disse samfund med grænser til ikke-kristne, at kongelinjer skifter og strides indbyrdes og søger legitimitet gennem korstogsengagement.

Der er klare paralleller mellem Saxo og tilsvarende grænsesamfundsberetninger, som viser sig punkt for punkt fra begejstringen over rå vold til de avancerede teologiske og juridiske pointer.

Saxos skildrer et ekstremt voldeligt samfund, hvor enhver risikerede at blive hængt og lemlæstet og slået ihjel og få næsen skåret af. Men det er slående, at volden skildres forskelligt afhængig af, hvem det gik ud over. Danskerne er mere voldelige end venderne – sådan fremstilles det uden forbehold af Saxo – men det gør ikke noget, så længe det går ud over venderne. Erik Ejegod var, skriver Saxo, fuldstændig fremmed over for enhver form for grusomhed, men under ham fangede danskerne nogle vendiske sørøvere i Julin, bandt dem til pæle og skar underlivet op på dem og trak langsomt tarmene ud af dem. ”Det var et sørgeligt skue,” kommenterer Saxo, ”men det havde en overmåde nyttig virkning på Danskerne” (Saxo, 12.4.2). Det er altså ikke grusomhed, hvis det går ud over venderne. Tværtimod, det bliver til heltedåd for Saxo. Da kong Svend Grathe ryddede Fyn for vendere, kæmpede han og hans folk så længe og så hårdt, at de sled huden af håndfladerne og til sidst svang sværdene med det blodige kød i deres hænder (14.6.1).

Saxo beskriver med stor billigelse, hvordan det lykkedes Valdemar og Absalon at oprette eliteenheder, der var rene terrorkorps. Da Absalon havde grundlagt København, lavede han en speciel hurtig og effektiv flådestyrke, som patruljerede i Øresund. Disse Absalons *mariners* fangede vendiske sørøvere og halshuggede dem og satte hovederne på stager på stranden rundt om København til skræk og advarsel for andre vendere (14.49.4). Og det virkede. Så snart dette specialkorps viste sig, flygtede venderne, og hvis de ikke var hurtige nok, ville de hellere springe i vandet og drukne end blive fanget af danskerne. En af venderne tog konsekvensen og valgte at hænge sig fra sin egen skibsmast hellere end falde i hænderne på Absalons styrker (16.5.3).

De danske togter i vendiske områder bliver fremstillet som total hærgen og nærmest etnisk udrensning. Danskerne brændte af og plyndrede indtil omkring august, så vendte de hjem, mens venderne høstede. I september kom de igen og plyndrede den nye høst og brændte husene ned. Under et af togterne var ødelæggelserne så totale, at svalerne begyndte at bygge rede i de danske skibes rigning – der var simpelthen ikke et eneste stråtag tilbage i hele det vendiske område, som de kunne bygge i. Den form for krigsførelse fremstilles som helt rimelig af Saxo og som noget, der havde fuld støtte fra kong Valdemar, der ”altid tørstede efter at udgyde hedningenes blod” (14.29.1).

Saxos skildring af venderne er bygget op over de samme skabeloner som andre grænsesamfundshistorier fra højmiddelalderen. De fleste vendere skildres som en stor grå hob, der bare bliver slået ihjel eller umandigt flygter ud i sumpene og drukner. Nogle få individer er overløbere, som hjælper danskerne, men bliver mistroet. En af disse overløbere tilbød sig som vejviser, og danskerne lod ham gå foran, men havde lagt en strikke om halsen på ham, så de kunne kvæle ham ved det første tegn på forræderi (14.57.2). Nogle ganske få vendere var værdige

modstandere som kæmpen Mirok, der ene mand ryddede det meste af et af Absalons skibe og til gengæld fik lov at leve, da han endelig blev overmandet (14.49.6.).

De vigtigste elementer i beskrivelsen af venderne er imidlertid, at de var frafaldne fra troen, og at de var sørøvere. Saxo beretter, at Erik Emune i 1135 med 1100 skibe havde erobret Rügen og omvendt venderne til kristendommen, men at de snart var faldet fra troen igen (14.1.6). Det er kun en relativ kort bemærkning, som ikke fylder meget i værket, men som er umådelig vigtig ud fra den middelalderlige teologi. Hedninge må man ikke tvinge ind i kristendommen, det havde man ment siden oldkirken. Men de frafaldne måtte man tvinge tilbage med alle midler, det havde man været enige om siden Augustin omkring år 400. Med bemærkningen om Erik Emunes kortvarige kristianisering får Saxo altså fremstillet alle de efterfølgende venderkrige som teologisk set retfærdige krige. Den gentagne beskrivelse af venderne som sørøvere har en tilsvarende funktion. Da Saxo skrev i slutningen af 1100-tallet var man inden for den kirkelige teologi og jura nået frem til en række definitioner på retfærdig krig, som blandt andet indeholdt kravet, at det altid skal være den anden part, der begynder (Russell 1975). Alle krige var forsvarskrige, ellers var de slet ikke krige. Og det betyder så, at alle de danske krige mod venderne var retfærdige forsvarskrige, for venderne var sørøvere.

Forsvarsaspektet vinder over omvendelsesaspektet hos Saxo. Et enkelt sted fortæller han, at danskerne forfulgte en gruppe kristne vendere, som søgte tilflugt i deres nye kirke. De fik lov at leve, men Saxo understregede omhyggeligt, at danskerne kunne have slået dem ihjel, fordi danskerne havde en retfærdig sag imod venderne (14.45.3). Et andet sted fortæller Saxo, hvordan en tysk hertug overvejede at forsvare sine undergivne, kristne vendere mod danskerne. Saxo svang sig op i den høje retorik, da han forurettet imødegik en så urimelig tanke, og sluttede af med, at enhver der kæmper mod danskerne, fortjener at ende i helvede, for danskerne kæmper udelukkende på grund af deres brændende kærlighed til fred og deres brændende kærlighed til fædrelandet, til *patria* (14.46.2). Fred er altså at slå venderne ihjel, fordi de var sørøvere og angreb først og i det hele taget knap nok var menneskelige, uafhængigt af, om de havde omvendt sig til kristendommen eller ej.

Fædrelandet bliver en nærmest metafysisk størrelse hos Saxo, som retfærdiggøre ekspansion og vold. Selve begrebet "fædreland" hos Saxo er blevet tolket som synonym for kongen (Skovgaard-Petersen 1969) eller tværtimod som folket i modsætning til kongen (Hermanson 2000; Sawyer 1985), og det er blevet diskuteret, om Saxos værk er tegn på en nationalisme, og hvad den så egentlig indebærer. I alle tilfælde var fædrelandshistorier og "nationale" folkeslagshistorier et alment fænomen i 1100-tallet og indebar som et vigtigt element at kæmpe og dø for fædrelandet (Post 1953). De var udbredt overalt og byggede på en tanke om nationale modsætninger og

indeholdt en række stereotyper om de andre. Særligt stærkt var det tilfældet i grænseområder til ikke kristne, hvor de andre kunne fremstilles som ikke-menneskelige.

Venderne var ikke alene umandige krigere, de var også i bund og grund det modsatte af de gode danskere. Deres gud Svantevit var en forvanskning af kristendommen, de var nemlig blevet kristnet af St. Vitus, men faldet fra troen og dyrkede ham nu som en afgud (14.1.6). Selv var venderne forvrængninger af rigtige mennesker og nærmest dyriske. Når mændene på Rügen lå hos deres kvinder, "gik det dem ofte som hunde, der ej kan komme fra hinanden igen", og til spot og spe blev de hængt over en stang og vist frem (14.39.43). Venderne blev da også behandlet derefter. Da Jarmerik var blevet konge, hjemsøgte han venderne og hængte 40 af dem sammen med 40 ulve (8.10.5). At hænge ulve var meget udbredt i traditionelle samfund og skal nok forstås som udtryk for en frygt for varulve, altså netop dyriske umennesker, som skulle bekæmpes på enhver måde (Rheinheimer 1995).

Modsætningen mellem danskerne og venderne var, ifølge Saxo, altså skarp og altid nærværende og nærmest naturgiven. Og sådan havde det været altid. På trods af, at Saxo nævner eksempler på dynastiske forbindelser mellem danske og vendiske fyrstehuse, trækker han den skarpe modsætning mellem danskere og vendere tilbage i forhistorisk tid. Hvordan skal vi så forstå Saxo? Har danskere altid kæmpet mod vendere, har vendere altid været sørøvere?

På den ene side kan Saxo jo rent faktisk have haft ret. Det er ikke umuligt, at vendiske grupper har angrebet danske grupper i det, der nu er Danmark. Det er givetvis sket, men Saxos kunstgreb er så, at han fremstiller det som en permanent trussel, der har eksisteret altid eller næsten altid. Der er der gode juridiske grunde til: En permanent trussel måtte man i middelalderen forsvare sig imod med en permanent krigsførelse, som Valdemar og Absalon gjorde det.

På den anden side set er noget af det interessant ved Saxo måske ikke så meget, hvad han medtager, som hvad han udelader. Saxo nævner ikke handel med venderne, fredelig samliv, vendiske grupper bosat i Danmark og så videre. Det behøver ikke betyde, at noget sådant ikke har eksisteret, det betyder bare, at det ikke passede ind i Saxos program at nævne det. Og dermed opfører han sig fuldstændig som andre forfattere fra grænseområder, der fremhævede modsætninger mere end sameksistens. For så vidt kan man vende sagen på hovedet: At der eksisterer et værk som Saxos viser, at der nok har været temmelig megen sameksistens mellem danskere og vendere i 1100-tallet; der kan have været tale om en grænsezone eller en sammenvoksningsgrænse, som det netop – for at støtte Valdemarernes arvekav – bliver Saxos opgave at lave om til en adskillelsesgrænse. Saxo skrev for at gøre en blød grænse hård, og at han skriver så hårdt om rå vold, viser måske, hvor blød grænsen egentlig har været.

Litteratur:

- Bisson, Thomas N., 1998, *Tormented Voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia 1140-1200*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Coope, Jessica A., 1995, *The martyrs of Córdoba : community and family conflict in an age of mass conversion*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Gertz, M.Cl., ed. 1917-1922, *Scriptores minores historiae danicae medii ævi*. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie/G.E.C. Gad.
- Hermanson, Lars, 2000, *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Afhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg; 24. Göteborg: Historiska Institutionen.
- Lattimore, Owen, 1940, *Inner Asian frontiers of China, by Owen Lattimore*. New York: American Geographical Society.
- Nors, Thyra, 1998, "Ægteskab og politik i Saxos Gesta Danorum", *Historisk Tidsskrift* 98: 1-33.
- Post, Gaines, 1953, "Two notes on Nationalism in the Middle Ages", *Traditio* 9: 281-320.
- Power, Daniel and Naomi Standen, 1998, *Frontiers in question : Eurasian borderlands, 700-1700*. New York: St. Martin's Press.
- Rheinheimer, Martin, 1995, "Die Angst vor dem Wolf. Werwolfglaube, Wolfssagen und Ausrottung der Wölfe in Schleswig-Holstein", *Fabula* 36: 25-78.
- Russell, F.H., 1975, *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sawyer, Birgit, 1985, "Valdemar, Absalon and Saxo: Historiography and Politics in Medieval Denmark", *Revue Belge de philologie et d'histoire* 63: 685-705.
- Saxo, 1931, *Saxonis Gesta Danorum*. Edited by Hans Ræder, Jørgen Olrik; and Franz Blatt. Hauniæ: Danske sprog- og litteraturselskab; Levin & Munksgaard.
- Skovgaard-Petersen, Inge, 1969, "Saxo, Historian of the Patria", *Mediaeval Scandinavia* 2: 54-77.
- _____, 1987, *Da Tidernes Herre var nær. Studier i Saxos historiesyn*. København: Den danske historiske Forening.

TEOLOGIEN BAG VENDERKORSTOGENE

Af Ane Lise Bysted

Jeg vil i det følgende koncentrere mig om tiden omkring 1147 og Bernard af Clairvauxs engagement i venderkorstogene, hvilket var den periode, hvor vendertogterne blev egentlige korstog. Teologisk og kirkeretsligt set er der ikke så meget der adskiller venderkorstogene fra korstog andre steder hen. Eller: det vil sige, det var der ikke, da først vendertogterne var blevet til egentlige korstog. Det skete, da disse togter i 1147 officielt blev inddraget i den generelle korstogsideologi og underlagt korstogens institutioner. Under det 1. korstog og i tiden derefter var der blevet udviklet en ideologi og nogle institutioner, der således i 1140'erne – på det 2. korstogs tid – også fik indflydelse på, hvordan man så på situationen i det nordøstlige Europa, og på hvordan man handlede imod de mennesker, der boede der.

Derfor vil jeg indlede med at se lidt nærmere på udformningen af korstogsideologien generelt, og for overskuelighedens skyld vil jeg gøre det ved at dele den op i to hovedtemaer.

Det første tema er forestillingen om hellig krig: en krig der bliver udkæmpet, fordi det er Guds vilje og påbud, at en bestemt fjende bliver bekriget. Heri ligger igen en forestilling om, at man kender Guds vilje og kan pege på fjenderne og den gode sag. I sådan en krig er det ikke nogen synd at slå ihjel, for Gud vil det jo, og det er tilmed en retfærdig krig, som bliver kæmpet til forsvar for kristendommen.

Kirken havde helt op til tiden omkring det 1. korstog haft et noget ambivalent forhold til krig, for der slår folk jo hinanden ihjel og forbryder sig dermed mod det 5. bud, hvilket er en alvorlig synd. I den tidlige middelalder havde Kirken holdt på, at det altid måtte medføre en alvorlig bod, hvis man slog nogen ihjel, ligemeget om det var i en krig for en god sag. I løbet af 1000-tallet begyndte Kirken at bløde op på denne holdning, samtidig med at pavedømmet stillede sig bag en række krige, især i Spanien og Syditalien. Det har formentlig efterhånden virket urimeligt at sende folk i krig og bagefter kræve, at de gjorde bod, hvis de havde haft held til at slå nogle fjender ihjel. Derfor fjernede man mod slutningen af 1000-tallet kravet om bod for de krige, som man udnævnte til hellige krige. Det vil sige, at det heller ikke længere var nogen synd at deltage i dem, tværtimod var det Gud velbehageligt, og man udviklede ideen om, at krig kunne være en god gerning, som man vandt åndelig fortjeneste ved (Hehl 1-5; Cowdrey 10-32).

Det skete samtidig med, at Kirken i sit forsøg på at regulere adlens voldsudøvelse og indpode kristne dyder i ridderstanden udbredte forestillingen om den gode kristne ridder – miles Christi –

Kristi stridsmand, der tjente Gud og næsten i kampen mod Kirkens fjender. Denne ridder kæmpede ikke for egen vinding, og derfor var det ikke en synd, når han slog ihjel. Derfor fortabte han ikke sin sjæl, men han vandt sig tværtimod en åndelig fortjeneste ved at kæmpe for Kirken. Krigertjeneste blev gjort til et kald næsten på linje med et munkekald, og et alternativ til at gå i kloster. Ligesom munkene kæmpede mod det onde på det åndelige plan og samtidig arbejdede på at gøre sig fortjent til frelsen, kunne ridderen kæmpe mod troens ydre fjender og forvente en lignende løn.

Det 1. korstog blev betragtet som en sådan hellig og retfærdig krig, der tjente en god sag: forsvaret af den østlige kirke og befrielsen af Guds Hellige Land. Og derfor kunne korsfarerne vente sig en stor åndelig løn.

Det andet teologiske tema, jeg vil pege på, er pilgrimsmotivet. Korstogene blev i middelalderen betragtet som en form for pilgrimsfærd. Og også dette tema er forbundet med en forestilling om åndelig fortjeneste; en pilgrimsrejse var vanskelig og farefuld og en form for bod, og der var en lang og veletableret tradition for, at man kunne tage på pilgrimsfærd for at sone sine synder og til gavn for sin frelse.

For tanken bag det 1. korstog var det naturligvis især traditionen for pilgrimsrejser til Jerusalem, der var vigtig. Gennem århundrederne havde pilgrimsrejserne opdyrket en veneration for de hellige steder, som nævnes i Biblen og hvor Kristus havde levet på jorden. For pilgrimmene var det vigtigt at være der, hvor Han havde været, hvor Kristus havde gået rundt som menneske. Man ville helt bogstaveligt gå i Kristi fodspor, og denne tanke om Kristi efterfølgelse var et meget centralt tema i 1000-, 1100- og 1200-tallets religiøsitet. Det manifesterede sig bl.a. i ideen om at gå i Kristi fodspor og tage korset og blive en af hans sande disciple.

Det var også et tema, der blev brugt i korstogsprædikener – måske allerede i den allerførste korstogsprædiken, den Urban II holdt, da han udråbte korstoget i 1095. Ihvertfald beretter hele to korstogs-krøniker, at han skulle have prædikeret over Lukas 14:27: ”Den som ikke bærer sit kors og går i mit spor kan ikke være min discipel” (Balderic af Dol 16; Robert af Reims 730)(Oversat til engelsk i L. og J. Riley-Smith: *The Crusades. Idea and reality 1095-1274*, s. 42-45 og 49-53). En anden krønike fra det 1. korstogs tid, *Gesta francorum*, begynder simpelthen sin beretning med at henvise til Mattæus 16:24: ”Hvis nogen ønsker at gå i mit spor, skal han fornægte sig selv og tage sit kors op og følge mig” – og det var, hvad alle frankerne ville ifølge *Gesta francorum*, og derfor tog de afsted for at befri den Hellige Grav (*Gesta francorum* 121).

Disse forestillinger og temaer indgår i korstogstanken, og nogle af dem blev udmøntet direkte i korstogenes institutioner:

1) ”At tage korset” blev termen for at aflægge korstogsløfte. En korsfarer var en, der havde aflagt et højtideligt, juridisk bindende løfte om at kæmpe for Kirken, og at man således havde taget sit kors, blev manifesteret ved, at man fik et lille stofkors, som man bar på sit tøj, indtil man havde fuldført løftet. At drage på korstog var altså ikke noget, man bare gjorde helt spontant, det var reguleret af visse institutioner. Stofkorset var således tegnet på, at man var omfattet af de særlige privilegier, som kom korsfarerne til del (Jf. Brundage 139-140).

2) Et af disse privilegier var afladen, som blev en meget vigtig institution for korstogene. Når man tog på korstog fik man aflad, dvs. eftergivelse af den straf, som man måtte have pådraget sig for sine synder, hvorved man var, om ikke sikker på sin frelse, så dog et stort skridt nærmere til den.

Tildelingen af aflad var den officielle, kirkeretslige måde at udtrykke, at man fik en åndelig fortjeneste ved at drage på korstog. På den måde kan korstogs afladen ses som en institutionalisering af de elementer af fortjenstfuldhed, der ligger i tankerne om både den hellige krig og om pilgrimsfærden. Eller sagt på en anden måde: da der skulle knyttes officiel fortjenstfuldhed til den hellige krig, blev det gjort ved at anvende afladsinstitutionen – på den måde kunne man kirkeretsligt udtrykke, at de kæmpende fik en åndelig fortjeneste på linje med dem, der drog på en pilgrimsfærd.

Aflad var en institution, som var opstået kort før korstogenes begyndelse, og som fandt sin teologiske og kirkeretslige udvikling i 11- og 1200-tallet. Det skete under en lang og indviklet teologisk debat, som det vil føre alt for vidt at komme ind på her, men det, som man med stor seriøsitet forsøgte at klarlægge var, hvordan man kunne være sikker på, at afladen virkede. Hvad var forholdet mellem, at Kirken gav aflad, og at personen blev tilgivet hos Gud og frelst? Et af de spørgsmål, teologerne diskuterede i den forbindelse var, om en mand, der havde aflagt korstogsløfte, men som døde inden han nåede at deltage i kampen, også fik fuld aflad på linje med resten af korsfarerne. I begyndelsen hældede teologerne til den anskuelse, at det var nødvendigt, at man ydede noget selv, men i midten af 1200-tallet fandt man frem til begrundelser, der sikrede, at pavens løfte om aflad gjaldt i alle tilfælde. Derfor var også korsfareren, der døde inden han kom afsted, sikker på at blive frelst (Se N. Paulus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*, B. Poschmann: *Der Ablass im Licht der Bussgeschichte*. Eksemplet med korsfareren har jeg gennemgået mere fyldigt i ”Korstogs afladens opståen og teoretiske udvikling”).

Samtidig med denne teologiske diskussion foregik der også en mere juridisk diskussion om, hvornår det var i orden at slå ihjel og om, hvornår man kunne gøre det uden at fortabe sin sjæl. Disse spørgsmål udfoldede sig i diskussionen om den retfærdige krig, der bl.a. fremhævede, at en krig skulle være en provokeret forsvarskrig for at være retfærdig og at de, der kæmpede, måtte gøre det med den rette intention. Man måtte ikke kæmpe af simpel hævnthørst eller herskelyst, men kun

for at fremme fred og retfærdighed. Denne ideologi kan genfindes i mange af middelalderens fremstillinger af korstogene (K.V. Jensen 33-41).

Disse diskussioner viser også, at de lærde og Kirkens elite tog korstogenes teologiske problemer meget alvorligt. Og i denne diskussion blev korstogenes institutioner samtidig fastlagt og underbyggede.

Fra det 2. korstogs tid blev den ideologi og de institutioner, som jeg her har skitseret, overført også på situationen med venderne. Ideologien blev bestemmende for, hvordan man opfattede dem, og institutionerne blev bragt i anvendelse i kampene mod dem.

Det skete ved Bernard af Clairvauxs mellemkomst. Bernard af Clairvaux var en af tidens vigtigste politiske figurer; han var abbed for et cistercienser-kloster, men havde en indflydelse, der rakte langt ud over denne orden. Han var rådgiver for konger og paver, og i 1146 blev han trukket ind i forberedelserne til den franske konge Ludvig VII's korstog. Ludvig VII havde besluttet sig for at drage på korstog til Jerusalem, og det blev billiget af paven. Denne, Eugen III, udstedte en bulle, "Quantum praedecessores", hvori han opfordrede til, at man gjorde ligesom sine stolte forfædre og drog til Jerusalem og kæmpede for Kristus, for Edessa var faldet, og hele kristenheden truet (PL: CLXXX 1065f) (Oversat i L. og J. Riley-Smith, s. 57-59).

Bernard af Clairvaux blev udnævnt til pavens særlige udsending til fremme af korstoget, og ved sine prædikener og breve fik han en meget stor andel i korstogsbudskabets udbredelse. Hans prædikenturné førte ham til Tyskland, hvor han forsøgte at vinde kongen, Konrad III, og den tyske adel for sagen. Det lykkedes i nogen grad. I marts 1147 var mange af de tyske fyrster overbevist og mange havde taget korset. Men de saksiske fyrster fremførte det synspunkt, at de jo havde så mange hedninge ved deres egne grænser, som man med lige så god ret kunne drage på korstog mod (Otto af Freising kap. 35-37; Lotter 8-9; Christiansen 53). Det bifaldt Bernard af Clairvaux, og han forelagde ideen for paven, som udstedte en ny bulle, "Divinae dispensatione", til fordel for det nye Venderkorstog. Bullen fastslår, at man fik fuldstændig de samme rettigheder og privilegier for at tage på korstog mod venderne, som for at drage til Jerusalem, man fik den samme aflad osv. (Pommersches Urkundenbuch, I. Band, nr. 32).

Denne bulle fremfører også tanken om, at korstoget nu var en trefrontskrig; at det var den samme kamp, der blev udkæmpet i det Hellige Land, i Spanien og mod venderne. En kamp til forsvar for Kirken imod de vantro.

Vi har overleveret nogle breve og prædikener fra Bernard, hvor han skriver om korstog og om, hvorfor man skal drage afsted. Heri udtrykker han de samme teologiske forestillinger, som jeg

beskrev før. Et af disse breve handler om Venderkorstoget, og her skriver Bernard om begrundelsen for korstoget, at nu havde Gud inspireret de kristne fyrster til at kæmpe mod hedningene i det Hellige Land – derfor var Djævelen blevet bange, for det så ud til, at hedningene der ville blive omvendt. For at forhindre det har den onde fremdrevet hedningene i de vendiske lande for at genere de kristnes vej til Jerusalem. Derfor er det nødvendigt og Guds vilje, at disse folkeslag hurtigst muligt bliver undervunget. Det hedder videre i brevet, at i denne kamp må de kristne fyrster ikke indgå våbenhvile og nøjes med at modtage tribut fra venderne, nej, de skal bekæmpes indtil de er enten omvendt eller udryddet (Bernards brev er oversat i *The Letters of St. Bernard of Clairvaux*, red. B. Scott James, 1998, s. 466-468).

Denne sidste passage har pådraget sig en del opmærksomhed, for er det tvangsdåb, Bernard her taler om? Nogle forskere mener ja, og har tillagt Bernard udsagnet ”død eller dåb”, men det er stadig omdiskuteret, hvad han mente. Tvangsdåb var udelukket ifølge kirkeretten og teologien, der klart fastslog, at sand omvendelse kun kan være frivillig. Vi ved på den anden side, at der blev praktiseret tvangsdåb under de vendiske og baltiske korstog. Men det stemmer ikke så godt med billedet af den hellige Bernard, at han skulle have været en direkte fortaler for tvangsdåb. I hvertfald er der to forhold, der kunne tale imod denne opfattelse. Dels må Bernard have haft teologiske vanskeligheder med tvangsdåb, og dels er det en kendsgerning, at han forsøgte at forsvare jøderne mod de forfølgelser, der fulgte i kølvandet på korstogsagitationen (Bernards breve nr. 363 og 365 (B. Scott James s. 462 og 465f); Otto af Freising kap. 39).

Derfor er der blevet foreslået en tolkning, der går ud på, at det ikke var de enkelte menneskers omvendelse eller uddyddelse, Bernard talte om, men snarere hele folkeslagets, og at ”udryddelse” betød, at venderne skulle fratages herredømmet over området (Lotter 11-43).

En anden tolkning kunne være, at Bernard rent faktisk mente, at venderne burde kristnes eller udryddes, og at den hårde fremgangsmåde kunne retfærdiggøres af den store fare, som han mente, kristenheden svævede i. Bernard fremstillede korstoget som en forsvarskrig – det var hedningene, der begyndte og de var Djævlens redskaber, og derfor måtte de bekæmpes med alle midler. Et andet af Bernards korstogsbreve kunne støtte denne tolkning. I dette brev, som blev udsendt til en lang række europæiske fyrster, skriver Bernard, at jøderne ikke måtte udryddes, for det var meningen, at de skulle minde de kristne om Herrens lidelseshistorie, og fordi det var profeteret, at de skulle blive omvendt i de sidste tider. I nogle overleveringer af brevet forklarer Bernard videre, at det var noget andet med hedningene: ”If the pagans were similarly subjugated to us then, in my opinion, we should wait for them rather than seek them out with swords. But as they have now begun to attack us, it is necessary for those of us who do not carry a sword in vain to repel them with force. It is an

act of Christian piety both to vanquish the proud and also to spare the subjected...” (B. Scott James s. 463; jf. Lotter s. 26 note 62 og Leclercq s. 299)

Så længe hedningene ikke var undergivet kristne fyrster, var det ikke en kristen pligt at vise mildhed imod dem, tværtimod.

Ved at definere venderkrigene som korstog opnåede man del i de privilegier, der tilkom korsfarere og efterhånden også i det rekrutterings- og beskatningsapparat, der blev opbygget omkring korstogene. Samtidig betød det måske også, at kampene blev mere kompromisløse – Bernards brev forbød som sagt, at man indgik våbenhvile og modtog tribut fra venderne, og det samme gjorde iøvrigt Eugen III's bulle, hvilket tyder på, at Bernard og paven har kendt til de tyske fyrsters almindelige fremgangsmåde og politiske interesser i vendertogterne (Beumann 139). Kampene blev ikke mere ”humane” af at blive defineret som korstog – og det burde de heller ikke ifølge ideologien. Korsfarernes eventuelle religiøse motivation lå heller ikke nødvendigvis i at søge at omvende hedningene, men i at vinde åndelig fortjeneste til gavn for deres egen frelse. Det betyder, at vi ikke kan bedømme deres eventuelle religiøse sindelag ud fra deres behandling af venderne.

Den korstogsideologi, jeg her har skitseret, kan på mange måder, også for venderkorstogens vedkommende, ligne en tynd fernis, som man fabrikerer for at skjule det gustne overlæg. Det har den givetvis også været i nogle tilfælde. Men jeg vil gerne understrege, at de kilder, jeg arbejder med for øjeblikket, viser, at middelalderens teologer har taget korstogene og deres ideelle mål meget alvorligt. Det kunne de naturligvis gøre i tryk afstand derhjemme bag skrivepultene – men de gjorde det ud fra en sjælesørgerisk indstilling og en bekymring for korsfarerens sjæl. Det viser sig i de spørgsmål, som de diskuterede, som drejede sig om, hvorvidt det var sikkert at slå nogen ihjel, når man var på korstog. Fortabte man sin sjæl ved at dræbe hedningene? Virkede afladen lige så meget, som Kirken havde lovet det? Måtte man omvende nogen ved tvang?

I disse spørgsmål viste de derimod ikke nogen som helst bekymring for korstogens ofre, og det virker måske uforståeligt ud fra vore begreber. Ud fra middelalderens egne forudsætninger må man imidlertid sige, at korstogene blev taget meget alvorligt som en religiøs praksis og som et middel til frelse.

Kilder og litteratur:

Balderic af Dol, *Historia Jerusalem*, i RHC Occ, vol. IV, s. 9-111.

Gesta francorum, i RHC Occ, vol. III, s. 119-163.

James, Bruno Scott (red.): *The Letters of St. Bernard of Clairvaux*. Sutton 1998.

Otto af Freising: *Kejser Frederik Barbarossas historie*, København 1943.

PL: *Patrologiae cursus completus...* series latinae, red. J.P. Migne, vol. CLXXX, Turnhout (uden år).

Pommersches Urkundenbuch, I. Band, Køln 1970.

RHC Occ: *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, vol. III-IV, Paris 1866-1879 (genoptryk England 1967).

Robert af Rheims, *Historia Iherosolimitana*, i RHC Occ, vol. III, s. 721-882.

Beumann, Helmut: "Kreuzzugsgedanke und Ostpolitik im hohen Mittelalter", H. Beumann (red.) *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*, Darmstadt 1963.

Bysted, Ane Lise: "Korstogsafladens opståen og teoretiske udvikling", *Den Jyske Historiker* 2000, 89, s. 30-47.

Brundage, James A.: *Medieval Canon Law and the Crusader*. Madison 1969.

Christiansen, Eric: *The Northern Crusades*, Penguin 1997.

Constable, Giles: "The second Crusade as seen by contemporaries", *Traditio*, 1953, 9, s. 215-279.

Cowdrey, H.E.J.: "The Genesis of the Crusades: the springs of the holy war", *Popes, Monks, and Crusaders*, London 1984, XIII s. 10-32.

Hehl, Ernst-Dieter: *Kirche und Krieg im 12. Jahrhundert. Studien zu kanonischem Recht und politischer Wirklichkeit*, Stuttgart 1980.

Jensen, Kurt Villads: "Bellum Justum i 1200-tallets vesteuropæiske tænkning og Kirkens fred", *Historisk Tidsskrift* 1993 nr. 1, s. 29-46.

Leclercq, Jean: "L'encyclique de saint Bernard en faveur de la croisade", *Revue Benedictine* 1971, vol. 81, nr. 3-4, s. 282-308.

Friedrich Lotter: *Die Konzeption des Wendenkreuzzugs*, Sigmaringen 1977.

Paulus, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*, vol. 1, Paderborn 1922.

Poschmann, Bernhard: *Der Ablass im Licht der Bussgeschichte*, Bonn 1948.

Poschmann, Bernhard: "Busse und Letzte Öhlung", *Handbuch der Dogmengeschichte*, vol. IV, f. 3, Freiburg 1951.

Riley-Smith, L. og J.: *The Crusades. Idea and reality, 1095-1274*, London 1981.

VENDERNE PÅ FALSTER

Af Vivian Etting

Dette indlæg vil forsøge at skitsere et billede af de spor, som venderne i perioden fra 1000-tallet op til midten af 1100-årene har efterladt på Falster. Jeg vil her inddrage såvel de skriftlige som de arkæologiske kilder, og enkelte steder vove mig ind på de mere indirekte tegn og mulige vidnesbyrd om deres aktiviteter i området.

Saxo's billede af venderne på Falster

I Saxo's skildringer af vendernes plyndringer i 1100-tallet udgør Falster et område, der mere eller mindre beskrives som et slags grænseland. En generel karakteristik giver følgende billede: *“Falstringerne, hvis mod var lige så stort som deres land var lidet, bødede ved kækhed på deres fåtal. De ville ikke gå under åget og give fjenden skat, men holdt ham fra livet enten ved overenskomst eller ved magt”*.

Hvis vi skal tro Saxo's ord har venderne således ligefrem søgt at få falstringerne til at betale faste afgifter, og til tider indgået forlig med dem. Som det grelleste eksempel på dette dobbeltspil kan nævnes belejringen i 1158, hvor indbyggerne på Falster måtte søge ly for en stor vendisk flåde bag deres såkaldte “fælles virke”, som Saxo kalder det. Blandt de belejrede var tilfældigvis kong Valdemars mundskænk, der hørte en af falstringerne beklage sig over “tværdriverne” blandt kongens rådgivere og udbryde, at medens *“de forrige konger for det meste havde båret sporer på hælene, havde denne konge dem nok på tærne”*. Mundskænken havde siden refereret episoden til kongen og stemplet indbyggerne på Falster som *“de argeste forrædere, der havde for skik at røbe venderne alle de foretagender mod dem, som de kom på spor efter. Det venskab, som de af og til holdt med fjenden for at hytte sig selv, lagde han dem hårdt til last; og gjorde de til tider fjenden en tjeneste - mere af angst end af lyst, så hed det straks “Drottenssvig”. De havde nemlig for skik at holde fanger i forvaring for venderne; og ofte sendte de - mere af frygt end af fri vilje - ilbud til fjenden lige inden landets flåde stak i søen, thi de håbede ved slig tjenstagtighed at sikre sig den fred, som de ej ved egen kraft var i stand til at hævde”*.

Som resultat af mundskænkens beretning var kongen blevet rasende og havde besluttet *“at lægge alt hvad der endnu var tilbage af Falster i bund og grund øde med sværdet”*. Det blev dog heldigvis afværget ved Guds indgriben, for kongen blev ramt af en voldsom sygdom, som medførte at *“han selv forblev skyldfri, og det sagesløse folk uskadt”*.

Saxo's beretning skildrer således Falster som et slags grænseområde, hvor indbyggerne mere eller mindre frivilligt må tilpasse sig venderne. Det er påfaldende, at Saxo konsekvent forsvarer falstringerne overfor de skarpe beskyldninger, selv om han samtidig medgiver at de i mange tilfælde er tvunget til en noget tvivlsom dobbeltrolle. Saxo's beretning skal naturligvis læses med nogen forbehold, men man må huske på at han her skriver om sin egen samtid. Hans engagerede forsvar for områdets indbyggere og iver for at forklare deres pressede situation er næsten påfaldende, og kan på sin vis læses som et indlæg i tidens ophidsede debat. Man kan derfor efter min mening ikke uden videre afvise hans beretning som fri fantasi, selv om Saxo's værk var et bestillingsarbejde bl.a. for at glorificere Valdemar den Store og Absalons indsats i Venderkrigen. Det sidste togt mod venderne fandt ifølge Saxo sted i 1170, d.v.s. *efter* erobringen af Rügen, og her nævnes et falstersk spionskib, hvor mandskabet iøvrigt blev drukket så fulde af en forræder, at de ikke kunne advare Absalon. Her har Saxo ingen undskyldning klar.

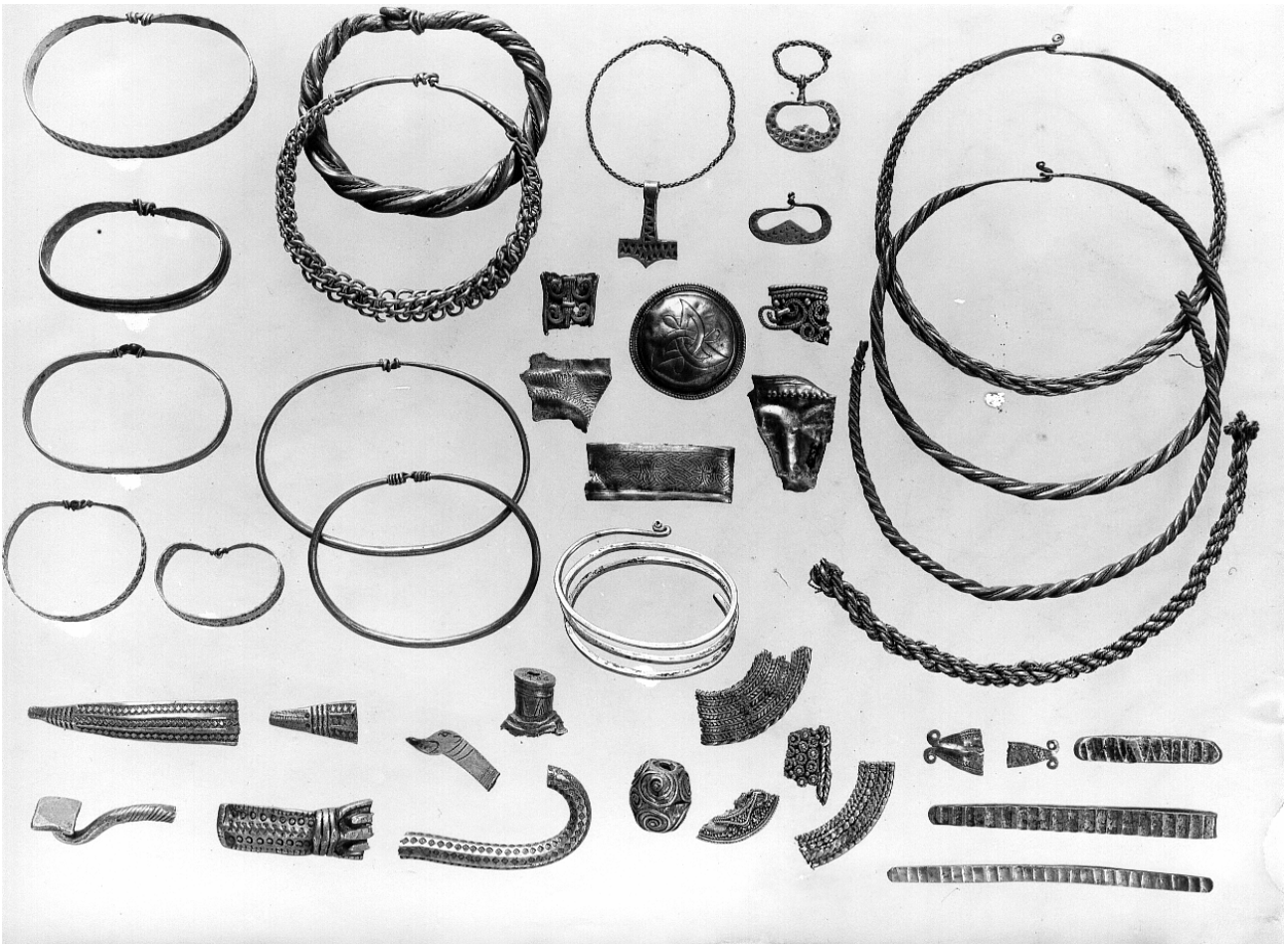
Arkæologiske spor efter venderne på Falster og indirekte vidnesbyrd om deres hærgen

Spørgsmålet rejser sig naturligt om man gennem de arkæologiske kilder kan finde vidnesbyrd om vendernes rolle på Falster, og her er der faktisk et meget spændende materiale fra 900-tallet op til slutningen af 1100-årene.

Runestenen fra Sønder Kirkeby viser ikke direkte en forbindelse til venderne, men er interessant fordi den signalerer noget om overgangen fra vikingetid til tidlig middelalder. Runestenen blev fundet genanvendt som kvadersten i den romanske kirke, og indskriften fortæller, at “...*ser satte denne sten efter sin broder As... Og fandt døden på Gotland. Thor vie disse runer*”. Her har det altså stadig været den nordiske gudetro, der har været fremherskende.

De usædvanlig mange **skattefund** fra 1000-årene er indirekte vidnesbyrd om krige og plyndringer. *Lymose-skatten* blev således fundet i 1942 i Lymose skov på Falsters nordkyst. Den består af 11 stykker brudsølv og 393 mønter, fortrinsvis fra Tyskland og England.

Ved *Vålse* på Nordvestfalster er der fundet en af de største sølvskatte i Danmark, også fra årene omkring år 1000. Her blev i 1835 meget tæt på stranden fundet et fladt bronzekar, der indeholdt smykker, brudsølv og mønter til en samlet vægt på 6,5 kilo. Af de knap 700 mønter i skatten var ca. 300 mønter fra den arabiske verden, medens 371 mønter stammede fra det tyske Ottoniske Kejserrige. Heriblandt var også skattens yngste mønt, slået under Otto III og Adelheid mellem 991-994, og det giver et godt fingerpeg for nedgravningen af skatten. Denne datering støttes også af en mønt, præget under Richard I (942-996), som er en af de yderst sjældne mønter fra Normandiet. Blandt smykkerne var både halsringe, armringe, Thorshamre og hængesmykker.

Figur 1. Skattefund fra Vålse fra omkring år 1000. Udover de her viste halskæder, armringe, hængesmykker og brudsølv blev der fundet næsten 700 mønter, hvoraf ca. 300 var fra den arabiske verden. Fot. Nationalmuseet.

Endelig skal nævnes skattefundet fra *Gundslevmagle*, der synes at have en kirkelig tilknytning. Særlig bemærkelsesværdig er det enestående byzantinske sølvkors i en 78,5 cm lang sølvkæde, samt en stor krystal i sølvindfatning. Desuden blev fundet en lille perlekrans med perler af carneol, bjergkrystal og sølv, et smykkefragment udformet som et dragehoved og en sølvring med den magiske formular: + T HE BA LG VT GV TG TT IIN. Denne trylleformular kendes fra 2 andre smykker, nemlig fra en guldfingerring fundet ved Erritsø og en ring, der var nedlagt i en bispegrav i Angers katedralen i Sydfrankrig. Skatten fra Gundslevmagle blev formentlig nedgravet i slutningen af 1000-tallet.

De usædvanlig mange og store skattefund fra perioden synes således at bekræfte billedet af Falster som et område, der i 1000-årene var præget af krig og ufredstider. Vi kan naturligvis ikke vide noget konkret om den dramatiske historie bag de enkelte skattefund - blot konstatere, at ejermanden åbenbart aldrig kom tilbage. Skattefundene behøver ikke nødvendigvis at have forbindelse med vendernes plyndringer, men de hører med til det samlede billede af Falsters historie i dette tidsrum.

For at vende tilbage til Saxos beretning om belejringen af falstringernes såkaldte “fælles virke”, har der været forskellige gisninger om lokaliseringen af en sådan “folkeborg”. Man har peget på et stort halvcirkulært voldanlæg nær landsbyen *Virket*, hvor navnet kunne indikere en sammenhæng. Voldanlægget er ialt ca. 1300 m langt, og består enkelte steder af et tredobbelt voldsystem. Museumsinspektør Hans Stiesdal foretog i slutningen af 1970’erne en arkæologiske undersøgelse, hvor der blev lagt nogle snit gennem voldsystemet, men desværre blev der ikke gjort nogen fund, der kunne datere anlægget. Det er derfor stadig et åbent spørgsmål, om der eksisterer nogen forbindelse med venderkrigene. Måske er der snarere tale om et anlæg fra jernalderen, således som nogle forskere mener. Det kunne i den forbindelse være spændende at få foretaget nogle naturvidenskabelige undersøgelser og dendrokronologiske analyser som grundlag for en nærmere datering.

Klare vidnesbyrd om vendisk indflydelse findes derimod, hvis vi vender os mod *Fribrødre Å* lidt syd for Stubbekøbing, hvor der er fundet resterne af et regulært skibsværft, der med stor sandsynlighed er vendisk. I 1981 blev der ved en opgravning ved åen fundet skibsdele, og gennem de følgende år foretog vikingeskibsmuseet i Roskilde i samarbejde med museet Falsters Minder en detaljeret undersøgelse af stedet, der kan tidsfæstes til slutningen af 1000-tallet.

Her har området udgjort en regulær fjord, og endnu i slutningen af forrige århundrede var dalen omkring Fribrødre Å en række sammenhængende småøer inden man satte ind med dræning og tørlægning. Udgravningerne afslørede en lang række skibsdele, træagler og hugspåner, samt en mængde redskaber: knive, trækøller, kiler, profilmjern, hvæssesten, øsekar, træskeer, tovværk, m.m., som klart indikerede at der var tale om et egentlig værft. Der blev foretaget en dendrokronologisk prøve af en af bordplankerne fra et ophugget skib, og den viste at træet var fældet mellem 1050-1055. Skibet har formentlig sejlet i omkring 30 år, og det bringer dateringen tæt op på 1100. Hvad der er yderligere interessant, er den store sandsynlighed for, at der er tale om et vendisk værft. Herom vidner bl.a. skibsbygnings-teknikken, der på flere punkter adskiller sig fra den traditionelle nordiske type. De slaviske skibe var mere fladbundede, mastesporet havde en særlig udformning, man brugte mos som kalfatringsmateriale og bordplankerne er klinket med træagler. En yderligere indikation om dette er muligvis stednavnet “Fribrødre”, der i markbøgerne fra 1682 benævnes “Pri Brødres agre”. Et kendt vendisk marknavn er “Prybrode”, hvor pry står for ved og brod for vadested. Der er naturligvis også den mulighed, at det er et dansk værft, hvor man har genanvendt vendiske skibe, men uanset hvordan man vælger at tolke fundet, vidner det om de meget tætte forbindelser til det vendiske område. Jan Skamby Madsen peger således på, at der kan være tale om en dansk ledingshavn med tilknyttet værft.

Figur 2. Et fuldt bevaret spant fra et ophugget skib, fundet ved udgravningen af skibsværftet ved Fribrødre å. Fot. Vikingskibshallen.

De tidlige kirker og stednavne

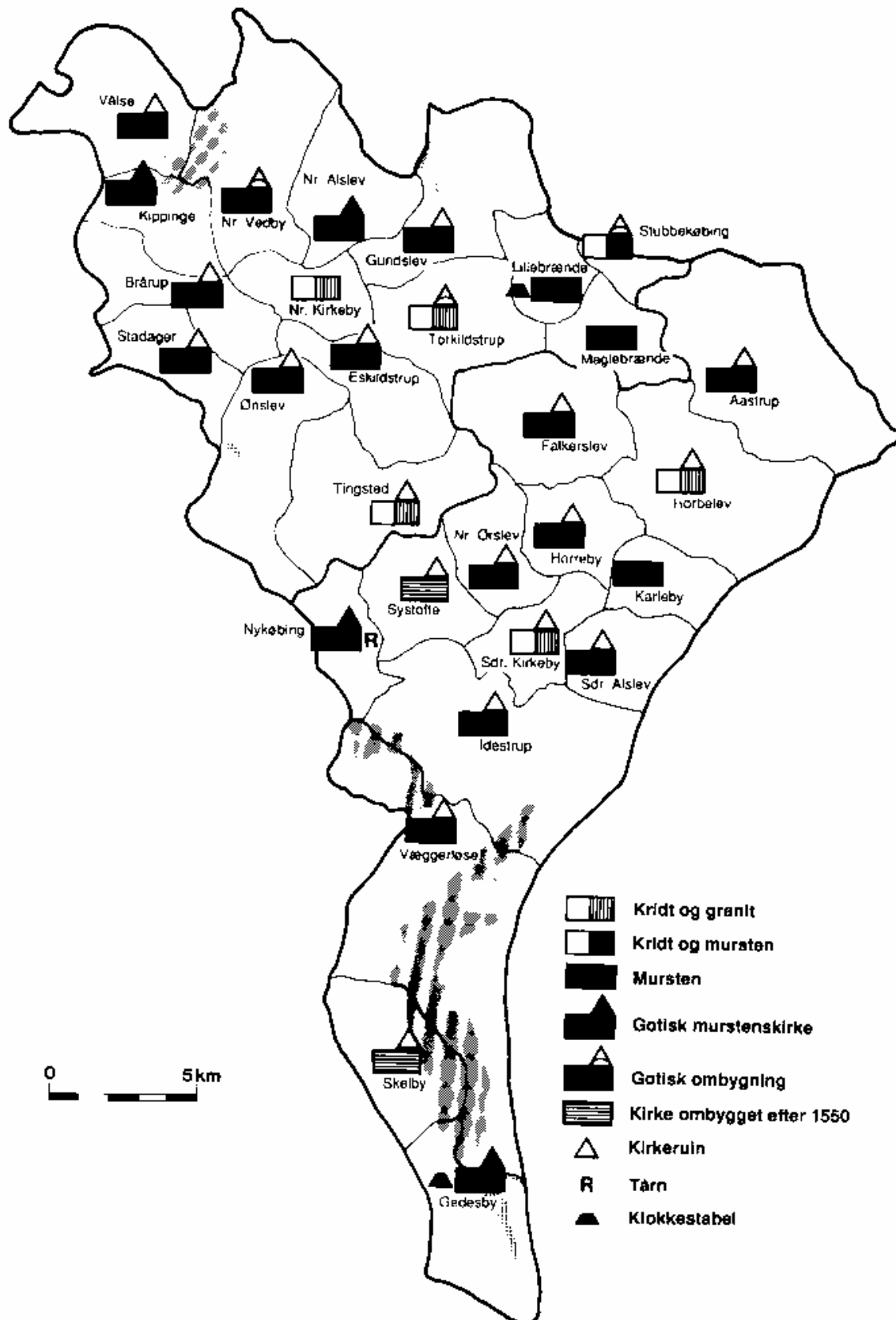
Friederike Housted fortæller senere om de slaviske stednavne på “Sydhavsøerne”, så jeg vil derfor bare kort nævne at der også andre steder på Falster findes stednavne, der tyder på vendisk bosættelse, bl.a. Korselitse og muligvis Hannenov. Desuden optræder det slaviske mandenavn “Gnemer” ikke mindre end 10 steder i oversigten over jordejere på Falster i kong Valdemars Jordebog. “Gnemer Falstricus” hed iøvrigt også den svindler, som ifølge Saxo fik falstringerne drukket fulde i 1170.

Kong Valdemars Jordebog indeholder en spændende opgørelse over bebyggelsen på Falster omkring 1250, kaldet Falsterlisten. Her er kongens gods opregnet for hvert sogn og landsby, og her kan det konstateres at sogneinddelingen på dette tidspunkt var fuldt etableret. Alle de nuværende landsbynavne er nævnt, og hertil omtales yderligere nogle landsbyer, som sandsynligvis er blevet nedlagt under den store Ødegårdskrise. Opgørelsen viser, at kongen ejede næsten 30 % af den dyrkede jord på Falster, medens stormændene havde ca. 25 %. Resten af jordene (knap 50 %) har været delt mellem selvejerbønderne og kirken, men dette bliver ikke specificeret. Naturligvis kan Falsterlisten ikke anvendes som kilde til vor viden om vendernes rolle og indflydelse i området, men det må konstateres at sognedannelsen er blevet etableret gennem 1100-tallet i lighed med

resten af landet. Spørgsmålet bliver senere behandlet af Morten Pedersen, så det vil jeg ikke komme yderligere ind på.

Der er stadig bevaret enkelte kirker på Falster, som er opført i 1100-tallet, hvor venderkrigene stadig rasede. Som det fremgår af dette kort over Falsters middelalderlige kirker, er der kun ganske få, der er bygget i romansk stil med murværk af kampesten og kridtstenskvadre. De er formentlig opført, før man gik over til at bygge med tegl i årene omkring 1200. I virkeligheden er der kun tale om 5 kirker ialt, nemlig: Tingsted, Horbelev, Sønder Kirkeby, Torkildstrup og Nørre Kirkeby, som alle er karakteriseret ved at ligge i den centrale del af øen langt fra kysten. Dette kan naturligvis være en tilfældighed, men kan måske også tolkes som et forsøg på at sikre kirkerne mod plyndringer og ødelæggelse.

Den mest interessante kirke er Tingsted kirke, som ligger i skellet mellem Falsters to herreder. Her mødtes Falsters landsting, og navnet "Tingsted" - som findes i Falsterlisten - betegner jo direkte stedets funktion. Herredsopdelingen har jo dybe rødder tilbage i vikingetiden, og havde stor betydning bl.a. i forbindelse med hele ledingsorganiseringen. På kirkegården er fundet en engelsk

Figur 3. Kort over Falsters kirker, hvoraf de ældste fra 1100-tallet er opført af kridt og granit. Efter "Danmarks Kirker".

mønt, slået for kong Ethelred (978-1016), og i højmiddelalderen blev der her ført vigtige forhandlinger mellem kongen Kristoffer 2 og udenlandske fyrster. Selve kirken er opført i 1100-årene med apsis, kor og skib i rå kamp og kridt, og senere i middelalderen er tilføjet tårn og våbenhus i munkesten. Meget tyder på at stedet har været af central betydning helt tilbage fra vendertiden. Fra Sønder Kirkeby kirke er bevaret nogle enestående portalrelieffer fra kirkens søndre portal, som er fra slutningen af 1100-tallet. De store midtreliet viser den tronende Kristus omgivet af Peter og Paulus, men mest spændende er det andet relief. Her ses to personer, henholdsvis en

Figur 4. Stenrelief fra Sønder Kirkeby 47,5 x 28 cm. Efter Etting: *Et ben i hver lejr*. Fot. Nationalmuseet.

verdslig stormand, der holder en kærte og en mønt i hænderne, og en gejstlig person med en vokskærte og en olielampe eller alterkalk. Indskrifter fortæller, at de hedder henholdsvis TOSTE og CONRADUS, og uden tvivl står vi her overfor kirkens stiftere, der sikkert har spillet en vigtig rolle i denne overgangstid på Falster. Som så mange andre steder i landet kan man således konstatere en nær sammenhæng mellem den lokale stormand og det tidlige kirkebyggeri.

Fra samme tid stammer et fornemt dragehoved af bronze (h. 10 cm.) som i 1980 blev fundet under gulvet i Eskildstrup kirke. Dragehovedet har sikkert oprindeligt siddet på et helgenskrin, der er kommet fra en ældre kirke.

Endelig vil jeg vise en sjov afbildning af skib fra 1100-tallet, indridset i en vindueslysning i Horbelev kirkes sydmur (se næste side). Skibet

er langt og smalt med høje stævne og en mægtig styreåre. For enden af forstavnen knejser tilsyneladende et hestehoved. Hvem ved - måske forestiller den et af Valdemar den Stores ledingsskibe, som i hvert fald var et hyppigt syn ved Falsters kyster i midten af 1100-tallet.

Forsøg på en konklusion

Hvis jeg her til slut skal forsøge at sammenfatte de historiske og arkæologiske kilder for at give et billede af Falster i vendertiden, må jeg derfor helt firkantet konkludere at selv om der naturligvis er tale om et begrænset kildemateriale, synes det at pege i samme retning. Falster har været et dansk

Figur 5. Skib fra 1100-tallet, indridset i en vindueslysning i Horbelev kirkes sydmur. Fot. Nationalmuseet.

yderområde, som gennem 1000-tallet og første del af 1100-tallet har været særlig udsat for plyndringer sydfra, og meget tyder som nævnt ligefrem på en vendisk bosættelse, omend i begrænset omfang. Det synes dog ikke at have hindret sognedannelsen, som allerede i begyndelsen af 1200-tallet var fuldt etableret, således som Falsterlisten i kong Valdemars Jordebog klart viser.

Det bliver spændende om kommende års fund og udgravninger kan afsløre nye facetter af historien. Her viser Langelands Museums spændende udgravninger på tilflugtsborgen Borrebjerg og borgbanken Guldborg på Langeland, at vores billede af vendertiden bliver stadig mere nuanceret. Fundene på Guldborg vidner således om den dramatiske nedslagtning af 25 mænd, kvinder og børn i slutningen af 1130'erne, og en efterfølgende ofring, hvor en flået hestehud med kranie og ben er blevet hængt ud over de døde. Der synes ikke at være tvivl om vendernes rolle her, som også

bekræftes af de mange slaviske pilespidser på kamppladsen. Jørgen Skårup vil senere fremlægge resultaterne af denne spændende gravning.

Jeg vil slutte af med at citere “Det danske Sprogs Historie”, hvor forfatteren Peter Skautrup i 1944 kom med følgende bemærkning: “At venderne dog i nogen grad blandede blod med syddanskerne, turde fremgå af den fremherskende mørkere hårfarve og ansigtslød på Lolland-Falster”. Helt så vidt vil jeg dog ikke gå !

Litteratur:

Etting, Vivian: Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder. *Museet Falsters Minder* 1989.

Christensen, C.A.: “Falsterlistens tal og talforhold”. *Historisk Tidsskrift* 1970.

Danmarks Middelalderlige Skattefund. Bd. I-II. Ed. Jørgen Jensen m.fl. 1992.

Galster, Georg: “Møntfund fra Maribo amt”. *Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog*, 1924.

Garner, H.N.: *Kongen, Knees og Bisp. Venden og Danmark - naboer gennem 1200 år*. 1984

Hjelholt, Holger: *Falsters Historie*. Bd.1. Nykøbing 1934.

Kong Valdemars Jordebog. Bd. 1-3. Udg. og kommenteret af Svend Aakær. 1926-43.

Kulturhistorisk håndbog for Falster. Bd.1-4. Red. Karl-Erik Frandsen 1986.

Olsen, Olaf: *Hørg, hov og kirke*. København 1966.

Saxo: *Danmarks Riges Krønike*. Bd. 1-3. Udg. 1970 på grundlag af Jørgen Olriks oversættelse fra 1908-12.

Skamby Madsen, Jan: “Snekkeværf”. *SKALK* 1984, nr.2.

-“- : “Leding”. *SKALK* 1995, nr.4

SLAVERNE I ROSKILDE

Af Michael Andersen

Roskilde blev antagelig grundlagt i Svend Tveskægs regeringstid i slutningen af 900'årene. Efterretninger om en bebyggelse allerede i 980'erne, på Harald Blåtands tid, finder man ganske vist hos Adam af Bremen. Der er dog intet, der peger i retning af en egentlig by på kong Haralds tid. Der kan højst være tale om en kirke og en kongsgård. Adam af Bremen, der forfattede sin krønike ca. 100 år efter Harald Blåtands død, omtaler alene en kirke på stedet, og de arkæologiske fund fra mange års intensive undersøgelser kan heller ikke tages som vidnesbyrd om et "Harald Blåtands Roskilde".

Roskilde var fra begyndelsen tæt knyttet til kongemagten. Adam af Bremen beretter, hvorledes hæren bragte Harald Blåtands lig til Roskilde, efter at han var død i Jomsborg (formentlig den slaviske by Wolin ved Oderens munding i vore dages Polen). Han skulle angiveligt gravlægges i den Trefoldighedskirke, som han selv havde ladet opføre. Om krøniken er i overensstemmelse med begivenhederne, vides ikke. Haralds kirke, som i givet fald må søges under den nustående domkirke, er aldrig blevet påvist, og der kan sættes alvorlige spørgsmålstegn ved Adams beretning om gravfærden til Roskilde (Niels Lund, 1998).

Det er imidlertid en kendsgerning, at Roskilde udviklede sig til en by under Svend Tveskæg, og det lader sig heller ikke betvivle, at byen fra sin begyndelse nød godt af kongelig bevågenhed. Det er således bemærkelsesværdigt, at byens centrale del må tilskrives kongelig planlægning. Kongsgård, domkirke og bispegård udgjorde kernen i middelalderbyen. Dette centrum blev anlagt på den næsten 40 m høje bakke lidt tilbage trukket fra fjorden, som også i dag er Roskildes centrum. Kirken (senere Domkirken) blev opført i midten mellem kongsgård og bispegård, således at den symbolsk kom til at ligge mellem de to magtfaktorer i byen: Konge og biskop. Strategisk var beliggenheden på bakketoppen også gunstig for byen. Afstanden til fjorden må imidlertid have udgjort et trafikalt problem.

Dette løste man sikkert allerede fra begyndelsen ved at anlægge to havneforstæder ved vandet. I begge blev der opført en kirke: Skt. Clemens mod vest, som udmærker sig ved at være den ældste påviste stenkirke i Norden, opført o. 1035, og mod øst Skt. Ibs kirke, oprindeligt opført af træ i 1000'årene. Begge blev erstattet af de nustående frådstensbygninger ca. 1100. De to forstæder kaldtes i middelalderen henholdsvis Bjerget (i dag: Skt. Jørgensbjerg) og Vindeboder, hvilket betyder vendernes boder.

Den østlige forstad ved vandet kan således gennem sit navn forbindes med venderne. Ældre forskning har været af den opfattelse, at beboerne her var vendiske trælle, da man i den første halvdel af 1900-tallet almindeligvis var af den opfattelse, at venderne i Danmark optrådte som enten trælle eller pirater. I dag må man konstatere, at dette forenklede syn kræver visse korrektioner.

Der findes talrige vidnesbyrd, der peger i retning af, at Vindeboder var præget af et betydende slavisk befolkningsislæt. Det er ligeledes klart, at området har fungeret som handelsplads. Der er således næppe tvivl om, at en stor del af handelen i det tidlige Roskilde må have fundet sted her. Siden, efter opførelsen af byvolden omkring 1150, flyttede handelen til bymidten i byens administrative centrum på bakketoppen, og byen kom således i nogen grad til at vende ryggen til fjorden. Det står altså fast, at handelen i det tidlige Roskilde var nært forbundet med den slavisk prægede forstad Vindeboder.

Hvad beretter de skriftlige kilder i øvrigt om slaverne i Roskilde? Udover stedsnavnet Vindeboder, som nævnes første gang i 1291, kan man vende sig mod Saxos *Gesta Danorum* fra tiden omkring 1200. Saxos holdning til slaverne er generelt negativ, hvilket hænger sammen med det kirkepolitiske klima i 2. halvdel af 1100-tallet, hvor tvangskristningen og undertvingelsen af de hedenske folkeslag var et mål, som krævede legitimering.

Roskilde nævnes ofte i Saxos fremstilling, hvilket næppe kan overraske, da Saxos arbejdsgiver, Absalon, beklædte bispesædet i byen fra 1158 til 1191. To steder berettes der om slaver i Roskilde. Første gang er i forbindelse med begivenhederne i 1150, hvor en stormand kaldet Vedemand dannede et forsvarslag i byen til værn mod vendiske angreb. Reglerne for dette broderskab indebar, at de kunne disponere over skibe til det gode formål, også selvom skibsejerne var imod. Til gengæld fik borgerne del i et eventuelt bytte (*Saxonis Gesta Danorum*. Bd. I, 1931, p. 383).

Anden gang vi hører om venderne i Roskilde, gælder det også en krigerisk sag. Saxo beretter, hvorledes venderne var gået i land på Sjællands østkyst. Herfra var de redet mod Roskilde, men uden at trænge ind i byen, for byvolden hindrede dem øjensynligt. I stedet havde de lejret sig udenfor ved forstaden (*suburbium*), hvilket øjensynligt må betyde i Vindeboder (*Saxonis Gesta Danorum*. Bd. I, 1931, p. 394). Oplysningen er interessant, fordi den er det første skriftlige vidnesbyrd om en forstad til Roskilde.

Vi vender os herefter mod de arkæologiske kilders vidnesbyrd. Hvad kan de berette om Vindeboder? Der har ved flere lejligheder fundet udgravninger sted i området. Den største og vigtigste undersøgelse blev gennemført 1996-97 i området tæt ved datidens kystlinje (Jens Ulriksen i: M. Andersen og T. Christensen ed., 2000). Følgende billede af bebyggelsen kan tegnes efter undersøgelsernes afslutning: Sognekirken Sankt Ib var beliggende på det tørre land, lidt tilbagetrukket fra fjorden. Nærmere vandet var begge bredder på et mindre vandløb, der udmundede

i fjorden, blevet befæstet. Herom vidnede rækker af nedrammede pæle, der ved hjælp af fletværk eller planker fra udtjente skibe, har skullet holde på brinken.

Det er bemærkelsesværdigt, at pælerækken fortsatte helt til fjordens bred, uden at der tilsyneladende var grund til at befæste noget helt ude ved strandlinjen. Der synes at have været tale om et skel mellem to klart definerede dele af handelspladsen. Kan man forestille sig, at de vendiske handelsfolk holdt til på den ene side, mens de lokale indbyggere havde området på den anden side? I så fald kan situationen muligvis opfattes som en parallel til forholdene omkring de middelalderlige bosættelser ved det dansk grundlagte cistercienserkloster i Eldena ved Greiswald, Tyskland, hvor to områder benævntes henholdsvis Wendische Wiek og Dänischwiek, formentlig svarende til beboernes etniske tilhørsforhold (Dieter Warnke, 1977, p. 4).

Vender vi tilbage til Vindeboder og betragter det arkæologiske genstandsmateriale, melder spørgsmålet sig: Vendisk eller dansk? Indledningsvis kan man slå fast, at fundmaterialet på begge sider af vandløbet er af samme karakter. Det vil sige, at der på begge sider er fundet såvel danske som slaviske oldsagstyper. I denne sammenhæng regner vi de slavisk inspirerede oldsager for danske. Vi skal siden vende tilbage til disse. Skibsplankerne tilhører den skandinaviske skibsbygningstradition. Skibene har været klinkbyggede. Plankerne har været sammenføjede med klinknagler af jern – ikke med trænagler, som det er almindeligt blandt slaverne. Det vil være hensigtsmæssigt at se nærmere på fundgrupperne keramik, knivskedebeslag og smykker.

For keramikken gælder det generelt, at størsteparten af 1000- og 1100-tallets keramik på de danske øer tilhører gruppen kaldet Østersøkeramik, en slavisk inspireret, men hjemligt fremstillet, vare. Der er kun foretaget få undersøgelser af Østersøkeramikken med henblik på at udskille importeret lertøj fra det hjemligt fremstillede, og det er endnu ikke muligt at sige noget mere definitivt om dette spørgsmål, når det gælder keramikken fra Roskilde. Størsteparten er dog uden tvivl hjemligt fremstillet, herpå tyder både mængden og ensartetheden. På den anden side forekommer der eksempler, som så tydeligt udskiller sig fra mængden, at man med rimelighed må udpege dem som importerede. Sådanne skår forekommer i ganske stort tal fra undersøgelserne i Vindeboder og adskiller således dette område fra resten af Roskilde. Der findes således keramiske indicier for, at Vindeboder har haft en særlig tilknytning til det vendiske område.

De vendiske knivskedebeslag udgør en anden interessant fundgruppe. De små beslag af bronzeblik var beregnet til montering omkring knivskedens kant. De forekommer i stort tal i de vendiske områder og er efterhånden fundet mange steder i Danmark. De blev tidligere anset for meget sjældne herhjemme. Et forsøg på at registrere forekomsten i Danmark i 1982 viste, at der fandtes fire eksemplarer i danske samlinger, heraf var et fundet i Roskilde (M. Andersen, Zeitschrift

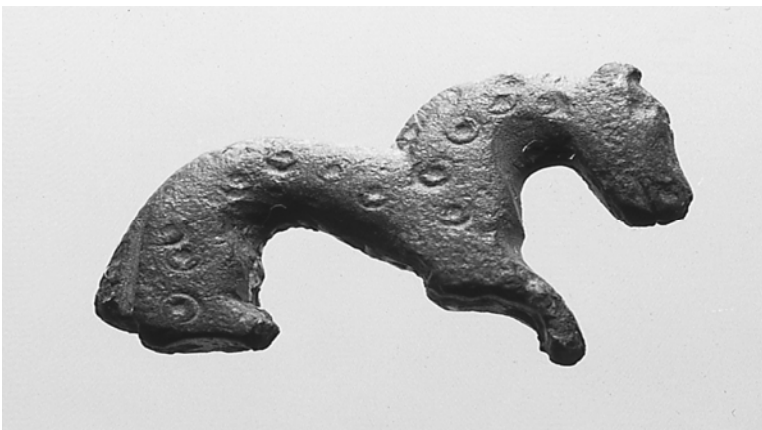
für Archäologie 18, p. 145-161). Der har muligvis været flere, men genstandstypen var stort set

Figur 1. Vendske knivskedebeslag fundet i Roskilde. Foto Flemming Rasmussen.

ukendt blandt danske arkæologer. Denne situation har ændret sig markant siden. Således kendes der i dag over 20 eksemplarer alene fra Roskilde, de fleste fra Vindeboder (M. Andersen: Hikuin 14, p. 49-60.). Den store tilvækst skyldes ikke mindst metaldetektorens indførelse i dansk arkæologi

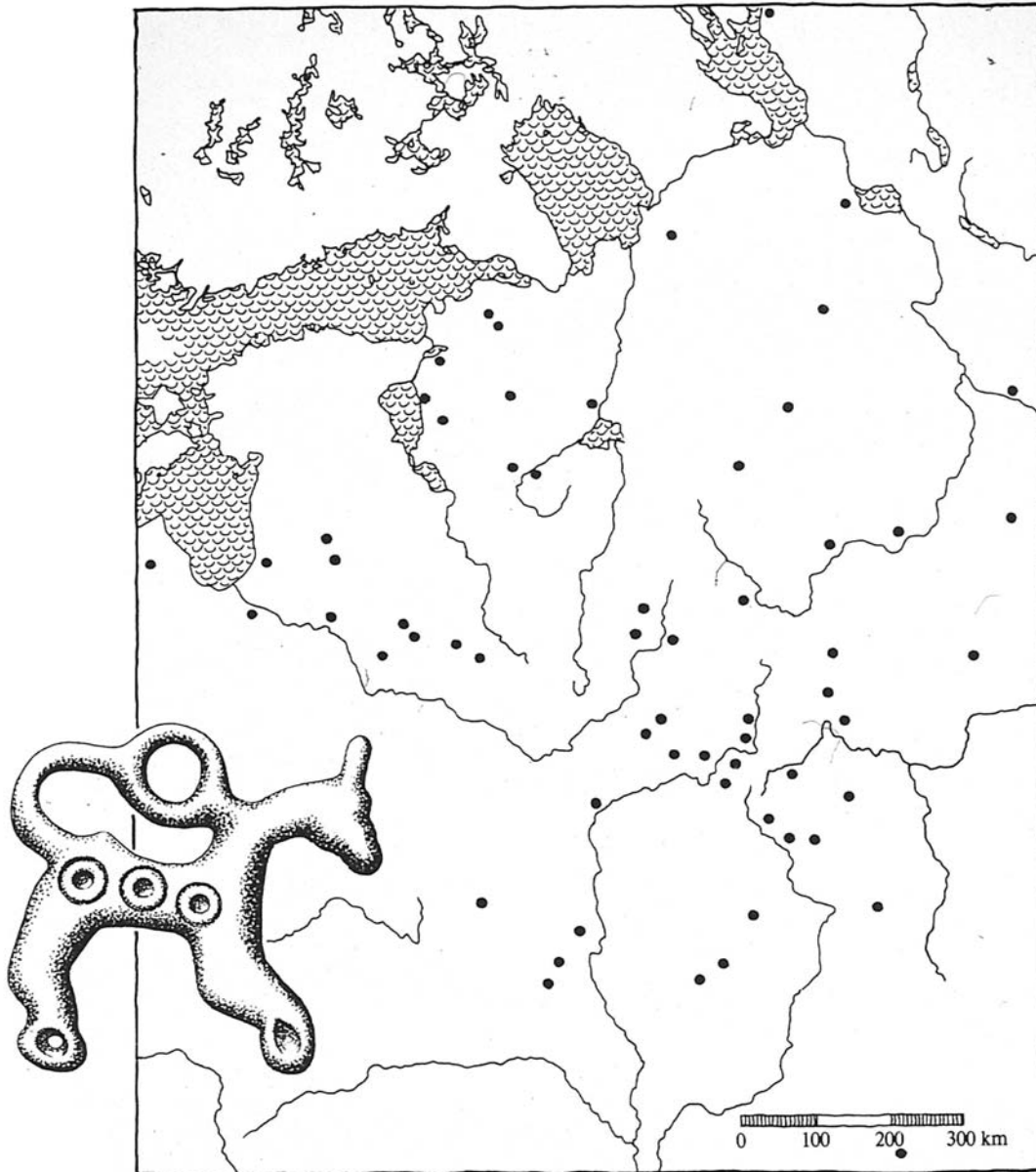
Det vil være nærliggende at opfatte de mange fund af knivskedebeslag som vidnesbyrd om tætte forbindelser mellem Roskilde – ikke mindst Vindeboder – og de vendske områder syd for Østersøen. Det er imidlertid et spørgsmål, om knivskedebeslagene alle skal opfattes som import fra slavisk område. Når man betragter det efterhånden store antal, som er kommet til veje i Danmark og i øvrigt bærer forholdene omkring den slavisk inspirerede Østersøkeramik in mente, så vil det være nærliggende at opfatte nogle af beslagene som dansk produktion.

Figur 2. Hesteformet bronzefibel af østslavisk oprindelse fundet ved Veddelev nord for Roskilde. Foto Flemming Rasmussen.

Egentlige smykker findes der kun få af i Roskilde. Forfatteren kender alene til to entydigt slaviske eksemplere. Det er værd at bemærke, at de begge er af østslavisk oprindelse. Det ene eksemplar er fundet i Veddelev, som ligger ved Roskilde Fjord umiddelbart nord for Roskilde. Det drejer sig om en bronzefibel udformet som en lille hest, hvis hove er gennemborede, så

der har kunnet ophænges en kæde eller lignende fra hestens ben. Fremstillinger af heste er ikke ukendte blandt vestslaverne, men det er dog blandt østslaviske smykker, eksempelvis fra Novgorodområdet, at vi finder de bedste paralleller til det foreliggende fund (J. Herrmann ed., 1982, p. 32.).

Figur 3. Udbredelsen af hesteamuletter i de baltiske, finske og østslaviske stammeområder. Efter Joachim Herrmann (ed.): Wikinger und Slawen. Berlin 1982.

Det andet eksempel på et slavisk smykke fra Roskilde udgøres af en ørenring støbt i en legering af bly eller tin. Smykket blev fundet i Vindeboder. Parallelfund skal blandt andet søges i det vestslaviske område i vore dages Tyskland og Polen. I dette område vil de almindeligvis være fremstillet af sølv, og de vil ofte være forsynet med nedhængende kæder eller anden form for

vedhæng. Disse smykker kendes tillige fra skandinaviske skattefund, dog er de hverken i form eller udførelse identiske med ørenringen fra Roskilde. De bedste paralleller finder man vel blandt østslaverne, f.eks. i Kievområdet. I lighed med mange andre slaviske smykkeformer er også disse ørenringe inspireret af byzantinsk smykkekunst. Smykker af bly eller tin var meget udbredte i den ældre middelalder såvel blandt slaverne som i Danmark. Det lader sig derfor ikke uden videre udlede, hvor disse metalsager er blevet produceret.

Et hængekors, fundet i Vindeboder, udgør endnu et eksempel. Korset, som entydigt er byzantinsk af type, er ca. 8 cm højt. På den ene side ser man en fremstilling af Kristus på korset. Over Kristi

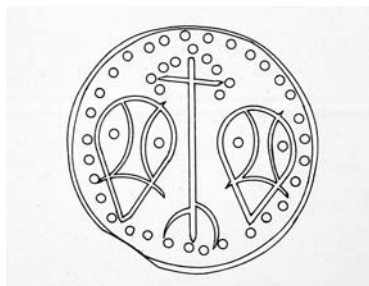

Figur 4. Hængekors af bly fundet i Vindeboder, Roskilde. Det byzantinsk inspirerede kors må være fremstillet i Danmark. Kun således kan de fem medaljoner med helgenportrætter have fået den særegne udformning. Foto Flemming Rasmussen.

hoved finder man Herrens velsignende hånd. På hængekorsets modsatte side er afbildet fem små medaljoner, som hver især er prydet med portrættet af en apostel eller helgen efter byzantinsk forbillede. Det er imidlertid tydeligt, at kunstneren har været en dansker, som ikke helt har forstået sine fremmede forbilleder, hvorved portrætterne har fået en utilsigtet komisk fremtræden. Korset må henføres til midten af 1000-tallet. Det er netop på denne tid, at en tydelig byzantinsk indflydelse gør sig gældende inden for den hjemlige fremstilling af mønter og andet præget metal. Således også når det gælder prægningen af brakteater. Fra Roskildeegnen kendes flere typer. De fleste af dem viser en adorant, en stående person i bøn, men også en anden og langt sjældnere type er kendt. Det drejer sig om en brakteat med fremstillingen af to ansigter placeret en face på hver sin side af et kors. De byzantinske forbilleder afbilleder

kejseren og hans bror, men på det sjællandske stykke er der snarere tale om vikinger. Den byzantinske indflydelse nåede de danske kyster ad mange veje. En af dem gik ganske sikkert via de slaviske egne. I den ældre middelalder var hængekors i byzantinsk stil meget populære blandt østslaverne. Der er således gode grunde til at søge Roskildekorsets forbilleder østpå. Direkte kontakter mellem Danmark og Byzanz var sjældne, men forbindelser til den byzantinske kultur har der givetvis været i ganske stort omfang via Rusland. Det var i Novgorod og Kiev, at danskerne lærte det byzantinske kunsthåndværk at kende, som kom til at tjene som forbillede for de hjemlige smykker, fortrinsvis i bly/tin legeringer, som blev fremstillet i Danmark. Import af byzantinske genstande til Danmark er derimod kun kendt i ringe omfang. Kun spredte eksempler kendes på elfenbenskamme, glas og silke (M. Roslund. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 19, p. 239-297).

Der kan ikke herske tvivl om, at de fleste kontakter mellem danskere og slaver relaterede sig til det vestslaviske område. Det er keramikken og knivskedebeslagene vidnesbyrd om. Man må dog ikke glemme, at der også fandtes tætte bånd mellem Danmark og Rusland i den ældre middelalder. Den første Novgorodkrønike beretter om russiske købmænds besøg i Danmark i 1130 og 1134 (E.

Figur 5. Brakteat fundet umiddelbart nord for Roskilde. Motivet kendes fra byzantinske mønter, men udformningen er klart nordisk.

Ribina: ROMU 1994, p. 7-12). Saxo kan bekræfte eksistensen af disse forbindelser, i det han omtaler russiske købmænd i Danmark i 1157. Valdemar den Store, der blev konge netop det år, bar et russisk navn: Vladimir. Navnet havde han formentlig fået efter bedstefaderen til hans russiske mor, storfyrst Vladimir. Islandske kilder ved at berette, at Valdemar den Store tilbragte en del af sin barndom blandt slægt i Novgorod (J. Lind, Historisk Tidsskrift 92). Om denne oplysning har hold i virkeligheden, skal ikke diskuteres her. Blot er det vigtigt at fastslå, at der generelt herskede tætte familiemæssige bånd mellem de mest indflydelsesrige slægter i

Rusland og Danmark. Disse dynastiske bånd bestod til et stykke ind i 1200-tallet.

I denne forbindelse vil det være oplagt at pege på et af de berømteste fund fra Roskildes jord: Skatten fra Haraldsborg. Skatten blev fundet på det sted, hvor den kongelige borg Haraldsborg var beliggende i 1100-tallet. Flere af de genstande, som skatten består af, stammer sandsynligvis fra det sydlige Rusland eller Bulgarien (F. Lindahl, 1979, p. 213-233.). De er ganske unikke under vore himmelstrøg, og der kan næppe herske tvivl om, at de i datiden har virket lige så eksotiske som i dag. Ingen ved, hvorledes disse sager er kommet til Danmark, men det er næppe urimeligt også at tage eksistensen af dette sjældne fund til indtægt for de nære forbindelser mellem danske og slaviske fyrsteslægter.

De nære dynastiske forbindelser mellem danskere og slaver var en realitet i vikingetiden og den ældre middelalder frem til omkring 1200. Det fremgår således af indskriften på runestenen i Sønder Vissing kirke i Jylland, at Harald Blåtand var gift med Tove, datter af obodriterfyrsten Mistivoi. Svend Tveskæg, Haralds søn, ægtede en polsk prinsesse. Søstrengene Ingeborg og Malmfrid, døtre af storfyrst Mistislav af Kiev, blev gift med Knud Lavard og Erik Emune. Og Valdemar den Store giftede sig med Sophia af Rusland. Det var således på ingen måde usædvanligt at træffe på ægteskabsbånd, der rakte tværs over Østersøen, i vikingetiden og den ældre middelalder.

Havet har altid været af uvurderlig betydning som forbindelsesled mellem folkeslag. Således har Østersøen forbundet danskere og slaver. Det kan ofte være forbundet med vanskeligheder at afgøre, om dette eller hint er slavisk eller dansk. Ikke mindst er det naturligvis tilfældet, når det gælder keramikken. I virkeligheden er der ofte tale om resultaterne af en fælles Østersøkultur. Derfor er

betegnelsen Østersøkeramik for den slaviske eller slavisk inspirerede keramik så velanbragt. Det er således vanskeligt at overvurdere betydningen af disse baltiske forbindelser, også selvom freden, især i 1100-tallet, blev forstyrret af vendiske sørøvere og danske korsfarere.

Til slut vil det være rimeligt at kaste blikket mod Østersøens østkyster, til det baltiske område. De dansk-baltiske kontakter var derimod ganske anderledes svagt funderet. I Roskilde er der alene gjort et enkelt fund, som bevidner forbindelser til balterne. Det drejer sig om et fragment af en dragtnål af Saarema-type (M. Mägi, *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 1, p. 26-83) fra Estland eller det nordlige Letland, der kan dateres til 1000-tallets begyndelse. Forbindelserne gik i alt væsentligt over Østersøen uden om balterne til slaverne.

Litteratur

- Andersen, Michael: "Westslawischer Import in Dänemark etwa 950 bis 1200 – Eine Übersicht", *Zeitschrift für Archäologie* 18.
- Andersen, Michael: "Venderne i Roskilde", *Hikuin* 14.
- Herrmann, Joachim: "Wurzeln der Ostseevölker an der Wende von der Antike zum Mittelalter", Joachim Herrmann ed.: *Wikinger und Slawen*. Berlin 1982.
- Lind, John: "De russiske ægteskaber. Dynasti- og alliancepolitik i 1130'ernes danske borgerkrig", *Historisk Tidsskrift* 92.
- Lindahl, Fritze: "Haraldsborg-skatten", *Strejflys over Danmarks Bygningskultur*. Festskrift til *Harald Langberg*. København 1979.
- Lund, Niels: *Harald Blåtands Død*. Roskilde 1998.
- Mägi, Marika: "Eesti merovingi – ja viikingiaegsed rinnanöelad: vöörapärased ja omad", *Eesti Arheoloogia Ajakiri* [Zeitschrift für estnische Archäologie] 1.
- Olrik, Jørgen og Hans Ræder: *Saxonis Gesta Danorum*. Bd. I. København 1931.
- Ribina, Elena: "Om kontakterne mellem Novgorod og Danmark i Middelalderen", *ROMU* 1994, Årsskrift fra Roskilde Museum.
- Roslund, Mats: "Crumbs from the Rich Man's Table. Byzantine Finds from Lund and Sigtuna, c. 980-1260", *Visions of the Past. Lund Studies in Medieval Archaeology* 19.
- Ulriksen, Jens: "Vindeboder – Roskildes tidlige havnekvarter", Michael Andersen og Tom Christensen ed.: *Civitas Roskald – fra byens begyndelse*. Roskilde 2000 (i trykken).
- Warnke, Dieter: *Wieken an der südlichen Ostseeküste*. Berlin 1977.

STEDNAVNE AF SLAVISK OPRINDELSE PÅ LOLLAND, FALSTER OG MØN

Af Friederike W. Housted

Spørgsmålet om stednavne af slavisk oprindelse på Lolland Falster og Møn er ikke nyt. Det blev første gang behandlet af Frederik Hammerich i 1840, efterfulgt af Frederik Schiern i 1853. I det 20 årh. var spørgsmålet stadig aktuelt. Det var et århundrede hvor stednavneforskningen blev til en selvstændig videnskab og udviklede sig med stor fart. Stanislaw Sawicki var således den første, der foretog en sproglig analyse af navnematerialet i sin artikel fra 1937. Mange år senere, efter den slaviske stednavneforsknings store fremskridt blev spørgsmålet om de slaviske stednavne i Danmark igen aktuelt. Hvad ville en nyere analyse afsløre om de stednavne som Sawicki tolkede som slaviske? Gemte der sig flere interessante navne i de danske kilder? Flere naturnavne end Sawicki nævnte? Navne som kunne tyde på forsvundne bebyggelser? Slaviske naturnavne ved bebyggelser med slavisk navn? Slaviske personnavne i området? Slaviske låneord? Hvorvidt kunne navnematerialet dateres?

På trods af de gennemgående gode betingelser for en saglig tolkning af stednavnene er opgaven heller ikke nem i vor tid. Det største problem er de sent overleverede navne, det gælder især marknavnene, som skulle søges i en ret sen kilde, Markbøgerne fra 1682 (MB). Da havde materialet gennemgået store forandringer, navnene var blevet bearbejdet af de lokale dialekter og lå fjernt fra den slaviske grundform. Opgaven består altså i, først at udelukke muligheden for en dansk oprindelse, for derefter at rekonstruere en slavisk grundform. Det har i visse tilfælde vist sig at være en umulig opgave, da en række stednavne lader sig tolke fra såvel dansk som slavisk. Årsagen til at behandle dem som slaviske har især været, at lignende navne ikke er udbredt i Danmark.

Stednavnene af slavisk oprindelse er langt fra ligeligt fordelt over de tre øer. For Lollands vedkommende ligger de, på nær tre (Binnitse, Billitse og Krambes) på det vestlige og sydvestlige Lolland. Langt de fleste ligger ved kysten. Kun to af dem, Tillitse og Kuditse har deres første overlevering i det 14. årh. i former, der meget nærmer sig den slaviske grundform, således 1329 Tiliz grundf. *Tilici og 136? Quodevitze *Chotovici. Tre andre Kobelitse, Binnitse og Graamulis jord (forsvundet gård) har deres tidligste overlevering i kilder fra det 15. og begyndelsen af 16. årh., også i former, der minder stærkt om den slaviske grundform. 1451 Kobælitæ *Kobylici, 1456 Binitze *Bynici og 1504 Graamulis Jord (grundf. indeholder personnavnet *Grom-l der er dog tvivl om, hvorvidt navnet på gården er gammelt nok. Der kendes på Lolland allerede i 1390 en Gramele,

1463 Graamølle). De øvrige navne: Ulitse, Revitse, Vaagese, Glukse, Mullese, Kramnitse, Krambes og Billitse er enten utilstækkeligt eller sent overleverede (MB 1682) og derfor mere problematiske, ofte med mere end en tolkningsmulighed.

Ægte bebyggelsesnavne er repræsenteret med Tillitse, Kuditse, Binnitse, Kobelitse og Revitse. De fortæller alle om en samhörrende gruppe omkring en person, det kunne både være familie og tyende, således Tilos folk i *Til-ici, Chot's folk i *Chot-ov-ici og så fremdeles. To andre navne, Ulitse og Vaagese, peger også på menneskelig aktivitet, *ulica "vej, gade" og *vobec- "fælles jord, overdrev". De øvrige navne er deskriptive naturnavne således Glukse *Gluchovica "øde, forladt, tilvokset sted", Mullese *Mulica "lavt liggende, sumpig jord", Kramnitse og Krambes henholdsvis *Krå/ěpica og Krå/ěpec, et meget udbredt navn, men af uvis betydning, da *Krå/ěpa ikke har efterladt sig nogen spor i de nutidige slaviske sprog, men kun findes som stednavn, altid betegnende steder med våd jord, og tilsidst Billitse *Bylica "græsbevokset sted" navn på to små holme, nu landfaste.

På Falster er de slaviske navne spredt i en stribe fra øens sydvestlige til dens nordøstlige kyst. Blandt de tidligt overleverede er der kun et decideret bebyggelsesnavn med suffiks -ici, nemlig Korselitse, 13.årh. Kœcæliz *Choc' ±lici og et der peger på menneskelig aktivitet, Fribrødre 1354 Pribrød *Pribrodje "ved vadestedet". To andre navne Dalhavnsmarken, 1682 Dallichehan og Tekkele Agre, 1682 Thechle Aggre, kunne have været gamle bebyggelser, men grundformerne *Dalky og *T' ±chly er blot en tolkningsmulighed. De fleste andre stednavne er deskriptive naturnavne med Gorke *Gorka "forhøjning" som den mest udbredte med hele syv forekomster forskellige steder på øen. De betegner alle enten små forhøjninger eller gravhøje. Lanker *lā/ěka forekommer to steder på Falster. Navnet betegner våde områder, eng, lavninger i eng, skov, sump eller ager. Glinke og Glinse med mulige grundformer *Glinka, *Glinec, *Glinica, *Gliniβ±ç±e forekommer fire steder. Navnet indeholder ordet glina "ler", og kan tolkes som et sted med lerjord. Muser har en grundform *Muç±' ±r, "våd, sumpet jord". Paniche Kilde indeholder det slaviske personnavn *Panik og Volmes Holm, er meget usikker, da det både kan gemme et dansk Volmer eller en kortform af det slaviske personnavn Volimir.

På Møn ligger alle stednavne af slavisk oprindelse, med undtagelse af Tøvelde, i den østlige del af øen, forholdsvis tæt ved kysten. Tøvelde, 1257 Tubald, og Pølse gave, 1370 Polzeghaart er de ældst overleverede. Tegn på bebyggelsesnavne har vi i Tøvelde *Tupadly "folk der har slået sig ned

her", måske også i Pampidzer med en antagelig grundform *På/ëpici, denne tolkning er dog meget usikker, fordi der også er mulighed for en dansk grundform. Rejse, 1550 Regidse, *Rekovici, kan også have været en bebyggelse. Af deskriptive naturnavne er Gorke også udbredt på Møn, dog med kun tre forekomster, Pølsehave, 1370 Polze(ghaart) med en grundform *Pol'ce "mindre flad strækning" og Golse *Gol'ce eller *Golec "bart, ubevokset sted".

Særlig problematiske i deres tolkning er to store stednavnegrupper. Den ene, Kamp/Kampe er godt udbredt på alle tre øer med 18 forekomster. Uden nogen besvær kan disse navne tolkes fra polabo-pommersk (plb.-pom.) *kâ/ëpa "holm", som også er meget udbredt syd for Østersøen. Yderligere styrket bliver den slaviske tolkning af J. Paludans beretning (Møen bd.II 1824 s. 195) som omtaler "de såkaldte Kampe eller Holme" i Borre Mose. I samme retning peger N.K. Petersens meddelelse om Borre Mose til Stednavneudvalget (1921-22) "Kampen findes som Stednavn i Borre Mose og har vistnok en gang været Betegnelse for Holme omgivet af Vand" På den anden side, er et, uden tvivl, dansk stednavn Kamp udbredt på samtlige syddanske øer og i Skåne, hvor de tre skånske betegner lige præcis holme! Under disse omstændigheder, er det umuligt at gennemskue hvilke af undersøgelsesområdet Kamp-navne der går tilbage til en slavisk og hvilke til en dansk grundform.

Således forholder det sig også med Krang, som forekommer 40 gange i undersøgelsesområdet. Det kan godt tolkes fra plb.-pom. *krâ/g, "kreds, ring", der forekommer meget ofte i stednavne. I de forskellige slaviske sprog og dialekter har det mere specifikke betydninger, der dog alle er betinget af grundbetydningen. Tvivlen om dets slaviske oprindelse skyldes at et Kranch/Krank også er udbredt på Fyn og i Skåne. Krang og Krank kan være rodbeslægtede. Hvad enten navnene er dannet til et nordisk adj. *kringr, til et adj. *krangr, eller til det plb.-pom. *krâ/ëg, er resultatet omtrent det samme, navnet refererer til en lokalitet, karakteriseret af krumninger eller rundagtige konturer, som kan være vanskelige at genfinde i nutiden. Under disse betingelser er det nærmest umuligt at fastslå, om undersøgelsesområdet Krang-navne bør tolkes som slaviske eller som danske.

Angående mulige personnavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn møder vi igen det samme problem: der er ikke tidlige overleveringer. Personnavne der er samtidige med stednavnene finder vi kun som bestanddele i selve stednavnematerialet : *Byn i Binnitse, *Tilo i Tillitse, måske *Reda i Revitse, *Chot i Kuditse, *Kobyla i Kobelitse, *Choc´±1 i Korselitse,

*Dalik i Dalgehavn, *T´±chel i Tekkele Agre, *Panik i Paniche Kilde, måske *På/ĕpa i det tvivlsomme Palnpidzer og *Rek i Rejse. Omtrent samtidig med stednavnene, må også være Gnumerus Falstricus, som Saxo nævner i sin krønike. Han betegnes intetsteds som vender, men hans navn er en kortform af det slaviske *Gn´±vomir, hvilket kan skyldes familieforbindinger med den anden side af Østersøen.

Om Grom-l er samtidig med de ovenfomævnte, eller senere tilkommet kan ikke besvares. Det drejer sig nemlig om et oprindeligt slavisk fornavn som allerede i sin første overlevering optræder som familienavn eller patronymikon, Johannis Gramele, i 1390 præst i Lollands Sønder Herred. Marquord Paysick/Poiseke (*Pyß±ek), som i 1382 var ejer af Berritsgaard på Lolland, har også et slavisk personnavn som familienavn, men der er tydelige tegn på, at navnet er blevet forvansket efter tysk maner, altså kom han til Danmark som tysk adelig og ikke som vender. Forbindelserne til Mecklenburg, Pommern og Holsten har været tætte i de forskellige tider og der er i undersøgelsesområdet et antal personnavne, især familienavne, der kan tolkes fra slavisk. Desværre er de fleste overleveringer fra 1600-tallet og siger intet om, hvornår de er kommet dertil. Blandt dem kan nævnes: Drebor (*Trebor), Cassemirius (latiniseret form til *Kazimir) Radecke (*Radek) og Starri (*stary).

Man kunne også forvente, at de tætte kontakter har efterladt sig spor i form af slaviske låneord i undersøgelsesområdet. I Molbechs Dansk Dialekt Lexikon fra 1841 er der kun et enkelt ord, som er lånt fra slavisk, at kampe sig, "bade", registreret i Sydfalster. Ømålsamlingen har også registreret ordet i det østlige Lolland, med overleveringer, der tidsmæssigt går op indtil midten af 20. årh. At kampe sig går tilbage til det plb.-pom. *kå/ĕpati s´ / , "bade".

Især i stednavnematerialet har vi tydelige vidnesbyrd om slavisk tilstedeværelse på Lolland, Falster og Møn, men vi ved stadig ikke, hvad jorden gemmer under de landsbyer, der bærer et navn af slavisk oprindelse. De skriftlige kilder fortier de eksakte omstændigheder og tiden, hvornår disse bebyggelser blev grundlagt. Hvad gemmer der sig mon under Tillitse? Det er vel ikke almindeligt at forestille sig en gruppe mennesker, der af uvist hvilke årsager slår sig ned på Lolland og giver sig til at bygge en kirke. Kirkens ældste del, bygget i romansk stil, kunne godt svare tidsmæssigt til bebyggelsens grundlæggelse. Et kan vi sige med sikkerhed: Tilo var kristen. Ellers ville han ikke have et tysk fornavn. Skikken, at tage et tysk fornavn i de slaviske områder syd for Østersøen fulgte med ens antagelse af den kristne dåb. Hermed nærmer vi os en mulighed, vel meget spinkel, for at

datere navnet. Vi ved fra tyske middelalderlige kilder, at allerede i det 11. årh. var der slaver med tysk fornavn, så som de obodritiske fyrster Gotschalk og Heinrich. Hvor tidligt almindelige mennesker antog tyske fornavne efter deres dåb, kan vi ikke sige med sikkerhed, men kilderne viser en fremgang i brug af tyske fornavne blandt almindelige østersøslaver i det 13. årh. Skulle Tilo og hans folk have søgt tilflugt til Damnark pga. kristenforfølgelser eller pga. den tyske østekspansion og danskernes hærgen, så kan vi formode, at de kom en gang i det 12. årh. Denne datering er umiddelbart usikker så længe den ikke kan støttes af arkæologisk materiale. To andre navne Revitse *Redovici og *Rejse *Rekovici giver også en vis mulighed for en omtrentlig datering. Der er i disse to navnes første stavelse foregået en overgang fra oprindeligt Ra- *Radovici, *Rakovici til Re-. Denne overgang kan dateres til det 12. årh. I Korselitse *Choc´ ±lici er der overgang fra oprindeligt palataliseret t' (*Chot´ ±lici) til c. Denne overgang kan dateres til det 13. årh. og har vist nok sin vestligste udbredelse i Bagpommern.

Fribrødre/*Pribrodje må have været et vigtigt sted for det lokale samfund, et vadested, der blev brugt dagligt af mange mennesker. Måske var der i denne forbindelse handelsaktiviteter måske var der en slavisk bebyggelse? Selve vadestedet kan have ligget nord for Maglebrænde lidt vest for den nuværende Fribrødrebro.

Der er ikke helt sikre tegn på tidligt forsvundne bebyggelser udover Ulitse Tofte. Dette sidste element, tofte, fortæller om, at der har været en bebyggelse ved stedet. Binnitse må i sin begyndelse have været en landsby, da dens navn er et ægte bebyggelsesnavn, men vi har ingen skriftlige vidnesbyrd derom. Navnet sættes kun i forbindelse med gården, altså må bebyggelsen være forsvundet før 1400-tallet. Dalhavnsmarken og Tekkele Agre kan også gemme bebyggelser, hvis vi antager som deres grundformer *Dalky og *T´ ±chly. Kobelitse og Korselitse landsbyer blev nedlagt i 1600-tallet. Om der blandt naturnavnene er nogle bebyggelser kan ikke siges, da bebyggelser også kan have et oprindeligt naturnavn. Mærkeligt er dog, at der i de "slaviske" landsbyers jorder ikke er overleveret nogen slaviske mark- eller naturnavne. Det er antageligt forekommet meget tidlige omlægninger eller omfordelinger af jordene og det har fortrængt mange gamle mark- og naturnavne, eller kan man formode, at de gamle beboere blev erstattet af nye tilflyttere. Naturnavne af slavisk oprindelse er i undersøgelsesområdet kun at finde i de "ægte" danske landsbyers jorder, hvilket taler for, at disse landsbyer har haft blandet befolkning.

Man kan desværre ikke drage flere konklusioner om undersøgelsesområdets slaviske bebyggelse alene på basis af stednavnematerialet. Det er en opgave, som kun arkæologerne kan besvare.

Litteratur

Frederik Hammerich, Slaverfolkene. Historiske Skizzer. Brage og Idun, København 1840.

Frederik Schiern, Om den slaviske Oprindelse til nogle Stednavne paa de danske Smaaøer. Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1853.

Stanislaw Sawicki, Über die lechitischen Ortsnamen in Süddänemark. Acta Philologica Scandinavica XII. København 1937-1938.

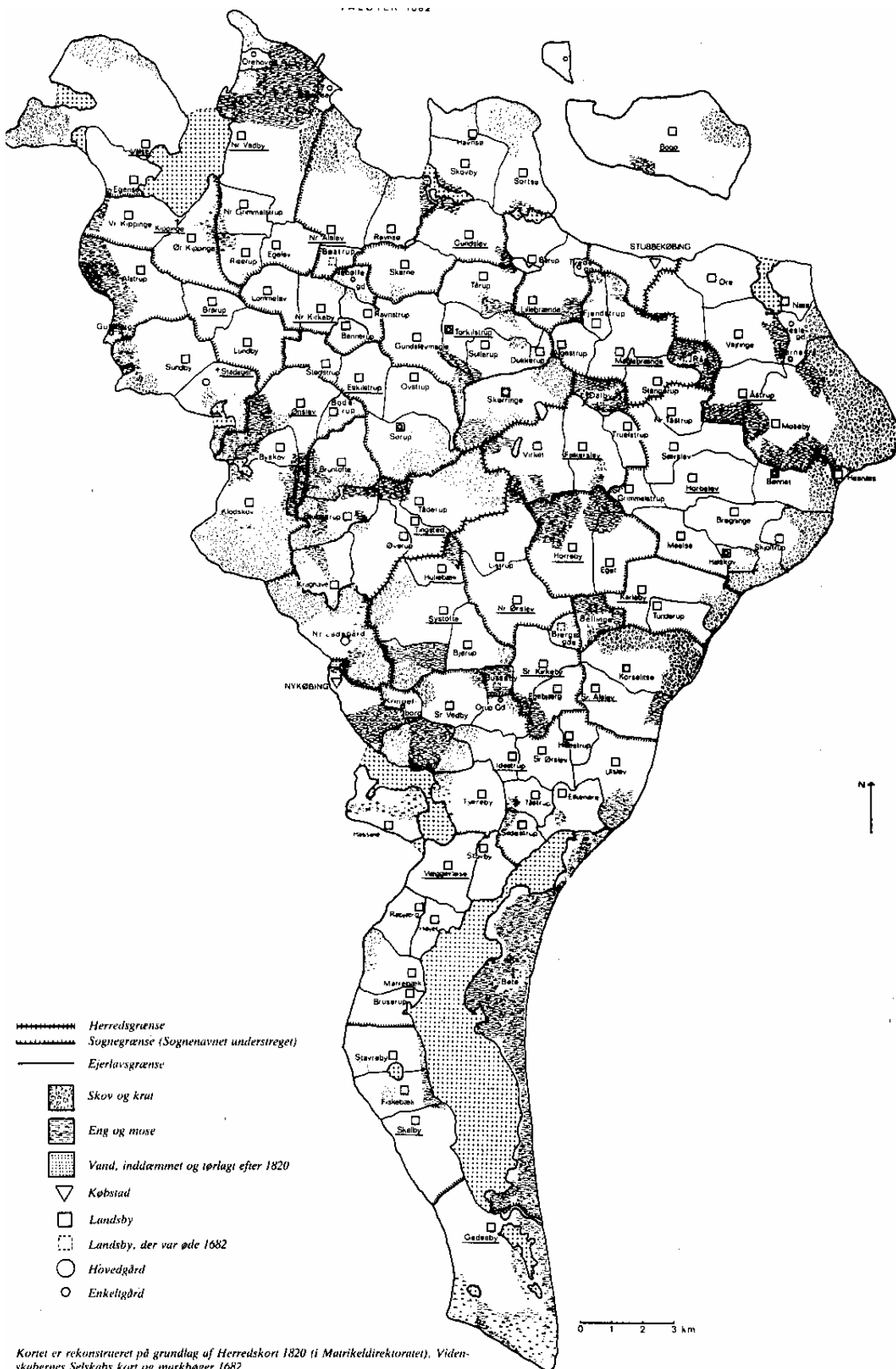
Friederike W. Husted, Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn. København 1994.

DET TIDLIGE KIRKEBYGGERI OG SOGNEDANNELSEN PÅ FALSTER

Af Morten Pedersen

Om Olavskulten på Falsters nord- og sydspids - kirkerne i Vålse og Væggerløse sogne

På Falsters nordspids og på den øverste del af Gedsørhalvøen mod syd ligger Vålse og Væggerløse sogne, med kirker der er indviet til Olav den Hellige (Oplysninger om kirkerne i det følgende bygger, hvor intet andet er anført, på gennemgangen i *Danmarks Kirker, Maribo Amt*). Tore Nyberg har i en oversigt behandlet Olavskultens udbredelse i Danmark, og han daterer dens første spredning til Magnus den godes regeringsperiode i Danmark (Nyberg 1997, s. 53-82). Efter Knud den Stores død kårede nordmændene Olav den Helliges ti år gamle søn Magnus som ny konge. Han blev i 1042 også anerkendt som dansk konge, og regerede frem til 1047 i både Norge og Danmark. Den vigtigste kilde til Magnus regeringstid er Adam af Bremens fremstilling, og han er i sin beskrivelse begejstret for Magnus indsats – og især for hans sejr over en slavisk hær ved Hedeby i 1043: "*Magnus skræmmede alle Slaverne; han var en from ung Mand, der førte et retskaffent Levned, og derfor gav Gud ham Sejr i alt.*" (Adam, Schol. 56., s. 141. Se også s. 140 og 157ff.) Sejren over slaverne var nærmest sensationel, og gav for alvor Magnus vind i sejlene. Den var samtidig startskuddet til udbredelsen af en kult omkring hans far, der havde lidt martyrdøden få år forinden. Tore Nyberg henfører mindst syv af de danske Olavskirker – og heriblandt de to på Falster – til Magnus regeringstid 1042-1047. Senere kom Olavskulten i skarp konkurrence med andre helgeners kulte, heriblandt de danske Knud den Hellige og Knud Lavard, og mønstret i dens udbredelse ændrede sig derfor noget. Ser vi på de to Olavskirkers placering på Falster i denne sammenhæng, er den nok ikke tilfældig. Falsters beliggenhed tæt på det nuværende nordtyske/polske område har gjort kontakten til de slaviske folk til et konstant potentielt problem. Man kunne selvfølgelig sagtens have fredelige relationer med hinanden, men at der kan have været grund til bekymring bevidnes jo bl.a. af Magnus den Godes konflikt med slaverne i 1043. Skulle der vælges en skytshelgen til en kirke på Falster, må faderen til ham, der var berømt for at have besejret de slaviske folk, derfor have været en oplagt mulighed. Tore Nyberg skriver således om motivet for at indvie kirker på Falster til Olav: "*Säkert skulle Olavs namn beskydda Falsters Nordspets och sydspets i kampen mot vunderna, som ju angrep just Lolland och Falster och som Magnus den gode just besekrat 1043.*" (Nyberg 1997, s. 64) Falsters nordspids og sydspids må have været vigtige strategiske holdepunkter i en situation med en potentiel trussel fra søsiden mod syd. Grundlaget for Tore Nybergs datering af indvielsen af de to kirker til Magnus regeringstid er, at han anser det for usandsynligt, at kirkerne skulle være viet eller have skiftet patrocini til Olav i og efter 1100-tallet,

Kortet er rekonstrueret på grundlag af Herredskort 1820 (i Matrikeldirektoratet). Videnskabsrådets Selskabs kort og markbøger 1682.

Figur 1. Falster 1682, fra Gissel: *Falsterundersøgelsen. Det nordiske Ødegårdsprojekts Publikation nr. 16, Bd. 2.*

hvor kulten omkring Knud den Hellige dominerede i Fyns stift, som Falster hørte under. Dermed er Olavs-patrociniet i Vålse og Væggerløse henvist til den første udbredelsesbølge i 1000-tallet, og konklusionen må derfor være, at kirkerne allerede som trækirker omkring 1042-1047 er blevet viet til Olav den hellige. Vendertruslen kan på den måde ses som afgørende for den symbolværdi en del af det tidlige kirkebyggeri på Falster blev tillagt. En undersøgelse af sognedannelsen på øen kan i den forbindelse kaste lys over, hvorvidt de to Olavs-kirkers symbolværdi skal sættes i forbindelse med en særlig magtmæssig position, der kan have været involveret i konflikter med venderne.

Sognedannelsen omkring Vålse og Væggerløse kirker

Den afgørende årsag til fastlæggelsen af sognegrænser menes i dag at være indførelsen af tiendebetalingen engang i starten af 1100-tallet, idet tienden nødvendiggjorde en strukturering af landskabet, for at skabe klarhed om, hvem der skulle betale hvor. Interesserne i tiendebetalingen er derfor centrale for forståelsen af faktorerne bag sognegrænsernes fastlæggelse. Sognedannelsen opfattes desuden som et kronologisk forløb, da der især ved nyopførelser af kirker i 1100-1200-tallet måtte opstå behov for udskillelser af nye sogne fra de gamle sognes arealer. For de verdslige kirkebyggere/ejere måtte tienden fremstå som en personlig indtægtsmulighed, og det måtte derfor i første omgang være i deres interesse, at gøre sognet omkring kirken stort, for på den måde at gøre indtægtsgrundlaget tilsvarende størst muligt. Og dernæst at begrænse omfanget af eventuelle sogneudskillelser, som derved ofte måtte komme til at fremstå som mindre og svagere funderede enheder end de gamle etablerede stiftelser. Markante forskelle mellem nabosogne kan derfor i visse tilfælde pege i retning af, at sådanne udskillelssituationer ligger bag de nuværende sognegrænser forløb (Se Nyborg 1979 og Blaaberg 1992, s. 11-43). Tiendebetalingen har altså kunnet give anledning til konflikt, og sognegrænserne burde derfor give et vist indblik i forskellige parterers evne til hævvelse af egne interesser.

Der findes ingen middelalderlig opgørelse af tiendens størrelse på Falster, men da betalingen må have stået i en vis relation til sognenes samlede produktionsudbytte (Dahlerup 1981, s. 13), bliver en vurdering mulig via angivelsen af værdien af de dyrkede arealer i Falsterlisten fra omkring midten af 1200-tallet i Kong Valdemars Jordebog (Marktallene for sognene på Falster er anført på bilag 1. For en belysning af bl. a. Falsterlistens datering, fuldstændigheden og nøjagtigheden i opgørelserne se Gissel 1989). For samtlige af øens nuværende sogne bliver værdien af det samlede jordtilliggende således opgjort – først med en bolangivelse og dernæst med et antal mark, og Falsterlisten muliggør dermed en vurdering af grundlaget for tiendebetalingen i hvert sogn. I det følgende vil jeg derfor foretage en sammenligning mellem Vålse - og Væggerløse sogne og deres nabosogne.

Ifølge Falsterlisten er kongens andel af Vålse sogn på Falsters nordspids meget stor. Han anføres som ejer af hele Egense by og af selve Vålse by ejer han otte en halv mark ud af ti mulige, og dertil *tre bol særskilt i skoven*. I det såkaldte Hovedstykke fra 1231 i Kong Valdemars Jordebog anføres desuden en række gårde, der hører til *Eknæsburgh* – den senere Nesburgh eller Egenseborg (Aakjær 1926-1943, bd. 1, s. 131 (Falsterlisten), og bd. 1, s. 106-107 (Hovedstykket)). I forbindelse med Egenseborg på pynten Borgnakke øst for Egense by er der fundet rester af forskellige borganlæg – dels bygningsrester, hvor der bl. a. er fundet mønter fra 1100-tallet, og dels rester af et jordanlæg (Etting og Vemming Hansen 1989, s. 71 ff.). Da valget af Olav som skytshelgen formentligt er sket med henblik på en konfliktsituation i forhold til venderne, må det være rimeligt at konkludere, at kirkens opførelse skal ses i sammenhæng med den gård, vi i 1200-tallet kender som Eknæsburgh med et tilknyttet befæstningsanlæg. Men hvorvidt gården og borganlægget også har tilhørt kongen, da man byggede en kirke i 1000-tallet og senere i sognedannelsesperioden, er der ikke umiddelbart grundlag for at fastslå.

Værdien af det dyrkede areal i Vålse sogn er i Falsterlisten opgjort til 15 mark, ud over de tre bol som kongen har særskilt i skoven. De tre bol er ikke omregnet til mark, hvilket gør det vanskeligt at inddrage dem i sammenligninger med andre sogne. Kirken består af et romansk kor og skib og et gotisk tårn og våbenhus, hvor alt er opført af teglsten. Den nuværende bygning må altså opfattes som en erstatning for 1000-tallets kirke, der formentligt har været af træ.

Vålse sogns omfang er i høj grad naturligt bestemt, og det eneste nabosogn er Kippinge mod syd. Det dyrkede areal i Kippinge sogn er i Falsterlisten opgjort til 18,5 mark – altså en smule mere end Vålse sogns hvis man ser bort fra kongens særskilte ejendom. Inklusiv de tre særskilte bol må værdien af Vålse sogns dyrkede areal dog være størst, men det er vanskeligt at foretage en entydig vurdering. Kirken i Kippinge består af et gotisk langhus med våbenhus og tårn. At kirken kan karakteriseres som gotisk indebærer, at den må antages at være opført på et forholdsvist sent tidspunkt (Normalt sætter man overgangen fra romansk til gotisk stilbrug til midten af 1200-tallet. Se f. eks. Krongaard Kristensen, 1999, s. 262). Umiddelbart kan dette pege i retning af, at der er tale om en sogneudskillelse fra en oprindelig enhed omkring en ældre romansk kirke. Det gotiske byggeri indikerer således, at der først på et sent tidspunkt har været grundlag for at opføre en stenkirke i sognet, som dermed kan betegnes som svagt funderet i forhold til sogne med romanske stenkirker. Derudover kunne et nyt sogn eventuelt antages at være opstået omkring en helt nybygget kirke. Selvom der vistnok ikke er den store forskel på værdien af de dyrkede arealer, kan Kippinge sogn derfor karakteriseres som en mulig udskillelse fra Vålse sogn.

Væggerløse kirke ligger på den øverste del af Gedsørhalvøen på Falsters sydspids, og Væggerløse sogns dyrkede areal er i Falsterlisten opgjort til 43,38 mark. Det er dermed et af Falsters økonomisk absolut bedst funderede sogne. Kirken er en romansk teglstensbygning med et gotisk tårn. Mod syd grænser Væggerløse sogn op til Skelby sogn, som igen længere mod syd grænser op til Gedesby sogn på det nuværende Danmarks sydligste punkt. Mod nord grænser sognet op til Idestrup sogn, hvis dyrkede areal ifølge Falsterlisten har en værdi på 49 mark – Falsters største.

I Falsterlisten er det dyrkede areal i Skelby sogn opgjort til otte bol, der af Svend Gissel er omregnet til 14,67 mark (Se Bilag 1). Der er dermed en væsentlig forskel på værdien af det dyrkede areal i de to sogne, og Skelby sogn fremstår som en markant ringere funderet stiftelse end Væggerløse sogn. Den oprindelige kirke i Skelby er nedrevet, men der er dog bevaret en romansk vestgavl af teglsten. Da tilstedeværelsen af en kirke i Væggerløse i kraft af Olavs-patrociniet kan dateres til midten af 1000-tallet, mener jeg, at det i lyset af den markante forskel på værdien af de dyrkede arealer i de to sogne kan konkluderes, at Skelby sogn sandsynligvis på et tidspunkt er udskilt fra Væggerløse sogn.

Det dyrkede areal i Gedesby sogn er i Falsterlisten opgjort til seks bol og seks mark, og der anføres derudover "*2 Mark for Fiskæbæc*", der dog formentligt er identisk med et Fiskæbæc, der er beliggende i Væggerløse sogn. Ud af de seks bol for Gedesby specificeres det, at "*1 Bol hører til Hr. Kongens Gaard*", og altså dermed adskiller sig fra det øvrige areal. Der anføres dernæst en kornydelse på 6 mark, der går til kongen, og derudover angives der "*2 Bol i Skielby og 2 i Getæsby som er øde, men alligevel skylder Petær Falster ligesaa meget til kongen af det udyrkede som af det dyrkede*". Der opgøres dermed også jord i Skelby – uden for Gedesby sogn. Ud over at kongen har en gård, og får en kornydelse, har Peder Falster altså forpligtet sig til at betale for to bol i Gedesby, som er øde, ligesom han skal betale for det dyrkede areal, der dog umiddelbart ikke ser ud til at være opgjort. Forklaringen er sandsynligvis, at Peder Falster simpelthen skylder kongen for alle seks mark i Gedesby sogn, som derfor både betegner det samlede dyrkede areal og den af kongen overdragne ejendom. Der er altså gode argumenter for at antage, at kongen ejer hele Gedesby sogn på jordebogens tid. For undersøgelsen af sognedannelsen er dog interessant, at det af et overdragelsesbrev ved oprettelsen af Næstved Kloster i 1135 fremgår, at Hemming og Jørgen Bodilsen i den anledning overlod ejendomme i Gedesby, Skelby og i Vålse til klostret. Da kongen tilsyneladende ejer hele Gedesby sogn omkring midten af 1200-tallet, er det dermed tydeliggjort, at forholdene har ændret sig siden 1100-tallet, og at oplysningerne om kongens ejendom i Kong Valdemars Jordebog ikke automatisk kan tages til indtægt for forholdene i forudgående perioder (*Danmarks Riges Breve*: 1 rk. 2, nr. 64, 1135). Den gård, der omtales som kongens i Falsterlisten,

er formentligt identisk med en, som nævnes i Hovedstykket, og som dér er opgjort til ti mark sølv om året. Syd for det nuværende Gedesby er der fundet rester af et voldsted – det såkaldte *Svinehave Voldsted*, (Etting og Vemming Hansen 1989, s. 75 og J. P. Trap: *Danmark V, Maribo Amt*, 1955, s. 976) og det kan ikke udelukkes, at der i forbindelse med den i Kong Valdemars Jordebog omtalte gård har været et befæstningsanlæg, eller at gården kan have været selve *Svinehave Voldsted*.

Kirken i Gedesby består af et gotisk langhus opført af teglsten og en tilbygget gotisk tårnunderdel. Værdien af det dyrkede areal er, som nævnt, opgjort til seks eller otte mark. Den gotiske bygning kan af de ovennævnte grunde pege i retning af en udskillelsessituation, og i dette tilfælde bekræftes billedet af en ringere økonomisk fundering af Falsterlistens marktal. Den gotiske kirke i Gedesby og den markante forskel i opgørelsen af det dyrkede areals værdi (Skelby 14,67 mark mod Gedesby seks eller otte mark) udgør efter min mening et tilstrækkeligt grundlag for at betragte Gedesby sogn som en sandsynlig udskillelse fra en ældre enhed omkring Skelby kirke. Da Skelby sogn imidlertid, som jeg har belyst ovenfor, kan karakteriseres som en udskillelse fra Væggerløse sogn, er det mere nærliggende at antage, at en oprindelig meget stor enhed omkring Væggerløse har omfattet begge de senere Skelby og Gedesby sogne. Olavspatrociniets symbolværdi kan dermed sandsynligvis ses i sammenhæng med tilstedeværelsen af et militært anlæg - ligesom i Vålse sogn.

Valget af Olav som skytshelgen for de to kirker er altså sket med henblik på Falsters forsvar overfor venderne, og dette billede af en konfliktsituation kan for begge kirkers vedkommende forbindes med tilstedeværelse af militære anlæg. Især omkring Væggerløse bekræftes billedet af en magtposition desuden af en udpræget evne til hævde af egne interesser i tiendebetalingen i sognedannelsesperioden, både via det nuværende sogns omfang og i kraft af at begge de nuværende Skelby og Gedesby sogne kan karakteriseres som udskillelser fra en oprindelig enhed omkring Olavs-kirken. Men også for Vålse vedkommende peger muligheden for, at Kippinge er en sogneudskillelse i den samme retning. Kongens position i 1200-tallet er ifølge Kong Valdemars Jordebog meget dominerende i de to områder, men der er som nævnt intet grundlag for at konkludere, at disse oplysninger kan tages til indtægt for situationen i de forudgående perioder. Hvordan sognedannelsen har forløbet omkring kirker, hvor netop kongen må antages at være bagmanden, kan vi imidlertid få et indtryk af, ved at se på forholdene omkring to af øens andre kirker, der begge må betegnes som hørende til blandt de tidligste kirkegrundlæggelser – nemlig kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby.

Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby

Centralt placeret i hvert af Falsters to herreder – Nørre Herred og Sønder Herred – er henholdsvis Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby placeret. Begge byerne er sammen med halvøen Farnæs som de eneste fra Falster anført i Kongelevlisten i Kong Valdemars Jordebog, og de kan derfor betragtes som den kongelige administrations udgangspunkter på øen (Aakjær 1926-1943, bd. 2, s. 116-119, Andrén 1983, s. 36. For en diskussion af Anders Andréns synspunkter se Leegaard Knudsen 1988). Anders Andrén har fremhævet, at en række af de lokaliteter der nævnes i

Kongelevlisten, har fungeret som mønstreder tilbage til Knud den Stores regeringstid, og at etableringen af kongelevene som kongens administrative udgangspunkter dermed kan dateres til o. 1020 (Andrén 1983, s. 47ff.). Da Farnæs først sent i middelalderen er blevet opdyrket (Lisse 1989, s. 93), og ikke rummer nogen kirkeby, vil jeg ikke inddrage den i denne sammenhæng, men i stedet koncentrere mig om forholdene omkring Nørre- og Sønder Kirkeby.

Stednavnenes betoning af Nørre- og Sønder Kirkebys tilhørsforhold til henholdsvis Nørre- og Sønder Herred, samt deres placering midt i herrederne, er et vidnesbyrd om, at den administrative inddeling har været bestemmende for placeringen af kongelevet på Falster. Men ud over at være kongens administrative udgangspunkt i hver sit herred, peger navneformerne hen mod tilsvarende positioner som den kristne kirkes udgangspunkter. Stednavnene indikerer naturligvis først og fremmest, at navngivningen af de to byer må have fundet sted efter kristendommens indførelse. Nørre- og Sønder Kirkeby kan da have været helt nye bebyggelser opstået omkring en kirkebygning, men det er nok mere sandsynligt, at det er allerede eksisterende bebyggelser, der har skiftet navn (Dalberg og Kousgård Sørensen 1979, s. 62). Stednavnet 'kirkeby' må desuden være et levn af en situation, hvor 'kirkebyens' nabobyer ikke havde en kirke, idet det må være rimeligt at antage, at navneformen skal ses som et udtryk for en relation mellem en bebyggelse, hvor der eksisterer en kirke, og de omkringliggende, hvor det ikke er tilfældet. Kirkerne i Nørre- og Sønder Kirkeby må derfor være blandt de absolut første i de to herreder på Falster. Stednavnene giver på den måde mulighed for bestemmelse af en relativ kronologi, der indebærer at navneskiftet og dermed etableringen af kirker må henføres til perioden for de allertidligste kirkeopførelser. Dateringen spænder naturligvis vidt, men den peger umiddelbart i retning af etableringen af kongelevssystemet i første halvdel af 1000-tallet.

Vi ser altså ud fra stednavnene, at det er det samme princip, nemlig herredsinddelingen, der både har bestemt placeringen af kongelevet og placeringen af de to tidlige kirker, hvilket vel peger i retning af en form for overordnet initiativ bag opførelsen af kirkerne i Nørre- og Sønder Kirkeby (Kirkerne i Nørre- og Sønder Kirkeby er af Nielsen 1873, s. 127 og Kristensen 1921, s. 30, blevet betegnet som Falsters *herredskirker*). Den klare sammenhæng mellem det tidlige kirkebyggeri, kongelevet og herredsinddelingen gør det rimeligt, at se kongen som den, der på et tidspunkt i 1000-tallet stod bag etableringen af kirker ved de to byer.

Ser vi nærmere på de to nuværende kirkebygninger, der begge må opfattes som erstatninger for de første bygninger, bekræftes indtrykket af en oprindelig særstatus i forhold til de omkringliggende kirker. Kirken i Sønder Kirkeby består af et romansk skib, kor og apsis oprindeligt opført af

strandsten og kridtstenskvadre, samt et senere tilføjet gotisk tårn. Da man normalt regner med, at teglstensbyggeri er introduceret i Valdemar den Stores tid, mens bygninger af natursten naturligvis kan være ældre, peger de anvendte materialer dermed i retning af, at stenkirken i Sønder Kirkeby er opført tidligere end de omkringliggende stenkirker, der bortset fra Horbelev kirke i herredets nordligste del alle er af tegl (se bl.a. Liebgott 1989, s. 127. At kirkene på Falster hovedsageligt er teglstenskirker har M. Mackeprang 1944, s. 26ff., behandlet). Der er altså sandsynligvis på et tidligere tidspunkt end i de omkringliggende landsbyer blevet rejst en stenkirke i Sønder Kirkeby. Den nuværende kirke i Nørre Kirkeby sogn består af romansk apsis, kor og skib opført af kløvet kamp og kridtstenskvadre. De anvendte materialer peger dermed, ligesom ved Sønder Kirkeby kirke, i retning af at stenkirken er bygget tidligere end de øvrige kirker i Nørre Herred, der udover Torkilstrup og Tingsted kirker alle er opført af tegl.¹ Materialeanvendelsen i den nuværende kirkebygning underbygger dermed også for kirken i Nørre Kirkebys vedkommende den tidlige datering, som stednavneformen peger i retning af.

Ud over bygningsmaterialerne er motivvalget i det ene af to relieffer, der har været placeret over den sydlige indgang til kirken i Sønder Kirkeby, relevant i denne sammenhæng. På det største af reliefferne er Kristus fremstillet med Peter på sin højre side og Paulus på den venstre. Hen over hovederne på de tre figurer står indskriften: "*Petrus Christus ex virgine natus Pavlus*" – d. v. s. de to apostles navne og '*Kristus er født af en jomfru*'. På yderkanten af relieffet er der desuden indhugget et navn "*Walterus*", der evt. kan være stenhuggerens signatur (se bl.a. Christiansen 1950, s. 117ff., *Danmarks Kirker, Maribo Amt* s. 1380, og Etting 1989, s. 15). Med sin højre hånd er Kristus i færd med at overdrage Paulus et skriftbånd. Paulus holder i forvejen en bog trykket mod sit bryst. Peter står med en nøgle i højre hånd, og har anbragt den venstre på Kristi skuldre – han har allerede modtaget sine beføjelser. Den ikonografiske tolkning er dermed nærliggende: Peter er den sten, som den kristne menighed skal bygges på, og Paulus er den, det pålægges at udbrede læren (Christiansen 1950, s. 120 er en mere udførlig henvisning til de relevante skriftsteder). Forbindelsen mellem 'kirkeby'-navnet og et missionstema i det største af stenreliefferne synes dermed nærliggende. Det ser ud til, at kirken har bevaret en del af sin oprindelige status som et af de første udgangspunkter for de kristne på Falster, således at forbindelsen til Peter og Paulus stadig har været nærliggende, da man i stenkirkens tid valgte at udsmykke kirken.

¹ Ifølge Jacobsen 1993, har der muligvis været et romansk vesttårn ved kirken (s. 115). Som grundlag for antagelsen anfører han *Danmarks Kirker, Maribo Amt*, hvoraf det fremgår, at skibets nuværende vestgavl er en gotisk omsætning. Det fremgår dog også af *Danmarks Kirker, Maribo Amt*, at gavlen er omsat fordi den oprindelige gavl har været brøstfældig, og først er blevet udstyret med støttepiller, der endnu findes, og senere helt omsat. Der er derfor ikke grundlag for at antage, at der har været et romansk vesttårn ved Nørre Kirkeby kirke.

Sognedannelsen omkring Sønder Kirkeby og Nørre Kirkeby

Kirkerne i sognene, der grænser op til Sønder Kirkeby sogn, er alle teglstenskirker, der af *Danmarks Kirker* er karakteriseret som romanske. Kirken i Systofte sogn er dog en nyere afløser for den middelalderlige forgænger. Ser vi på værdierne af de dyrkede arealer, som de er opgjort i Falsterlisten, kan det bemærkes, at for kun to af sognene er marktallet mindre end Sønder Kirkeby sogns. Det drejer sig om Systofte sogn vest for Sønder Kirkeby med 13,5 mark og Sønder Alslev sogn øst for Sønder Kirkeby med 10,67 mark – mod Sønder Kirkeby sogns 14,33 mark. Der er altså ikke tale om den store forskel. Mest iøjnefaldende i denne sammenhæng er nok Idestrup sogn syd for Sønder Kirkeby sogn. Værdien af det dyrkede areal i Idestrup sogn er nemlig opgjort til hele 49 mark i Falsterlisten – mere end tre gange værdien af Sønder Kirkeby sogns dyrkede areal. Knap så bemærkelsesværdig, men alligevel markant, er forskellen mellem Sønder Kirkeby sogn og Nørre Ørslev sogn med 21,5 mark mod nord. Der kan derfor ikke argumenteres for, at sognedannelsen er blevet domineret fra Sønder Kirkebys side. Værdien af det dyrkede areal i nabosognene er således enten stort set tilsvarende Sønder Kirkeby sogns (Systofte og Sønder Alslev sogne) eller større – i et enkelt tilfælde væsentligt større (Idestrup sogn). Det ser nærmest ud til, at tiendeindtægterne er blevet fordelt på bekostning af Sønder Kirkeby kirke. Ser vi på forholdene omkring Nørre Kirkeby sogn, er denne tendens endnu mere udtalt.

I tre af Nørre Kirkeby sogns nabosogne er kirkerne af *Danmarks Kirker* karakteriseret som gotiske. Det drejer sig om kirkerne i Kippinge, Nørre Vedby og Nørre Alslev sogne mod vest og nord. Det er dog vanskeligt, at argumentere for, at de tre sogne skal opfattes som sogneudskillelser, idet man ud fra opgørelsen af det dyrkede areal at dømme, har stået ganske stærkt over for interesserne omkring kirken i Nørre Kirkeby. Værdien af det dyrkede areal i Nørre Kirkeby sogn er således i Falsterlisten opgjort til 15,33 mark, mens det for Kippinge sogn er 18,5 mark, for Nørre Vedby 35,75 mark og for Nørre Alslev 24 mark. Altså for alle tre sogne mere end Nørre Kirkeby sogns og i de to af tilfældene hvad der må betegnes som væsentligt mere. Kirkerne i de resterende af Nørre Kirkeby sogns nabosogne er, som nævnt, alle karakteriseret som romanske af *Danmarks Kirker*, og bortset fra kirken i Torkilstrup sogn er der tale om teglstensbygninger. For alle disse sogne gælder det ligeledes, at værdien af det dyrkede areal er større end i Nørre Kirkeby sogn. For Brarup sogn mod vest er værdien af det dyrkede areal opgjort til 22 mark, for Eskilstrup sogn mod syd 19,25 mark, for Torkilstrup sogn mod sydøst 30,5 mark og for Gundslev sogn mod nordøst 24 mark.

Konklusionen må altså blive, at sognedannelsen ikke har været domineret fra Nørre- og Sønder Kirkebys side. Nabosognene ser ud til at være dannet helt uafhængigt af interesserne fra de to tidligt anlagte kirkers side, og i en række tilfælde ser tiendeindtægterne ud til at være blevet fordelt på deres bekostning.

Afslutning

På grundlag af det ovenstående kan det konkluderes, at Olavs-kirkerne i Vålse og Væggerløse skal sættes i forbindelse med særlige magtmæssige positioner på Falster. Vendertruslen har været afgørende for den symbolværdi de to kirker blev tillagt ved deres etablering omkring midten af 1000-tallet, og for begge kirkers vedkommende underbygges billedet af en konfliktsituation af tilstedeværelsen af militære anlæg – Egenseborg for Vålse vedkommende og Svinehave Voldsted for Væggerløses. Den særlige magtmæssige position bekræftes af en udpræget evne til at varetage egne interesser ved sognedannelsen. At Olavs-kirkerne har indtaget dominerende positioner i sognedannelsesforløbet er især tydeligt omkring Væggerløse, hvor hele Gedsørhalvøen sandsynligvis har hørt under en oprindelig enhed omkring Olavs-kirken, men også for Vålse vedkommende peger en mulig udskillelse af Kippinge sogn i den samme retning. Kirkerne i Nørre- og Sønder Kirkeby må ligeledes opfattes som hørende til blandt Falsters allertidligste kirkegrundlæggelser, men her peger undersøgelsen af sognedannelsen i den modsatte retning. Tiendeindtægterne ser nærmest ud til at være blevet fordelt på bekostning af de to tidlige kirker, der ellers kan opfattes som grundlagt på kongeligt initiativ. Kirkerne hvor vendertruslen har været af central betydning, har altså indtaget dominerende positioner – ikke blot blandt Falsters kirker generelt, men også blandt øens allertidligste kirkegrundlæggelser.

Kilder

Aakjær, Svend (udg.): *Kong Valdemars Jordebog*. Bd. 1-3. København 1926-1943.

Danmarks Riges Breve: 1 rk. 2, nr. 64, 1135.

Henrichsen, Carsten L.: *Adam af Bremen*. 1930/1968.

Litteratur

Andrén, Anders: ”Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230.”, *Scandia* bind 49:1, 1983, side 31-71.

Blaaberg, Claus: *Sognedannelsen i dansk middelalder*. Skov- og Naturstyrelsen 1992.

Christiansen, Tage E.: ”Sønder Kirkeby-reliefferne.”, *Fra Nationalmuseets arbejdsmark* 1950, side 117-129.

Dahlerup, Troels: ”Om tienden.”, *Fortid og Nutid*, 29, 1981/82, side 3-14.

Dalberg, Vibeke og Sørensen, John Kousgård: *Stednavneforskning 2*. København 1979.

- Etting, Vivian og Hansen, Peter Vemming: *Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder*. Museet Falsters Minder 1989.
- Gissel, Svend: "Kildemateriale.", Svend Gissel (red.): *Falsterundersøgelsen. Det nordiske Ødegårdsprojekts Publikation nr. 16*. Bd. 1-2. Odense 1989.
- Jacobsen, Henrik: *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion. Vesttårne før 1300 i det middelalderlige Danmark øst for Storebælt*. Stockholm 1993.
- Knudsen, Anders Leegaard: "Den danske konges gods i højmiddelalderen. En historiografisk undersøgelse af begreberne kongelej og patrimonium.", *Historisk Tidsskrift*, 1988, bd. 2, side 213-227.
- Kristensen, Marius: "Lålands og Falsters stednavne.", *Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog*, 1921, side 24-43.
- Kristensen, Hans Krongaard: "Kirker og Klostre.", Ingesman, Per m. fl. (red): *Middelalderens Danmark*. København 1999, side 254-273.
- Liebrott, Niels-Knud: *Dansk middelalderarkæologi*. København 1989.
- Lisse, Christian: "Falsterlistens bebyggelser og andre middelalderlige bebyggelser.", Svend Gissel (red.): *Falsterundersøgelsen. Det nordiske Ødegårdsprojekts Publikation nr. 16*. Bd. 1-2. Odense 1989.
- Mackeprang, M.: *Vore Landsbykirker* (2. udg.). København 1944.
- Nielsen, Oluf: *Liber Census Danicæ. Kong Valdemar den Andens Jordebog*. København 1873.
- Norn, Otto og Roussel, Aage: *Danmarks Kirker, Maribo Amt*. København 1948-1951.
- Nyberg, Tore: "Olavskulten i Danmark under medeltiden.", *Helgonet i Nidaros*. Jyväskylä 1997, side 53-83.
- Nyborg, Ebbe: "Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri.", *Festskrift til H. Langberg*. København 1979, side 37-65.
- Trap, J.P.: *Danmark V, Maribo Amt*. København 1955.

Bilag 1**Nørre Herred**

Sogn	Kirkebygning	Antal mark 1255
Maglebrænde	Romansk	19
Torkilstrup	Romansk	30, 5
Lillebrænde	romansk	12
Gundslev	romansk	24
Nørre Vedby	gotisk	35, 75
Nørre Alslev	gotisk	24
Vålse	romansk	15
Kippinge	gotisk	18, 5
Brarup	romansk	22
Stadager	romansk	11
Nørre Kirkeby	romansk	15, 33
Ønslev	romansk	9
Eskilstrup	romansk	19, 25
Tingsted	romansk	26, 13

Sønder Herred

Sogn	Kirkebygning	Antal mark 1255
<i>Systofte</i>	romansk	13, 5
<i>Idestrup</i>	romansk	49
<i>Væggerløse</i>	romansk	43, 38
<i>Skelby</i>	romansk	14, 67
<i>Gedesby</i>	gotisk	6 (8)
<i>Sønder Kirkeby</i>	romansk	14, 33
<i>Sønder Alslev</i>	romansk	10, 67
<i>Karleby</i>	romansk	16
<i>Horreby</i>	gotisk	18
<i>Nørre Ørslev</i>	romansk	21, 34
<i>Horbelev</i>	romansk	38, 25
<i>Falkerslev</i>	romansk	18, 5
<i>Åstrup</i>	romansk	22, 67

Stilbestemmelsen af kirkerne bygger på *Danmarks Kirker, Maribo Amt*.

De angivne antal mark bygger på Svend Gissels (1989, side 235) opgørelse af Falsterlistens værdier. Marktallet for Gedesby sogn er hentet direkte fra Falsterlisten, og tallet i parentes er inklusiv Fiskebæk, der angives både under Gedesby sogn og Væggerløse sogn, hvor bebyggelsen formentligt har været.

BORREBJERG OG GULDBORG

- arkæologiske vidnesbyrd om Saxo's "Venderplage"

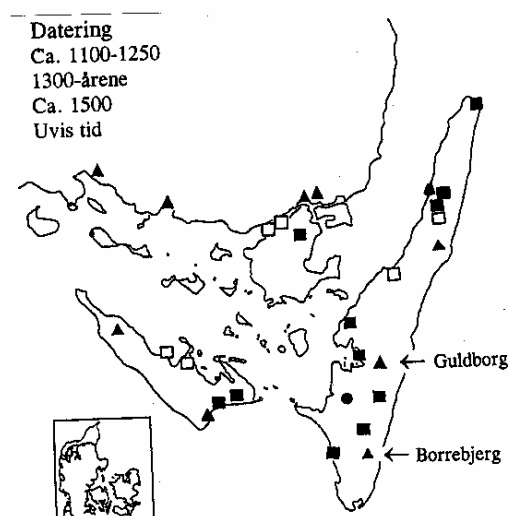
Af Jørgen Skaarup

Fra begyndelsen af det 12. århundrede afløstes de rimeligt fredelige forhold mellem danskere og slaver i det vestlige Østersøområde af en stadig mere spændt situation. En massiv indvandring af sachserne truede de slaviske fyrstedømmer i Østholsten og Mecklenburg og tvang mange vendere til søs, hvor de begyndte at hærge og plyndre det sydlige Danmark.

Danskerne forsøgte under kong Niels at organisere et forsvar mod de vendiske angreb. Der blev bygget borge i Sønderjylland og på de større øer i Østersøen, ledingsflåden blev holdt i beredskab til forsvar og modangreb og flere fjordmundinger blev lukket med spærringsanlæg. (Crumlin-Pedersen 1984/62 f.; 1993/259, Skamby Madsen 1995/8 f.).

De danske forholdsregler mod vendernes angreb og plyndringer var ikke nogen ubetinget succes, og da der i 1131 udbrød borgerkrig i Danmark lå hele landet snart åbent for de vendiske sørøvere (Saxo 1924, Bd. 10/115, Helmold 1963). Befolkningen på de udsatte syddanske øer var i denne situation henvist til at søge beskyttelse i særlige tilflugtsborge, enten nyopførte eller ældre anlæg med rødder helt tilbage i oldtiden. På Falster modstod den store centrale tilflugtsborg "Virket" et vendisk angreb i 1158 (Saxo 1924, Bd. 11/24). Lolland, Langeland, Ærø og Als havde også borge (Skaarup 1997/54 f., Koch 1978; 1984, Thorsen 1993) (Fig. 1).

Fig. 1 Kort over voldsteder
Og borge fra middelalderen på
Øerne syd for Fyn.

Kun få af de syddanske tilflugtsborge fra denne tid er blevet arkæologisk undersøgt. De to bedst dokumenterede eksempler - Borrebjerg og Guldborg - befinder sig begge på Langeland.

Borrebjerganlægget, der udgravedes i årene 1946-47, består af en ca. 120 m lang halvkredsvold opført langs østfoden af en 10 m høj, naturlig banke, der på anlægstidspunktet har ligget som en ø i den inderste del af Magleby nor på Sydlangeland (Fig. 2).

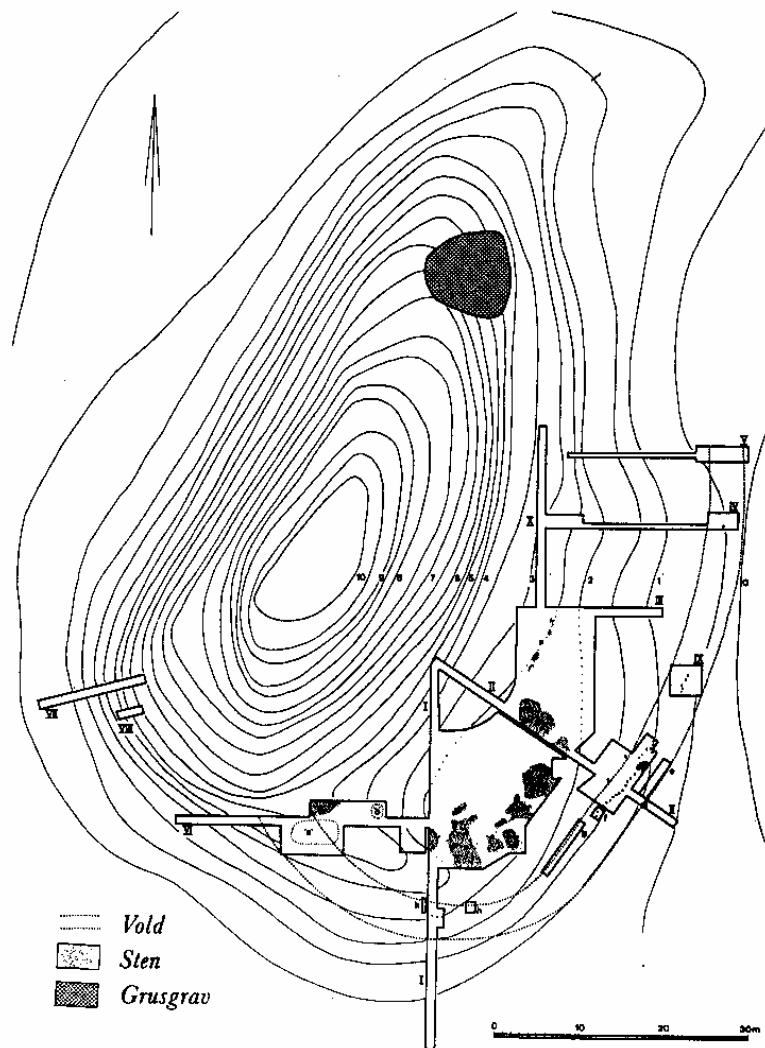

Fig 2. Opmålingsplan af Borrebjerg-voldstedet med angivelse af halvkredsvoldens forløb og placering af udgravningsfelter.

Det ca. 1100 m² store areal indenfor volden rummede ingen anlægsspor og kun ubetydelige affaldslag, hvilket må betyde, at borgen aldrig har været fast beboet (Skaarup 1982).

Snit igennem den knap 3 m høje, nu stærkt udpløjede vold viste, at denne var opført i to tempi (fig. 3).

Byggematerialet var græstørv, der stabiliseredes af en række kraftige, dybt nedrammede egepæle i voldkærnen. Muligvis har der i den ældste voldfase været en portåbning mod sydøst. En voldgrav har ikke været anset for nødvendig. Magleby-norets vandmasser har forekommet borgens forsvarere at yde rigelig erstatning for en sådan.

Som tilflugtsborg har Borrebjerg ikke været nogen succes. To gange i første halvdel af 1100-tallet er stedet blevet indtaget og forsvarerne hugget ned eller taget til fange. Ligene af forsvarerne er efter det første angreb blevet efterladt på stedet, og her er de blevet liggende, indtil man efter et stykke tids forløb var kommet tilstrækkeligt til kræfter til at genrejse borgen. I denne forbindelse er der sket en betydelig forstærkelse af halvkredsvolden. Forinden synes der at have fundet en vis oprydning sted på borgpladsen, idet de nu helt opløste rester af tilflugtsborgens forsvarere sammen med diverse stumper af deres ejendele er blevet samlet sammen og anbragt under fyldmasserne i den forhøjede vold. I alt er der her fundet rester af 1 lille barn, 3 kvinder, 3 mænd og 4 kønsbestemmelige voksne individer, hvoraf den ene har været meget gammel (Fig. 4). Flere individer kan naturligvis gemme sig i de ikke-udgravede dele af volden.

Heller ikke den forhøjede vold har imidlertid vist sig stærk nok til at holde fjenden ude. Et nyt angreb i tiden omkring 1140-1150 har gjort ende på den lille borgs eksistens. Også denne gang er de nedhuggede forsvarere blevet efterladt på stedet, hvor de kunne genfindes som spredte

skeletrester bag volden. I denne skal der i øvrigt ifølge gammel tradition været oppløjet "mange jævnsides liggende skeletter" og en "forfærdelig lang jernsabel".

Fundene fra den lille tilflugtsborg består af Østersøkeramik, våben (Fig. 5), rideudstyr, forskellige beslag og låse samt diverse personligt udstyr og brugsgenstande som knive, sakse og smykker. Af særlig interesse for dateringen er et lille hængesmykke af forgyldt sølv med inskriptionen +ALFVINI MEFECIT. - "Alfvini gjorde mig". Alfvini eller Alvvin er identisk med Erik Emunes angelsachsiske møntmester, der var aktiv i Lund i 1130'erne. Stykket er uden slidspor og må ud fra fundforholdene antages være gået tabt under den seneste erobring af borgen.

En prøvegravning på Guldborg i 1993 afdækkede en situation, der på mange måder minder om Borrebjerg. Guldborg ligger på toppen af Bjerre Banke nær landsbyen Illebølle på Midtlangeland. Banken indgår i et system af såkaldte hatbakker, der strækker sig op gennem øen, og hører med en højde af 38 m til blandt de højeste af disse. Fra topfladen har man et vidt udsyn over Langelandsbælt i øst og Det sydfynske Øhav i vest. Banken har overalt temmelig stejle sider og rejser sig ca. 25 m over det omgivende terræn, der tidligere har været domineret af moser.

Bankens knap 3000 m² store topflade er halvkredsformet med den lige side mod øst. Fladen har været dyrket indtil omkring 1900, men ligger nu ligesom skråningerne skovbevokset hen. Ifølge Nationalmuseets sognebeskrivelse skal der i 1800-årene være oppløjet menneskeben og røde teglsten samt "små kasseroller af bronze, som imidlertid var itu". I 1874 fandtes et fragment af en sølvkæde fra begyndelsen af det 12. århundrede (Skovmand 1942/152). Der er derfor god grund til at antage, at navnet Guldborg er blevet knyttet til banken, fordi den i tidlig middelalder har fungeret som tilflugtssted for Midtlangelands befolkning.

En systematisk afsøgning af banken med metaldetektor indledte undersøgelsen, og snart kom de første fund, der på det smukkeste bekræftede såvel navnet som dateringen til tidlig middelalder: en snoet guldfingerring og en bronzebroche, begge fra tiden omkring 1100. Lidt nede ad bankens nordskråning dukkede fem spyd- og lansespidses op som de første vidnesbyrd om kamphandlinger, og ved topfladens sydrand traf man på et svært brandlag med forskellige jernsager og rester af et forhugget kobberkar. Det stod nu klart, at der var noget at gå videre med, og med ejerens tilladelse indledtes derfor en egentlig udgravning med indmåling af samtlige frilagte fund og anlægsspor indenfor udvalgte udsnit af bankens topflade. Undersøgelserne kom til at strække sig over 3 år, fra 1993-1995, under ret vanskelige forhold på grund af den tætte vegetation, der umuliggjorde afdækning af større flader.

Gennem anlæggelse af 14 mindre udgravningsfelter (Fig. 6) kunne det dokumenteres, at der aldrig havde været permanent bebyggelse på banken, og der fandtes ikke de mindste spor af tegl.

Århundreders pløjning af topfladen må være årsag til, at det kun mod øst og syd lykkedes af finde spor af bankens randbefæstning i form af en 0,8 m dyb, V-formet palisadegrøft, i hvis bund der i et par tilfælde afdækkedes huller efter særlig dybt nedgravede stolper, der må have tjent som forankring for det øvrige palisadeværk. Det fremgik tydeligt af fundene, at den sydlige og sydøstlige del af randbefæstningen var blevet stukket i brand og gået til grunde under en heftig kamp, der havde kostet adskillige af forsvarerne livet.

Under et tykt brandlag ved plateauets sydrand afdækkedes borgens ødelagte port. To dybe gruber med en indbyrdes afstand på 2,75 m indeholdt forkullede rester af de 25 cm tykke sidestolper. På det også stærkt ildpåvirkede område mellem dem lå et ligeledes forkullet stykke af en svær planke, og andre stumper portkonstruktion fandtes indlejret i et mørkt, trækulsblandet lag foran indgangsåbningen. Dette lag, der udfyldte et ca. 3 meter bredt, let afgravet område fra porten og næsten ud til topfladens rand (antagelig øverste del af adgangsvejen til borgen), var op til 35 cm tykt; det synes at være dannet ved en sen oprydning efter en voldsom kamp på borgpladsen. I laget fandtes talrige knogler af mennesker og dyr (okse, hest og får), stumper af løsøre, personlige ejendele, våben og mange ildpåvirkede sten. Disse sidste, der samlede sig om portåbningen, har sandsynligvis været stablet op inden for porten i et forsøg på at blokere adgangsvejen.

Såvel dyre - som menneskeknoglerne lå stærkt spredt og - med enkelte undtagelser - uden anatomisk sammenhæng. Nogle knogler viste spor af ildpåvirkning, mens andre var partielt grønfarvede af kobberilte. Dette gjaldt bl.a. et ituhugget mandskranium og enkelte lemmeknogler og hvirvler i en lille dyngge menneske- og dyrekogler syd for porten. Måske stammer grønfarvningen fra en fjernet hjelm og andet krigsudstyr; man kommer til at tænke på sognebeskrivelsens "små bronzekasseroller".

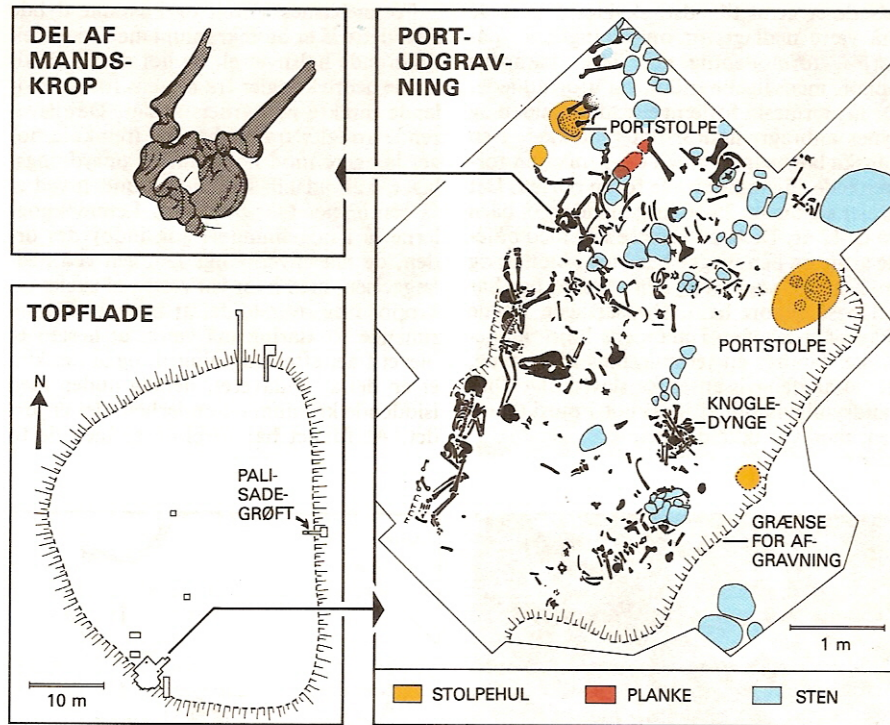

Fig. 6. Opmåling af Guldborgbankens topflade med placering af udgravningsfelter, anlægsspor og fund i portområdet.

Et makabert fund nær den vestlige portstolpe må også nævnes. Her lå den nedre del af en mandskrop i form af et stykke rygsøjle, hele bækkenet samt de øvre to tredjedel af begge lårben, der synes at være brændt over (Fig. 6). Kropsdelen er - bortset fra to nedenfor omtalte hele menneskeskeletter - den eneste større, anatomisk sammenhængende menneskerest, som blev påtruffet i området foran porten. Forklaringen kan være, at manden er omkommet i flammerne, begravet under sammenstyrtede bygningsdele, og at brændingen har sinket forrådnelsen indtil det tidspunkt kom, hvor oprydningen fandt sted.

Det kløvede mandskranium udgør sammen med et par mulige pileskudshuller i de spredte skeletrester de eneste spor af voldshandlinger på skeletterne, men dette er nu nok tilfældigt, eftersom der ikke kan herske tvivl om personernes højst ufredelige død.

Antropologen Pia Bennike har primo 1995 ud fra det da foreliggende materiale fra portområdet bedømt dette til at repræsentere fire voksne mænd, en gammel og to yngre kvinder, to ikke kønsbestemte voksne og fem børn spændende fra en nyfødt til en ca. trettenårig. Hertil kommer de to allerede nævnte hele menneskeskeletter - samt et endnu ikke nærmere fastslået antal individer repræsenteret af skeletdele fra de afsluttende udgravninger i 1995 af portområdet og prøvefelterne over de brændte palisadeafsnit i syd og sydøst. Foreløbig synes der at være tale om over 20

personer, og rester af langt flere faldne langelændere må formodes stadig at gemme sig i jorden i borgens ikke udgravede randområder mod øst og syd.

Det omtrentlige tidspunkt for den voldsomme kamphandling på banken giver de mange genstande, der sammen med skeletresterne er havnet i oprydningslagene, et begreb om. Talrige jernsøm og -nitter må sammen med vinkelbeslag og hængsler stamme fra de brændte trækonstruktioner og fra større kister, mens pyntestifter og låsebeslag af bronze eller kobber må være fra mindre skrin. Adskillige nøgler af jern og bronze må have hørt til disse kister og skrin, som borgens forsvarere forgæves har søgt at bringe i sikkerhed.

Skår af flere lerkar af Østersø-keramik optrådte i laget (Fig. 7), der også rummede stumper af et par sønderhuggede kobberkar. Hertil kommer spænder og jernknive samt våben i form af pilespidser, skedebeslag og sværdhæfteknapper. Fra borgens nordside foreligger som nævnt flere spyd- og lansespids (Fig. 8).

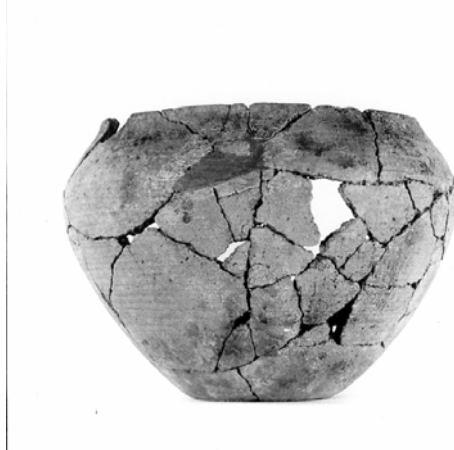

Fig. 7. Lerkar af Østersø-type fundet på Guldborg

En kraftig armbrøstbolt til jagtbrug er fundet med metaldetektor midt på borgplateauet. Såfremt den er samtidig med det øvrige materiale, udgør den et af de ældste vidnesbyrd om anvendelse af armbrøst i Danmark (Liebgott 1976/25).

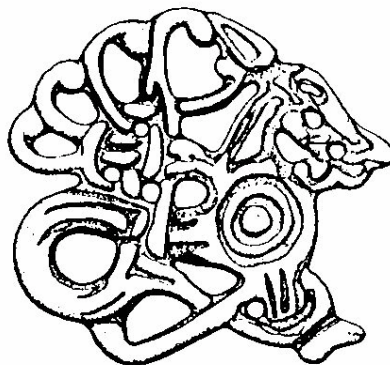

Fig. 9. Spænde i Urnes-stil fra Guldborg. Sølv med guldindlægning. 1:1

Blandt småfundene er en mængde perler af glas og rav, stumper af forbrændte benkamme, spænder (Fig. 9), en bronzepincet, flere skiveformede smykker og amuletter - heraf tre med sølvbelægning (Fig. 10) og et med indlægning af emalje og røde sten - samt 4 sølvmønter. Mønterne er sammen med de brakteatlignende smykker blevet bestemt af overinspektør Jørgen Steen Jensen fra Nationalmuseet.

To af mønterne, en Knud den Store mønt fra omkring 1020 forsynet med et ophængningsøsken og en meget slidt tysk mønt slået af Otto-Adelheid i perioden 1030-40, har været antikviteter, da de havnede i jorden på Guldborg banken. De sidste to, begge fra bunden af oprydningslaget, er til gengæld meget vigtige for dateringen af kamphandlingerne. Den ene, der har været brugt som hængesmykke, er slået under kong Niels, den anden under Erik Emunes korte, urolige regeringstid. Overfaldet på Guldborg kan derfor tidligst have fundet sted sidst i 1130'erne, men skal nok snarest sættes nogle år senere, til tidsrummet 1140 - 1150. Dateringen bekræftes af de sølvbelagte bronzesmykker, der synes at have forlæg i mellemtyske sølvbracteater fra omkring 1140 (Kluge 1979/135).

Som nævnt ovenfor blev der også i området foran porten fundet to fuldstændige skeletter, der må være nedlagt før oprydningslaget påførtes, formentlig kort efter kampens ophør, mens ligene endnu var uforrådnede. De lå nærmest i forlængelse af hinanden, begge på venstre side med bøjede arme og ben, og synes anbragt samtidig i en ganske lav nedgravning i det i forvejen afgravede adgangs-område foran porten (Fig. 6). Ligene har kun været dækket meget nødtørftigt til med gruset morænefyld opgravet på stedet. Det drejer sig om en 25-30 årig mand og et barn på ca. 12 år. Begge bar kniv i bæltet, og tre kraftige nøgler bag den voksnes ben har vel også tilhørt ham. Dødsårsagen lod sig ikke påvise, men indskudt i albuevinklen i mandens højre arm fandtes en slank jernpilespid med dørle - en type der almindeligvis anses for slavisk (Kempke 1988/298, Gabriel 1991/233). Foran barneskelettet og i samme dybde som dette lå et hestekranium med en enkelt tilhørende halshvirvel, og lidt derfra fandtes de nedre knogler fra hestens forben hvilende direkte på barnets ansigt. De tilsvarende knogler fra bagbenene fandtes noget længere mod nord, under oprydningslaget, der bl.a. indeholdt resterne af den forbrændte mandstorso, og kun adskilt fra undergrunden af et få centimeter tykt brandlag. Lemmeknoglerne lå i nogenlunde korrekt indbyrdes orden, hvilket må betyde, at de har hængt sammen ved nedlæggelsen. Da resten af hesteskelettet mangledes, må den eneste rimelige forklaring på fundet være., at hesten er blevet flået efter slagtingen, og at det kun er en del af kadaveret, nemlig huden med isiddende kranium og underben der er blevet anbragt på stedet. Fundets samhørighed med de to menneskeskeletter kan der ikke være tvivl om.

Den mærkelige kombination af hestekranium og underbensknogler - men intet af det øvrige skelet - er langt fra enestående. Den kendes i flere tilfælde fra dansk jernalder (Andersen 1977/22, Hatting 1985/121) og i øvrigt fra fund nær og fjern. Også skriftlige beretninger foreligger, og det fremgår, at huden med isiddende knogler blev hængt på en stang eller et stativ som led i et religiøst ceremoniel. Noget sådant må være foregået her, men at det skulle være kristne langelændere, der har praktiseret den makabre skik, er utænkeligt. Også dette fund peger altså mod hedenske naboer, og Venden er nærmeste mulighed. Netop hér var hesteofre som de omtalte særdeles almindelige (Gabriel u. Kempke 1991/175).

At fundene på Guldborg-banken vidner om et venderoverfald kan der næppe være tvivl om. Såvel det fundne som den historiske situation omkring midten af det 12. århundrede peger kraftigt i den retning. Heste- og menneskeofrene samt forekomsten af et par vendiske knivskedebeslag (Knorr 1938, Andersen 1988) og adskillige slaviske pilespidser er klare indikatorer for vendisk deltagelse i kamphandlingerne. Disse må som nævnt have fundet sted efter 1134, men sandsynligvis før 1157, hvor Valdemar den Store blev enekonge, og dermed startede den systematiske bekæmpelse af uvæsnet. Fra midten af 1100-årene omtales flere venderangreb, men ikke dette, der vel må have hørt til de mindre (Fig. 11).

Guldborg må ligesom Borrebjerg på sydøen have fungeret som tilflugtsborg. Når angreb truede, har befolkningen fra Midtlangeland, uanset køn og alder, søgt sammen på det befæstede borgplateau medtagende indbo og husdyr i det omfang pladsen tillod.

At det forholder sig sådan viser tilstedeværelsen af husdyr og kvinder og børn i skeletmaterialet. Angriberne må antages alle at have været voksne mænd.

Det kan undre, at så meget værdifuldt - for eksempel våben og de faldne langelænderes smykker - er blevet efterladt på stedet, når formålet med overfaldet formentlig har været berigelse. Den meget hastige plyndring af den erobrede, brændende tilflugtsborg kunne tyde på, at sejherrerne har været bange for, at lokale kræfter skulle komme til undsætning, og derfor har haft travlt med at komme væk. Måske har den overlevende og tilfangetagne del af forsvarerne udgjort den vigtigste del af krigsbyttet?

En ting er der dog blevet tid til, nemlig at takke guderne for sejren. Et par mindre værdifulde fanger er blevet ofret, en hest dræbt, flået og spist, mens huden med kranium og underben er hængt på et stativ over de døde. Dette er naturligvis rent gætteri, men dog ikke uden holdepunkter. De to dræbte kan ikke være et par faldne vendere, det viser den slaviske pil i den enes arm og den andens unge alder. At hestehuden har haft med ofringer at gøre, er som nævnt veldokumenteret.

De to ofrede er blevet lemfældigt jordfæstet, de øvrige faldne derimod efterladt udækket på pladsen, da sejherrerne drog bort. Først et godt stykke tid efter, da ligene var blevet til skeletter, kom der

folk til som foretog en slags oprydning: knoglerne blev samlet sammen og - i hvert fald en del af dem - henlagt jorddækket i det afgravede område foran porten og bag de brændte palisadeafsnit i sydøst. Hvor længe efter kampen dette skete, kan ikke siges sikkert, men man kan gætte på ét til to år; skeletteringen var nok fuldbyrdet, men dog ikke mere, end at der stadig kunne findes sammenhængende knogler.

Fundene fra Guldborg synes sammen med de tilsvarende og samtidige fund fra Borrebjerg-tilflugtsborgen at give et tydeligt indtryk af de meget hårde vilkår, som befolkningen i det sydlige Danmark har måttet leve under midt i 1100-tallet. Langelands indbyggere må på dette tidspunkt for længst være gået over til kristendommen og de første kirker være rejst på øen. Alligevel har de overlevende på midt- og sydøen valgt at lade ligene af de to borges forsvarere ligge ubegravet hen eller har blot kulet dem ned i eller ved de ødelagte forsvarsværker - i Borrebjergs tilfælde ovenikøbet kun få hundrede meter fra Magleby kirke. Dette så meget desto mere påfaldende i betragtning af at begravelse i indviet jord for middelalderens kristne udgjorde en særdeles vigtig forudsætning for opnåelse af det evige liv. Kan forklaringen være, at den indtrængende fjende har hærget øen så stærkt, at de få overlevende har haft nok at gøre med at tage vare på sig selv?

Mønstret passer påfaldende godt på slaverne eller venderne, der i løbet af yngre jernalder havde slået sig ned langs Østersøens sydkyst helt frem til Kielerfjorden. Tidligere tiders i reglen fredelige sameksistens mellem danskerne og de slaviske stammer i det nuværende Østholsten-Mecklenburg var allerede fra midten af 1000-tallet blevet præget af stadig flere krigeriske sammenstød. Venderne var blevet dygtige søfarere, og under det svækkede danske styre med borgerkrigslignende tilstande fra 1130'erne havde deres plyndringstogter udviklet sig til en ren landeplage.

Venderne, der selv blev hårdt presset fra syd og vest af sachserne, havde forholdsvis let spil overfor de indbyrdes stridende danskere. Som deres holstenske krønikør, præsten Helmold von Bosau skriver omkring 1170: "Danmark består jo for størsteparten af spredte øer omgivet af hav. De lader sig vanskeligt beskytte mod sørøveroverfald, fordi der er mange odder, som egner sig fortræffeligt som skjul for slaverne" (Helmold 1963).

Dette har den langelandske bondebefolkning smerteligt måtte sande i årene omkring 1150, hvor både Guldborg og Borrebjerg er blevet rendt over ende af vendiske angrebsstyrker. Når ligene af de faldne forsvarere i første omgang blev liggende ubegravede, og at de aldrig blev ført til kirken, kan det skyldes, at størsteparten af Langeland har været folketom efter overfaldet. De overlevende kan i begge tilfælde være ført bort over havet til slavemarkederne i sejrherrenes hjemland, f. ex. til det østholstenske Starigard/Oldenborg kun få timers sejlads syd for Langeland. (Müller - Wille ed.

1991) eller længere mod øst til Mecklenburg. En sådan skæbne skal ifølge Helmold være overgået befolkningen på Als efter at større vendisk overfald på øen.

De to langelandske fund viser, at Saxo *ikke* - som ellers ofte hævdedet - har overdrevet vildt, når han omtaler venderne som en plage (Saxo 1924/Bd.9, 34 ff., Bd.10, 63 ff., Bd. 11, 13 ff.). Der har på Langeland som andre steder i Danmark derfor ikke været plads til forståelse for vendernes egen vanskelige situation i forhold til sachserne, således som den beskrives i fyrst Pribislaws berømte tale til en sachsisk missionsbiskop i 1157. Her lægges ansvaret på de invaderende sachser, der havde tvunget det slaviske folk til "at vende landjorden ryggen, gå til søs og bo og bygge på bølgerne. Kan vi gøre for, at vi, når man fordriver os fra vort fædreland, nødes til at forstyrre freden på havet og tage vor rejsekost hos danerne eller de købmænd som sejler på havet?" (Helmold 1963). Her kommer modpartens syn på sagen for en gangs skyld frem, men naturligvis uden at vinde forståelse hos 1100-årenes danskere. For dem var der tale om et livstruende uvæsen, der skulle bringes til ophør, hvilket da også skete relativt hurtigt, da de danske tronstridigheder var endt, og Valdemar den Store i 1157 var blevet dansk enekonge. Den nye konge tog med pavens velsignelse initiativ til en række angreb eller "korstog" mod de vendiske stammer i Østholsten, Mecklenburg og Forpommern, ofte i alliance med sachserhertugen Henrik Løve. I 1169 blev Rügen erobret, og 15 år senere slog Valdemars søn Knud i et stort søslag de resterende forenede vendiske stridskræfter under kommando af Bugislav af Pommern. Med freden genskabt i det vestlige Østersøområde under en stærk dansk kongemagt var der ikke længere behov for de danske bønders tilflugtsborge, og ved slutningen af det 12.årh. synes de at være opgivet

Litteratur

Andersen, H. 1977: Jordbortet. Skalk nr. 4. Højbjerg 1977.

Andersen, M. 1988: Venderne i Roskilde. Hikuin 14. Højbjerg 1988.

Crumlin-Pedersen, O. 1984: Fotevik - De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982. Pugna forensis - ? Malmø 1984.

Crumlin-Pedersen, O. 1993: Skibe og spærringer. Da klinger i muld. 25 års arkæologi i Danmark. Århus 1993.

Gabriel, I. 1991: Hofkultur, Heerwesen, Burghandwerk, Hauswirtschaft. In M. Müller-Wille (ed.) : Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein. Neumünster 1991.

Gabriel, I. und Kempe, K. 1991: Baubefunde. In M. Müller-Wille (ed.): Starigard/Oldenburg. Neumünster 1991.

Galster, G. 1950: Nogle middelalderlige hængesmykker. Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1950.

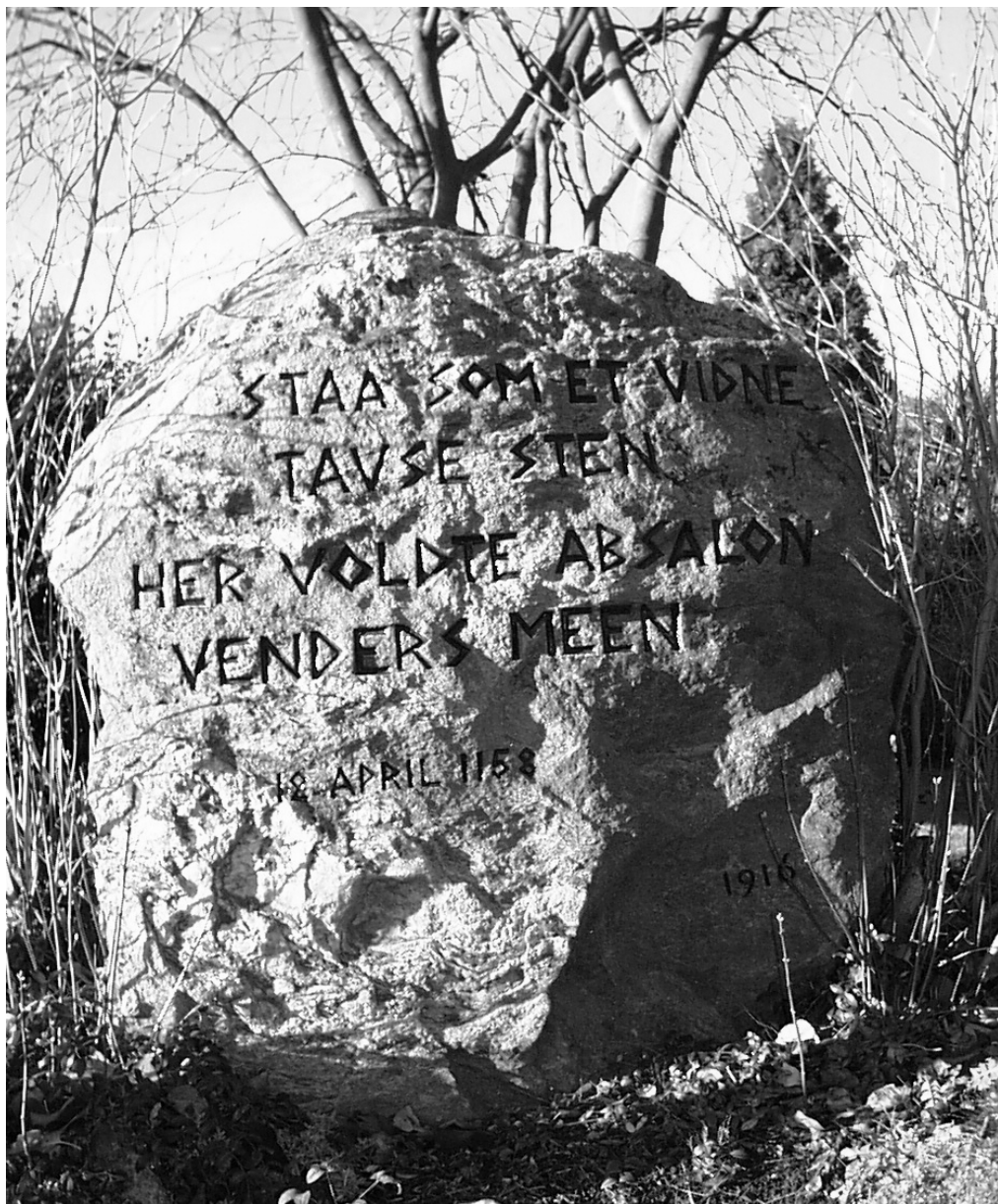
- København 1950.
- Hatting, T. 1985: Hest. Arkæologi Leksikon. København 1985.
- Helmold 1963: Helmold von Bosau, Slawenchronik. Helmoldi presbyteri Bozoviensis Chronica Slavorum. Ed. H. Stoob. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 19. Darmstadt 1963.
- Kempe, K. 1988: Zur überregionalen Verbreitung der Pfeilspitztypen des 8. -12. Jahrhunderts aus Starigaard/Oldenburg. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 69, 1988. Mainz 1988.
- Kluge, B. 1979: Probleme der Brakteatenforschung. Forschungen und Berichte. Staatliche Museen zu Berlin. Kunsthistorische und volkskundliche Beiträge. 19. Berlin 1979.
- Knorr, H. 1938: Die slawischen Messerschneidenbeschläge. Mannus 30. Leipzig 1938.
- Koch, J. 1978: Brovold. En befæstet bebyggelse fra tidlig middelalder. Kuml. 1978. Århus 1979.
- Koch, J. 1984: Brovold - boder og arkæologisk kildekritik. Hikuin 10. Højbjerg 1984.
- Lieb Gott, N.K. 1976: Middelalderens våben. Nationalmuseet. København 1976.
- Müller-Wille, M. ed. 1991: Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein. Neumünster 1991.
- Saxo Grammaticus 1924: Gesta Danorum. Danmarks Riges Krønike Forlaget Danmarks udg. København 1924.
- Skamby Madsen, J. 1995: Leding. Skalk nr. 4. Højbjerg 1995.
- Skaarup, J. 1982: Borrebjerg - et 1100-tals borganlæg på Langeland. Hikuin 8. Højbjerg 1982.
- Skaarup, J. 1995: Venderplagen. Skalk Nr. 2. Højbjerg 1995.
- Skaarup, J. 1996: Fifty Year's Excavations of the Medieval Castles and Earthworks on the Islands South of Funen, Denmark. Castella Maris Baltici II. Lund 1996.
- Skaarup, J. 1997: Ærøs Sankt Alberts - kirke og fæstning. Rudkøbing 1997.
- Skovmand, R. 1942: De danske skattefund fra vikingetiden og den ældste middelalder indtil omkring 1150. Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1942. København 1942.
- Thorsen, S. 1993: Lollands virker. Skalk nr. 2. Højbjerg 1993.

SYDVESTSJÆLLAND OG VENDERNE

Af Henning Nielsen

I Boeslunde, nogle kilometer nord for Skælskør, står der over for gadekæret en mindesten for Absalons sejr over venderne den 18. april 1158. (fig. 1.)

Stenen er rejst i 1916 af den lokale historiske forening. Teksten hentyder til et vendisk landgangsforsøg, hvori der deltog 24 skibe. Det vendiske angreb blev slået tilbage af Absalon og hans huskarle i et slag ved Boeslunde. Overleveringen skyldes Saxo, som beretter:

Figur 1. Mindesten for venderslaget ved Boeslunde i 1158. Fot. forfatteren.

”Hans (*Absalons*) første kamp mod venderne stod lørdag før palmesøndag ved Boeslunde by. Så snart han fik bud om deres indfald, drog han alene med sine huskarle, 18 mand høj, mod 24 fjendtlige skibes mandskab. Farlig var dysten, men lykken fulgte ham: af fjendens hestfolk blev mange slået på flugt og fodfolket næsten helt oprevet; selv mistede han ved det vovestykke kun én mand og indviede med en herlig sejr sin bispestav og sit herreskjold. Kun få af fjenderne reddede sig ved fejgt at kaste våben og bytte fra sig for at lette flugten og søge skjul i den til markerne stødende skov.” (*Saxo, bd. 3, s. 85*)

Træfningen i Boeslunde blev indledningen til rækken af danske modangreb mod venderne og til den danske erobring af Rügen i 1159 og videre til det danske overherredømme over store dele af det vendiske område i 1185, da Knud d. 6 antog titlen ”De venders konge”.

Når venderne valgte at angribe Boeslunde, var det næppe en tilfældighed. Fund og udgravninger gennem de sidste 15 år har vist, at Boeslunde gennem germansk jernalder og vikingetid var et regionalt center for handel og produktion af smykker og andre luksusvarer (Nielsen 1997 s. 55 ff.). Bygden må formodes at have haft status som center for administration og måske kult med deraf følgende markedsaktivitet. Strukturelt bestod Boeslunde af mindst 6 bebyggelser eller storgårde. Saxo anvendte i sin latinske tekst betegnelsen ”*vicus Borslundī*”. Ordet *vicus* brugtes til at betegne byer, der var handels- og håndværkscentre. Pladser af den art må i vikingetid og tidlig middelalder have ydet en naturlig tiltrækning på vendiske købmænd, der kom i handelsøjemed, præcis som danskerne drog rundt til markedsbyer langs Østersøen og Nordsøen.

Noget kunne altså tyde på, at det slaviske angreb blev rettet mod Boeslunde, fordi det var et sted, man kendte og plejede at komme til i handelsøjemed.

Østersøkeramik

Den mest synlige slaviske kulturpåvirkning i de sydvestsjællandske fund udgøres af østersøkera-mikken.

Navnet betegner en type lerkar, som optræder på begge sider af Østersøen i perioden ca. 950 – 1200. Selv om de tidsmæssige definitioner for betegnelsen kan være lidt flydende, anvendes den i det følgende synonymt med den senslaviske keramikfase inden for den keramiske udvikling i Mecklenburg.

Keramikkens særlige kendetegn er opstået hos slaverne i Øst – og Mellemeuropa allerede i 600-tallet. Karrene er *fladbundede krukker*, der er bredest ved skulderen, mens munden oftest er indtrukket i forhold til skulderpartiet. En udbøjet rand er dog ikke ualmindelig. Hanke forekommer så at sige aldrig. Nogle af de mest karakteristiske dekorationselementer, *grupper af vandrette linier*, der flankeres af *bølgelinier* findes allerede på tjekkiske lerkar i 700-årene.

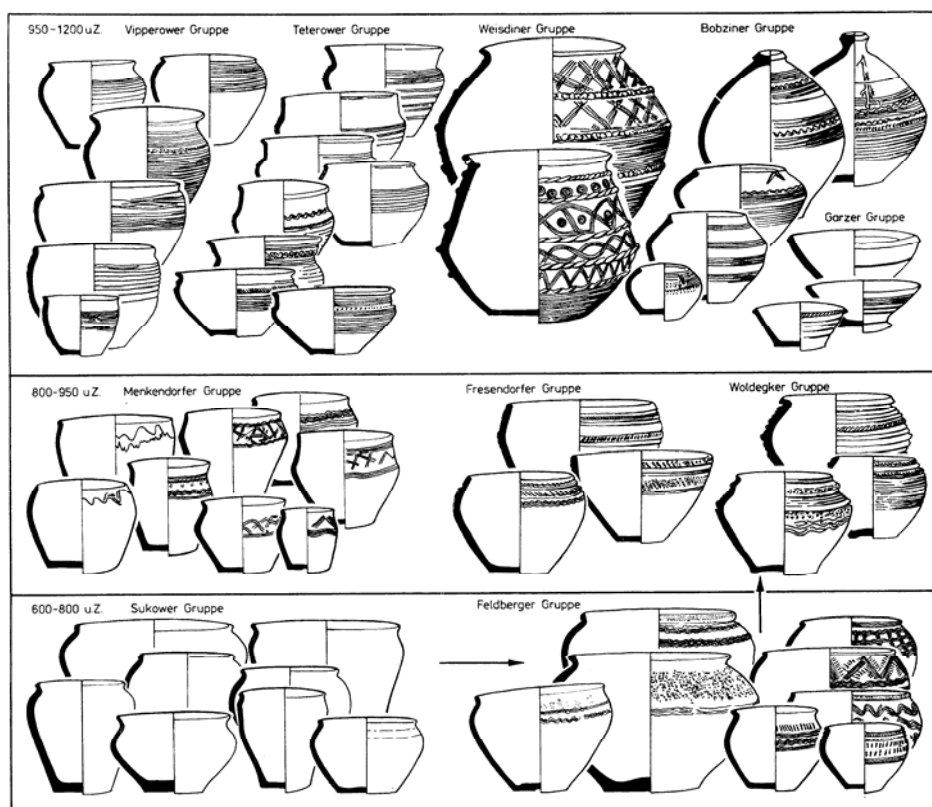
Fra slutningen af 900-tallet er østersøkeramikken almindeligt udbredt på de danske øer, hvor den dominerer fuldstændigt og blev fremstillet lokalt, samt i Syd- og Mellemsverige.

Langs den jyske østkyst findes keramiktypen jævnligt, og endda sporadisk i de vestjyske vikingelandsbyer.

I Jylland som helhed er det en helt anden type keramik, der dominerer, først og fremmest *det rundbundede kuglekar*, som viser klare stilforbindelser til vesttysk lertøj. (Madsen 1991 s. 230).

Den popularitet, østersøkeramikken fik i det østdanske område, skyldes uden tvivl lertøjets høje kvalitet og ensartede udformning, som leder tanken hen på professionelle pottemagere.

Østersø-lerkarrene minder i godset om oldtidskeramikken, men er brændt ved ca. 500 grader, hvilket betød, at den var hårdere end den danske vikingekeramik, som er mere porøs i lermassen. Vikingekeramikken var som regel ru eller ujævn i overfladen og mere slap i udformningen, og gør i det hele taget indtryk af at være hjemmegjort.

Figur 2. E. Schuldts typedeling af den slaviske keramik i Mecklenburg. Efter Keiling 1990.

For at give østersøkarrene en pænere udformning, blev de næsten tørre kar efterdrejet på en hånddrejet drejeskive, en *cavalet*. Ofte blev randen og mundingspartiet omhyggeligt udformet med et formtræ.

Denne efterdrejning er tydelig på karrets yderside, som er glat og jævn. Indersiden derimod, er ujævn, og bærer præg af, at karrene er ”pølset op”.

På drejeskiven blev karrene dekoreret. Det hyppigste motiv er som nævnt vandrette furer, i virkeligheden én lang spiralfure, der blev lavet, mens karret drejede på skiven. For oven, og ofte også under linierne, blev der tegnet bølgelinier. Disse kan variere fra lange, flade buer til korte, skarpe zigzaglinier. Under randen kan der også være pålagte lister, som er dekoreret med skråhak eller kamstempelindtryk. Under bunden findes ikke sjældent pottemagerens mærke indstemplet.

I løbet af 1100-tallet vandt den foddrevne drejeskive indpas i de slaviske områder, og pottemageriet ser ud til at være blevet drevet som professionelt håndværk.

Også i østersøkeramikens danske udbredelsesområde var det almindeligt, at pottemageren ”signerede” sine produkter med et indstemplet pottemagermærke under bunden af lerkarret, lige som pottemagerne syd for Østersøen gjorde. Det gjordes ved, at lerkarret i våd tilstand blev stillet på en træplade, hvori mærket var indskåret.

Omkring 1200 forsvandt den slaviske keramik. Den blev erstattet af den gråbrændte, rundbundede kuglepote, som havde undergået en videre udvikling i Jylland og det øvrige Vesteuropa.

Få årtier senere opstod helt nye lerkarformer, som blev fremstillet på hurtigt roterende drejeskive og rødbrændt ved temperaturer på op til 900 grader, især kander og potter. På Sjælland blev det almindeligt at dekorere lertøjet med glasur.

På trods af mange variationer i både form og dekoration, har det hidtil vist sig vanskeligt at indordne østersøkeramikken i klart definerbare grupper, som lader sig indpasse i en fortløbende udvikling. Det skyldes, at de samme karformer og dekorationselementer anvendtes gennem flere generationer, så der blev en overlapning af gamle og nye træk.

Længst er man nået i Tyskland, hvor man i årtier har arbejdet med det kæmpemæssige lerkarmateriale, der er fundet ved udgravninger af slaviske tilflugtsborge.

I nærværende arbejde er anvendt en let forenklet opstilling, baseret på prof. E. Schulds inddeling (Keiling 1990, s. 5) af det mecklenburgske materiale. (fig 2.)

Sorø Amts Museum har i de senere år gravet på en række lokaliteter i Sydvestsjælland med righoldige fund af østersøkeramik. Udgravningerne skyldes tilfældige undersøgelser, forårsaget af

anlægsarbejder. Af denne grund gengives ikke noget oversigtskort, som blot ville være en kortlægning af museets redningsgravninger.

Østersøkeramikken dukker op i områdets ældste *byer*, f.eks. Slagelse, hvor keramikken findes i store mængder i de tidligmiddelalderlige værkstedslag, og i gamle *centerområder* som Boeslunde. Fra Ringsted, der næsten er jævn gammel med Slagelse, kendes ingen fund, hvilket vel skyldes, at der hidtil ikke er foretaget arkæologiske undersøgelser.

Keramikken er fundet på de tidlige *ladepladser*: Tårnborg, som blev til en by (Nielsen 1991), og Borreby, som blev til en landsby med en borg.

Af *borge*, hvor der er fundet østersøkeramik, kan nævnes Trelleborg (Nørlund 1948) og Pedersborg ved Sorø, som var i Hvideslægtens eje indtil 1205 (Liebgott 1977).

De ældste *klostre* dukker op på et tidspunkt, da udviklingen i østersøkeramikken var fremskreden, men naturligvis finder vi den også her. Både i Johanniterklostret Antvorskov og i Cistercienserklostret i Sorø.

Endelig er keramikken fundet i *landsbyerne*, her skal blot fremhæves Store Valby vest for Slagelse, (Steensberg 1974), Gl. Forlev ved Vårby å, og Ottestrup (Holm og Nielsen 1983) øst for Slagelse, de to sidstnævnte steder i grubehuse fra ca. år 1000. I Høm syd for Ringsted har museet udgravet anlæg med østersøkeramik fra slutningen af 1100-tallet (Christensen 1996).

Figur 3. Østersøkeramik fra Sydvestsjælland. De to bageste er fundet i samme grube ved Boeslunde. O. 1000. Karret i forgrunden t.v. er fundet i Høm syd for Ringsted. Slutningen af 1100-tallet. Fot. forfatteren.

De steder, hvor museets undersøgelser har omfattet en længere tidshorisont, f.eks. i Boeslunde og Slagelse, virker det, som om østersøkeramikken optræder pludseligt. Der er ingen sammenblanding med vikingekeramikken. De nye lerkarformer kommer færdigudviklede og er ikke til at skelne fra det materiale, som vi ser i Mecklenburg og Østholsten. Dette billede holder sig i 150 år, indtil en selvstændig videreudvikling tager fat i løbet af 1100-årene.

Nogle af de fundne lerkar ligner de slaviske så meget i stil og dekoration, at man har anset dem for importvarer. Det er de ikke! Sorø Amts Museum har i samarbejde med Kaare Lund Rasmussen på Nationalmuseets Kulstof-14 Laboratorium fået analyseret prøver af østersøkeramik fra fire fundlokaliteter i et projekt om magnetisk susceptibilitet (Metoden er beskrevet i Feveile, Jensen & Rasmussen 1997-98) og sammenholdt resultaterne med analyse af lokale lerprøver. For de tre fundsteders vedkommende var keramikken fremstillet af lokalt ler, mens prøverne fra den fjerde lokalitet var usikker.

Figur 4. Skår af et stort lerkar af Weisdin-type (jvf. fig. 2) Fundet i Stenstuegade i Slagelse. Fra. 1100-tallet. Fot. forfatteren.

Så vidt forfatteren er orienteret, stemmer de nævnte måleresultater overens med tilsvarende målinger fra andre østdanske lokaliteter. Under alle omstændigheder vil det kræve analyser af

keramik fra et langt større antal fundsteder i østersøkeramikens udbredelsesområde, før der kan drages generelle slutninger.

Alligevel må det være relevant at spørge, om det i stedet var pottemagerne, der var importerede, og i så fald under hvilke betingelser?

Østersøkeramikens tilsyneladende bratte opdukken i det danske fundbillede har endnu ikke fundet sin forklaring.

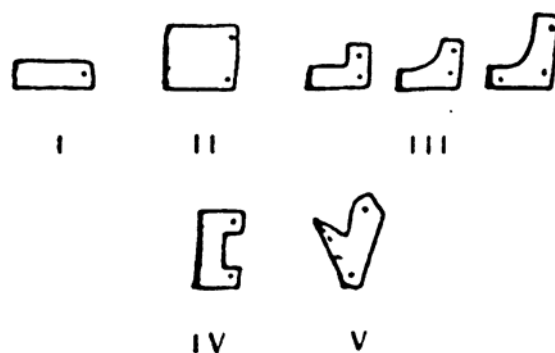
Under alle omstændigheder må det identiske udtryk i teknik, form og dekoration af en så impulsfølsom dagligvare, som keramikken er, være udtryk for en betydelig, langvarig, stabil kontakt mellem befolkningerne syd og nord for Østersøen fra slutningen af det 10. til det tidlige 12. århundrede.

Knivskedebeslag

De såkaldte vendiske knivskedebeslag er en oldsagsform, man i mange år har opfattet som decideret slavisk. Beslagene er af tyndt bronzeblik med en udsmykning af bukler og punkter, der kan være kombineret med gennembrydninger i metallet.

I Mecklenburg findes disse beslag hyppigt – sammen med knive og rester af skeder – i både mands- og kvindegrave fra ca. 1000–1200. De har hørt til det personlige udstyr og næppe udgjort en handelsvare af betydning (M. Andersen 1988, s. 53).

I Skandinavien synes denne form for udsmykning af knivskeder ikke at være slået an, men beslagene forekommer dog spredt på bopladser i Øst- og Syddanmark – Sydsverige. Deres relative fåtallighed bør dog nok vurderes med forsigtighed. De uanselige, tynde stykker bronzeblik er vanskelige at få øje på og lader sig bedst opspore med metaldetektor.

Figur 5. Knorrs typedeling af de vestslaviske knivskedebeslag.

Efter Knorr 1938.

I Sydvestsjælland optræder beslagene som detektorfund på pladserne med tidlig østersøkeramik. Tilsammen kendes vel 25 – 30 eksemplarer fra fundsteder som Tårnborg, Boeslunde, Gl. Forlev og fra Næsby nær ved Trelleborg. Langt hovedparten er fundet ved Tårnborg.

De vendiske knivskedebeslag blev 1938 opdelt i 5 typer (fig. 4), (Knorr 1938). En fornyet gennemgang og vurdering af det nu stærkt forøgede fundmateriale ville i høj grad være ønskelig.

I den eneste danske bearbejdning af knivskedebeslagene, foretaget på fundmaterialet fra Roskilde, anfører Michael Andersen, at alle de nævnte fem typer forekommer, men type III, vinkelformede beslag, dominerer, hvilket svarer til fundbilledet i det vendiske område (M. Andersen 1988, s. 53). I sydvestsjælland tegner billedet sig anderledes. Her forekommer type I, II og IV, med en overvægt af type II, hvorimod type III helt mangler. Den nærmeste parallel til typefordelingen i Sydvestsjælland haves fra Eketorps Fornborg på Öland, hvor de mere end 50 beslag kun omfatter type II og IV (Borg 1998). Hvilke problemstillinger, forskellene i typefordeling er udtryk for, kan der endnu ikke siges noget om. Knivskedebeslagenes vendiske proveniens har jeg ikke set betvivlet, og da metalværdien er så ringe, at de næppe har været indsamlet til videre forarbejdning, er det naturligt at se dem som vidnesbyrd om tilstedeværelsen af etniske vendere på fundstederne. At knivskedebeslagene især er fundet på handelspladserne Tårnborg og Boeslunde, taler for, at det overvejende var som *handelsfolk*, venderne besøgte de danske kystområder.

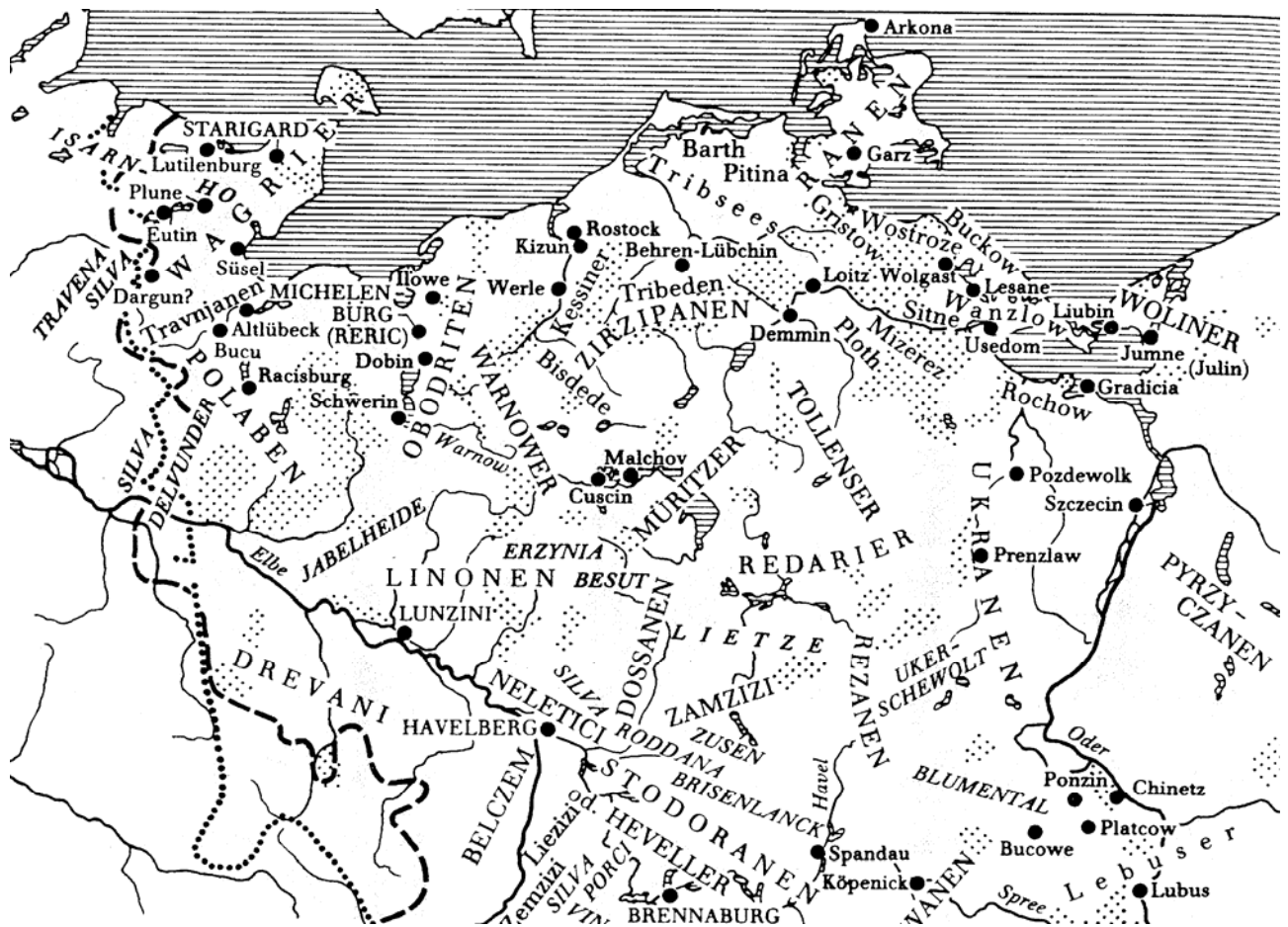
Ud over keramikken og de relativt sjældne knivskedebeslag indeholder de sydvestsjællandske fundmiljøer fund af fælles karakter, d.v.s. at genstandene er ens, hvadenten man finder dem i Danmark eller i det slaviske område. Til det karakteristiske inventar, der findes sammen med østersøkeramikken, hører udstyr til tekstilproduktion og –forarbejdning: jernsakse, nåle af jern og ben, knytteredskeer af ben, tenvægte (altid to slags), desuden ”brummere” i form af gennemborede tåknogler af svin og kugleformede bjælder med øsken, sidstnævnte skal vel ses som vidnesbyrd om den yndede sport: falkejagt. Oldsagerne er med til at understrege ensartetheden i materiel henseende for de to områder.

Slaverne og Danmark

Når forfatteren har ønsket at se de anførte eksempler som udtryk for fredelige handelsforbindelser i kontrast til Saxos krigslystne propaganda, der indledte denne artikel, skyldes det flere forhold.

Helt tilbage i tidlig vikingetid havde danskerne og slaverne tætte forbindelser, selv om disse ikke altid var venskabelige. Navnlig den store, vestslaviske stamme *abodriternes* historie er tæt forbundet med Danmarks historie i vikingetiden og den tidlige middelalder.

For Danskerne var "det vestslaviske rige" i Mecklenburg og Østholsten et vigtigt stødpudeområde, først mod frankerne og siden mod sakserne. Området beboedes af stammerne abodriterne, polaberne og wagrerne. Gentagne gange søgte danske konger ved alliancer eller direkte indblanding at opretholde kontrollen over dette vigtige område, i flere tilfælde ved opkrævning af skatter (f.eks. H.H. Andersen 1987, note 1). I 800-tallet gik abodriterne flere gange sammen med danskerne for at dæmme op mod den frankiske og senere den saksiske ekspansion. For danskerne blev det i stigende grad vigtigt at have abodriterne som forbundsfæller. I anden halvdel af 900 årene styrkedes kontakterne yderligere, da Harald Blåtand omkring 950 giftede sig med abodriterysten *Mistivojs* datter Tove, og op gennem 1000-årene var der tætte familieband mellem de danske konger og den abodritiske herskerslægt Nakoniderne. Allerede i slutningen af 900-tallet var slægtens medlemmer gået over til kristendommen og søgte gennem hele det 11. århundrede med dansk og saksisk hjælp at kristne landet – et forhold som uden tvivl var medvirkende til de hyppige oprørsforsøg, som i flere omgange sendte herskerne i årelang landflygtighed hos deres danske slægtninge med hævn togter fra oprørerne til følge.

Figur 6. Kort over slaviske stammeområder i Mecklenburg og Østholsten. Efter J. Herrmann 1989.

Det kendteste eksempel er vel abodriterfyrsten *Godskalk*, som i 1028 – 1035 havde politisk asyl hos Knud d. Store, og som efterfølgende vendte tilbage med dansk hjælp og dræbte sin rival Ratibor. Som gengældelse invaderede Ratibors sønner med en stor hærstyrke Sønderjylland i 1043, men blev på tilbagevejen slået af Magnus d. Gode i det blodige slag ved Lysskov Hede (Henriksen 1968, s. 141ff.). Godskalk giftede sig siden med en datter af *Sven Estridsen*, som bl.a. i 1053 sammen med hertug Bernhard af Saksen hjalp Godskalk i et hærtog mod den slaviske stamme circipanerne. Godskalk blev dræbt under et oprør i 1066 af den wagriske stammefyste *Kruto*, angiveligt som en reaktion på hans hårdhændede forsøg på at indføre kristendommen.

Godskalks søn og Sven Estridsens barnebarn, *Henrik Godskalksøn*, flygtede til Danmark, hvorfra han fra 1090 med en dansk flåde gentagne gange angreb abodritiens kyster for at genvinde magten.

Omvendt foretog venderne plyndringstogter mod Danmark. Henrik fik gradvist fodfæste i landet, og efter at have slået Kruto ihjel i 1093, søgte han at gennemføre et reformprogram for at oprette et kongerige efter vesteuropæisk (dansk og tysk) mønster. Bl.a. søgte også han at indføre kristendommen, opkrævede skatter, oprettede eget møntvæsen og søgte at modernisere landbruget. Han byggede en *kirke* i Gl. Lybæk, men havde i øvrigt ikke held med missionsvirksomheden.

I de arkæologiske lag i Gl. Lybæk knytter et særligt lerkar-ornament sig til Henriks regeringsperiode: rækker af dobbeltcirkler, de såkaldte *ringøjne*. Slaviske lerkar med dette ornament er i ganske få tilfælde fundet i Syddanmark: i den slaviske borg *Borreby* på Sydlangeland og enkelte steder på *Lolland*.

Henrik regerede indtil 1127, da han afløstes som fyrste (*knés*) af sin fætter *Knud Lavard*, der herskede over Abodritien, til han blev myrdet i 1131.

Efter Knud Lavards død svigtede Danmark rollen som paraplymagt for Abodritien i de efterfølgende borgerkrigsår. Landet lå åbent for den gradvise tyske erobring og kolonisation, det opløstes i småstater, og under den stigende lovløshed var en af overlevelsesmulighederne at sejle på strandhugst til de danske kyster. Det er denne slaviske trussel, Saxo beskriver så indgående, og det var den, der skabte undskyldningen for de danske erobringstog til Venden (H.H. Andersen 1987).

Denne stærkt komprimerede gennemgang af Abodritiens forhold til Danmark igennem en 350-årig periode er medtaget for at give et indtryk af, hvor komplicerede de politiske forhold var, dels mellem de to lande, dels mellem de slaviske stammeområder indbyrdes.

På trods af nogle slaviske fyrsters forsøg på at samle landet til større enheder med central styring, forblev området et kludetæppe af stammeområder med modsatrettede interesser og deraf følgende konflikter, som de kristne nabolande ivrigt deltog i som forbundsfæller for snart den ene, snart den

anden part, indtil de samme naboer i kraft af deres langt bedre organisation bemægtigede sig landet, bid for bid.

Figur 7. Bennåle, bøjlesaks, to tenvægte og en blå glasperle fra Boeslunde.

Fundet sammen med de to lerkar fra fig. 3. Fot. forfatteren.

At fremstille disse mange selvstyrende småstater, hver med deres eget stammenavn, som ét samlet folkeslag, *venderne*, der var fjendtligt sindet mod danskerne, således som Saxo gjorde det, er et demagogisk mesterstykke.

Forud for de begivenheder, Saxo omtaler, var der gået århundreder med skiftende, men sikkert overvejende fredelige, forbindelser tværs over Østersøen mellem danske og slaviske købmænd. Det arkæologiske fundmateriale i Sydvestsjælland, så ufuldstændigt det endnu er, taler for denne tolkning.

Litteratur:

Andersen, H.H.: "Udgravningerne i Gammel Lybæk og abodriterkongen Henrik. Træk af en politisk

biografi i arkæologisk belysning", *Kuml* 1987, s. 7ff.

Andersen, M.: "Venderne i Roskilde", *Hikuin* 14. 1988, s. 49ff.

- Borg, K.: "Knivslidesbeslag", *Eketorp III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterne*. Stockholm 1998, s.120ff..
- Christensen, K.: "Trosbjerggård middelalderlige bebyggelsesspor i Høm", *Sorø Amts Museum 1916-96*. Sorø 1996.
- Feveile, C., S. Jensen & K. Lund Rasmussen: "Produktion af drejet keramik i Ribeområdet i sen yngre germansk jernalder. Proveniensbestemmelse ved hjælp af magnetisk susceptibilitet og termoluminiscens", *Kuml* 1997-98 s. 143 ff.
- Henrichsen, C.L.: *Adam af Bremen. De hamburgske ærkebispers historie og nordens beskrivelse*. København 1968.
- Herrmann, J.: "Die Einwanderung slawischer Stämme seit dem Ende des 6. Jh. Die slawischen Stammesgebiete", *Achäologie in der Deutschen Demokratischen Republik. Denkmale und Funde I*. Berlin 1989, s. 229.
- Holm, J. og L.E. Nielsen: Ottestrup. "En ældre middelalderlig landsby i Vestsjælland", *Museet for Holbæk og Omegns Årsberetning* 1983, s. 65 ff.
- Keiling, H.: *Archäologisches Freilichtmuseum Gross Raden*. Museum für Ur- und Frühgeschichte Schwerin 1990.
- Knorr, H.: "Die Schlawischen Messerscheidenbeschläge", *Mannus* 30. Leipzig 1938.
- Liebott, N.-K.: "Keramikfundene fra voldstedet Pedersborg", *Årbøger for nordisk oldkyndighed og Historie*, 1977 s. 118 ff.
- Madsen, H.J.: "Vikingetidens keramik som historisk kilde", *Fra Stamme til Stat*, 2, 1991
- Nielsen, H.: "Vendiske knivskedebeslag i Sydvestsjælland. Maribo Symposiet Marts 1990", *Landene ved Østersøen – et kulturområde i oldtid og tidlig middelalder*. Foreningen af Yngre Forhistorikere, Nationalmuseet og Lolland.Falsters Stiftsmuseum. 1990.
- Nielsen, H.: "Tårnberg – en handelsplads dukker frem". *Sorø Amts Museums Jubilæumsskrift 1916-1991*. Sorø 1991.
- Nielsen, H.: "Et regionalt rigdomscenter i Sydvestsjælland". *Gick Grendel att söka det höga huset. Arkeologiska källor til aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Hallands Läns museers Skriftserie No 9. 1997.
- Nørlund, P.: *Trelleborg*. Nordiske Fortidsminder 1948.
- Saxo: *Danmarks Riges Historie*. Oversat af J. Olrik, 4. udg., 1981.
- Steensberg, A. & J.L. Østergaard Christensen: *Store Valby*. Historisk-Arkæologiske undersøgelser af en nedlagt landsby på Sjælland, I-II, København 1977.
- Ulriksen, J.: *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.* Roskilde 1997.

FJENDER ELLER VENNER?

Dansk-vendiske alliancer i 1200-tallets første halvdel

Af Carsten Selch Jensen

Erobring af vendernes centrale kultsted Arkona på Rügen i 1169 bragte, som det vides, ikke nogen ende på det danske korstogsengagement i Østersøen. Tværtimod var der snarere tale om en ny begyndelse på en dansk ekspansion mod syd og øst i de slaviske og baltiske områder (Gyldendal s. 334). Erobringen af Arkona var heller ikke på nogen måde et punktum for det samspil på godt og ondt (mest ondt ifølge Saxo!), der havde været mellem vendere og danskere i de forudgående århundreder. Også det fortsatte, skønt det nok fik nye rammer og udtryksformer. I det følgende skal der således fremdrages nogle eksempler på dette fortsatte samspil.

Hvad angår danskernes forhold til venderne i 1100-tallet, så er der i de senere år blevet sat spørgsmålstegn ved Saxos fremstilling af dette forhold. Hans næsten entydige fordømmelse af venderne og deres grusomheder er relativiseret i retning af en større erkendelse af, hvor sammensat situationen egentlig var og havde været længe. Meget tidligt havde der været dynastiske forbindelser imellem de to folk, ligesom også flygtninge og fordrevne (kristne) vendere søgte og fik beskyttelse hos den danske konge (Dansk Søfartshistorie, s. 105f.). Det er vel derfor heller ikke så overraskende, at venderne og deres fyrste Jaromar d. 1. allerede året efter Arkonas fald optræder som den danske konges undersåtter og vasaller (Gyldendal, s. 344). For så vidt var der blot tale om en naturlig fortsættelse af flere års intense kontakter tværs over Østersøen.

Som vasaller af den danske konge blev de vendiske fyrster ganske naturligt en integreret del af kongens ekspansion og korstogsengagement i den østlige del af Østersøen. De forblev altså ikke passivt i rollen som en besejret og knægtet fjende. Nej, venderne fandt hurtigt deres plads i spillet om Østersøen som aktive og engagerede deltagere på danske side - først og fremmest mod andre hedenske folkeslag i regionen, men som det vil fremgå, også mod de nordtyske kirkelige og verdslige magthavere, der ganske som den danske konge stræbte efter overhøjheden i Østersøen.

Venderne og korstoget mod Estland 1219

Sommeren 1219 anløb en stor flåde af skibe det nordlige Estland – nærmere bestemt området ”Revele”. Det var den danske Kong Valdemar Sejer, der i spidsen for en hær af korsfarere officielt imødekom en henvendelse fra Rigas tyske biskop Albert om at komme de kristne i Livland til hjælp

gennem et korstog mod esterne (Jensen 2000). Reelt var der vel snarere tale om at Valdemar nu endelig gennemførte et togt, som han havde planlagt gennem længere tid.

Med sig havde Valdemar, ud over de danske korsfarere og en række fremtrædende danske prælater, også tyske og vendiske korsfarere. Tyskerne under Albert af Nordelbingens ledelse og venderne under deres fyrste Vitslav 1. af Rügen (Gyldendal s. 376). Vitslav var i øvrigt søn af den Jaromar 1., der var blevet dansk vasal efter Arkonas fald.

Henrik af Letland beretter i sin livlandske krønike (der vel og mærke er skrevet ganske kort tid efter de her skildrede begivenheder) hvorledes korsfarernes hær slog sig ned ved Lyndanisse – egentlig en estisk borg, som korsfarerne dog straks rev ned, for i stedet at begynde opførelsen af ny borg – det såkaldte ”castrum danorum”, der siden på estisk blev til ”Tallin” – altså ”danskerbyen” eller ”-borgen” (Heinrici XXII,9; XXIII,2). Medens korsfarerne således var i gang med at befæste deres stilling i dette brohoved, kom nogle estiske ledere (*seniores*) til Kong Valdemar for at indgå en fredsaftale med korsfarerne. Tilsyneladende var de imponerede over det militære opbud (Heinrici XXIII,2). Henrik lader dog ikke læseren længe i tvivl om, at der var tale om en estisk krigslist for så vidt som de estiske høvdinge kun kom til den danske konge for at vinde tid. Samtidig var de nemlig i gang med at samle alle våbenføre estiske mænd til et forenet angreb på korsfarernes hær. Tilsyneladende anede danskerne ikke uråd da kongen modtog de estiske udsendinge i lejren. Han viste dem stor venlighed og skænkede dem endog gaver. Tilmed lod nogle af esterne sig døbe af de biskopper, der var fulgt med korsfarerne til Estland. Herefter vendte esterne tilbage til deres stammefrønder med hvad der forekom at være løfter om fred (Heinrici XXIII,2). Alt burde således være i den skønneste orden for korsfarerne og for den danske konge, der i fred kunne udbygge deres stilling i området.

Tre dage efter vendte esterne imidlertid tilbage – og denne med hele deres hær opbud. Hen under aften den 15. juni (og således angiveligt på 60års dagen for Arkonas erobring!), netop som danskerne og de øvrige korsfarere var i færd med at spise dagens sidste måltid, blev lejren angrebet fra ikke mindre end fem sider på én gang (Heinrici XXIII,2). Der var altså tale om en vel tilrettelagt omringning, hvor korsfarerne næsten med sikkerhed ville blive knust af de helt åbenbart talmæssigt overlegne estere, der tilmed havde den militært set væsentlige fordel, at de ikke blot var fjenden numerisk overlegen, men også kæmpede i et for dem velkendt terræn.

Der opstod da også øjeblikkelig panik blandt de overraskede og uforberedte korsfarere, der flygtede ned mod stranden og skibene. En af dem der ikke nåede at flygte var den tyske bisp

Theoderich af Estland, der år forinden havde sluttet sig til danskerne. I den almindelige forvirring stormede de første af de estiske krigere ifølge Henrik af Letland ind i Theoderich telt i den tro, at det drejede sig om kongens telt. Inde i teltet dræbte de straks bispen. Andre estere fulgte efter ind i lejren, og slog flere af de flygtende korsfarere ihjel i de tumultagtige kampe, der udspillede sig overalt i lejren og området ned mod stranden (Heinrici XXIII,2). Det tegnede altså på alle måder til et total og fuldstændigt nederlag for korsfarerne!

Der var imidlertid ifølge Henrik af Letland en del af korsfarernes hær, der ikke var flygtet. Det var de vendiske korsfarere under ledelse af fyrst Vitslav af Rügen. Noget tyder på at de havde opholdt sig i en dalsænkning under den første del af esternes angreb og derfor havde været skjult for angriberne, der stormede lejren uden at opdage venderne. Vitslav var ikke sen til at udnytte denne taktiske fordel, idet han gennemførte et hurtigt modangreb på en del af de fremstormende estere (Heinrici XXIII,2). Det bragte delvist det estiske angreb til standsning og fik også umiddelbar indvirkning på de spredte skarer af estere, der forfulgte de flygtende danske og tyske korsfarere. De afbrød nemlig straks forfølgelsen, da de opdagede Vitslavs slaviske korsfarere. Faktisk lykkes det herefter Vitslav at slå en del af esterne tilbage og jage dem på flugt, således, at det nu var de vendiske korsfarere, der var forfølgerne og esterne de jagede. Vitslavs modangreb fjernede dermed presset den danske og tyske bagtrop. Disse kunne nu reorganisere sig og gennemføre et eget modangreb, der sammen med venderne drev hele den estiske hær på vild flugt, efterladende sig et stort antal døde på slagmarken (Heinrici XXIII,2). Trods alle ods endte det altså alligevel med en sejr til korsfarerne i 1219, der da også på behørig vis takkede Gud for denne sejr over hedningerne.

Når man tænker på hvilken betydningen slaget ved Lyndanisse 1219 siden har fået i den danske nationale historieskrivning, springer Henrik af Letlands nøgterne skildring af begivenhederne i øjnene. Her er intet Dannebrog, der som et Guds tegn falder ned fra himlen over de kæmpende, ej heller bisper og konger, der står fast uden at vige, da slaget synes tabt. Faktisk er Henrik af Letlands beskrivelse af slaget ikke videre flatterende for de danske korsfarere. For det første lod kongen sig føre bag lyset, da esterne bad om fred og på skrømt lod sig døbe. For det andet flygtede de danske korsfarere i vild forvirring, da overraskelsesangrebet satte ind tre dage senere – tilsyneladende totalt overrumplede.

Dem der stod fast, var derimod de vendiske korsfarere under fyrst Vitslav. Det var ifølge Henrik af Letland ganske åbenbart disse krigere, der i sidste øjeblik reddede resterne af den flygtende hær gennem deres pludselige tilsynekomst og resolute modangreb. Og altså reelt venderne, der vandt dagen for hele den kristne hær. Nu kunne man selvfølgelig hævde, at Henrik har villet benytte sig af muligheden for at latterliggøre danskernes indsats i Estland, da den i nogen grad kom til at stå

modsatning til den tilsvarende tyske mission i det samme område – altså en miskreditering af en rival (Jensen 2000). Dertil er imidlertid at sige, at Henrik i sin skildring af begivenhederne ikke sparede de tyskere korsfarere, der også deltog i korstoget som en del af Valdemars hær. De opførte sig ganske som danskerne – dvs. flygtede over hals og hoved, for først at vende om, da Vitslav havde stoppet esterne gennem det resolute modangreb. Samtidig må man konstatere, at Henrik geografisk og kronologisk set, er ganske tæt på begivenhederne, hvilket også må tale for pålideligheden af denne nøgterne fremstilling af slaget ved Lyndanisse 1219 – en fremstilling, der vel og mærke gav de vendiske korsfarere hæderen for sejren.

I de første årtier af 1200-tallet var venderne under deres kristne fyrster altså aktivt engagerede i den danske ekspansion mod øst, og tog på lige fod med de øvrige korsfarere del i kampene mod de hedenske estere.

Lybækkerne, de baltiske korstog og venderne

En stigende rivalitet mellem danske og tyske verdslige og gejstlige magthavere kom som antydning snart til at præge det danske engagement i Baltikum (Jensen 2000). Begge havde interesser i området og begge søgte at konsolidere deres magt efter slaget ved Lyndanisse (Heinrici XXIV; kapitlet vedrører generelt denne rivalitet mellem tyskere og danskere). I denne konsolideringsproces blev udnævnelsen af nye biskopper over de erobrede områder af stor betydning. Således beretter kilderne hvorledes den danske Ærkebiskop Anders Sunesen og den tyske Biskop Albert af Riga udnævnte hver deres foretrukne biskopper over de nyligt erobrede områder i Estland (se f.eks. Heinrici XXIII,11). Valdemar Sejr støttede i denne konflikt ikke overraskende sin ærkebiskop og havde tilmed held til at gennetvinge en foreløbig løsning på problemet til fordel for sine egne. Det var dog ikke i selve Estland, at denne løsning kom i stand, men derimod i den vestlige del af Østersøen omkring en anden lokalitet af stor betydning for de baltiske korstog, nemlig Hansebyen Lybæk.

Lybæk var på dette tidspunkt i første halvdel af 1200-tallet den eneste større havn i det nordtyske område tjenlig for udskibning af de overvejende tyske korsfarere, der agtede sig til Livland via Gotland. Og det blev mod Lybæk, at kongen slog til for at knægte biskop Albert af Riga. Det kom således til en dansk blokade af havnen i 1219-20, hvor ingen korsfarere fik lov at forlade havnen og sejle mod Livland. Det var selvsagt til stor skade for Albert og den tyske mission, der desperat behøvede disse korsfarere for at fortsætte kampen mod hedningerne og altså også modstå den danske ekspansion i området (Jensen 2000).

I 1234 gentog Valdemar blokaden af Lybæks havn – denne gang for at genvinde herredømmet over byen, som havde løsrevet sig fra et dansk overherredømme få år forinden. Også denne gang blev de tyske korsfarere forhindret i at benytte havnen til og fra Livland (Jensen 2001).

Under begge blokader blandede paverne sig i konflikten til fordel for de indesluttede korsfarere. Missionen måtte ikke bringes i fare pga. overvejende politisk betingede konflikter i regionen. Derfor blev det i begge tilfælde pålagt Valdemar straks at hæve blokaden og lade korsfarere sejle uhindret. På et tidspunkt truede paven endog med, at lade de indesluttede korsfarere selv åbne havnen med våbenmagt gennem et angreb på danskerne (Jensen 2001).

Konflikten mellem lybækkerne og Danmark skulle i nogen grad gentage sig under Valdemars søn og efterfølger, Erik Plovpenning, der synes at have stræbt efter at fortsætte faderens korstogs politik. Blot støttede han sig mere aktivt til sine vendiske vasaller – den nu aldrende Vitslav og dennes ikke mindre handlekraftige søn, Jaromar 2, der begge blev indblandet i den fortsatte strid med lybækkerne.

Ganske kort tid efter at Erik havde overtaget tronen efter sin fader Kong Valdemar, ses de første efterretninger om et planlagt korstog til Estland. I sommeren 1242 offentliggjorde Erik således en aftale han havde indgået med Biskoppen af Reval angående nogle forhold i Estland (DD/DRB 1,7,98). Aftalen, der omhandlede nogle afgifter til biskop Torkil af Reval, skulle interessant nok kun gælde indtil kongen selv kom til Estland, hvoraf man forstår at Erik faktisk havde konkrete planer om et nyt togt til Estland (Schmidt 2000).

Fra 1245 blev disse planer tilsyneladende endnu mere konkrete, idet der fra dette tidspunkt er overleveret en række breve fra Pave Innocens 4. fra månederne februar og marts. Alle brevene omhandler et forestående dansk korstog til Estland under ledelse af ”...Erik, Danmarks berømmelige konge”, som det hedder i ét af brevene (DD/DRB 1,7, 165; 168; 169; 170). I disse breve opfordrer Innocens for det første den danske ærkebiskop og de øvrige (lyd)biskopper til at tilskynde danskerne til at følge kongen på korstog, idet paven lover alle som deltager den samme aflad, som dem der begiver sig til det Hellige Land – altså en fuldstændig (i.e. *plenar*) aflad. For det andet tager Innocens kongen, hans rige og hans gods under sin (dvs. Skt. Peters) beskyttelse, som det var vanlig for korsfarere inden de drog på togt. Og endelig for det tredje tillader han Kong Erik at oppebære en tredjedel af tiendeindtægterne for ærkestiftet i Lund – dog kun under forudsætning af, at det planlagte korstog faktisk bliver gennemført. Aftalen skal i første omgang gælde for tre år og siden tilsyneladende for seks år jf. to senere breve (DD/DRB 1,7,264 & 265 – begge fra 1247) .

For så vidt synes Kong Erik altså at have været i fuld gang med at planlægge et korstog til Estland, ganske som faderen før ham. En strid mellem kongen og dennes broder, hertug Abel, satte

imidlertid de facto en stopper for planerne, og førte faktisk til åben krig imellem de to brødre. Her fik Abel hjælp, først fra de Holstenske grever og siden hen også fra Hansebyen Lybæk. Lybækkerne gik således aktivt ind i konflikten og gjorde landgang på Sjælland, hvor de angreb København i 1249 (Hoffmann 1989, s. 123f.).

De direkte krigshandlinger mellem Kong Erik og Lybæk førte imidlertid til, at pave Innocens 4 blandede sig i sagen. Det var kommet ham for øre, at konflikten mellem danskerne og lybækkerne nu (igen) skabte problemer for de korsfarere, der hvert år benyttede Lybæk som udskibningshavn på deres videre færd mod Livland. Faktisk ser det ud til, at man fra dansk side atter forsøgte at stoppe udskibningen af korsfarere. Den 4. November 1249 sendte paven nemlig et brev til biskoppen i Ratzeburg vedrørende nogle tilfangetagne korsfarere fra selve Lybæk (DD/DRB 1,7,318). Det var dog ikke Kong Erik, der havde taget korsfarerne til fange. Det havde derimod kongens vendiske vasaller, fyrsterne Vitslav og Jaromar. Det var tilsyneladende lykkedes for de to at opbringe et skib med korsfarere under vejs til eller fra Preussen eller Livland. Det blev nu holdt tilbage med krav om løsepenge.

Ganske som Eriks far, Valdemar Sejer, havde pådraget sig pavens vrede gennem sine blokader af Lybæk i 1219-20 og siden igen i 1234 pga. disse de facto overgreb mod korsfarere, så kom de to vendiske fyrster nu også i konflikt med Kirken af nøjagtig samme grund. Ligesom Innocens i 1246 havde lovet Kong Erik sin beskyttelse, hvis han drog på korstog, var de lybske korsfarere naturligvis også under pavelig beskyttelse. Ved at tage korsfarerne til fange risikerede Vitslav og Jaromar derfor at blive bandlyst, hvis de ikke straks løslod de tilfangetagne korsfarere og gav dem eventuelle afkrævede løsepenge tilbage. Da hjalp det ikke Vitslav og Jaromar, at de sandsynligvis handlede i god forståelse med Erik, der gennem sine vendiske vasaller nok kunne have en interesse i at genere lybækkerne mest mulig. Det er således næppe nogen tilfældighed, at de pavelige breve til biskoppen i Ratzeburg blev afsendt sent på året i 1249, da konflikten mellem Erik og Lybækkerne var på sit højeste. Senere i november 1249 finder man da også i diplomatariet yderligere to pavelige breve i denne sag, sendt til henholdsvis Kong Erik og ærkebiskop Gerhardus af Bremen (DD/DRB 1,7,319 & 320). I begge breve gør paven opmærksom på, at den igangværende strid imellem kongen og lybækkerne ikke alene er til stor skade for personer og ejendele i almindelighed, men i endnu højere grad også er til skade for sjælene - da er det sidste naturligvis langt alvorligere end det første, idet selve frelsen dermed står på spil. Og det er næppe striden mellem Erik og lybækkerne, paven har haft i tankerne, men snarere dens udløbere i form af overgrebene på korsfarerne i Lybæk og en evt. ny blokade af havnen i Lybæk. Derved har Erik (gennem sine vendiske vasaller) krænket personer og institutioner, der stod under pavens særlige beskyttelse. Det kan naturligvis heller ikke udelukkes, at Kong Erik faktisk har benyttet Vitslav og

Jaromar ikke blot i striden med sin bror Abel, de holstenske grever og Lybækkerne, men også mod tyskerne i Livland. Han har dermed forsøgt, at gøre sin far kunsten efter og tvinge de tyske magthavere i Livland i defensiven ved at prøve at lukke for (eller i det mindste bremse) tilstrømningen af tyske pilgrimme til området. Det ville være en yderst vanskelig situation, både for Riga by og bisp, men sandelig også for den Tyske Orden og dens stadige pres mod de danske besiddelser i Estland. Derved ville situationen være så meget desto gunstigere for Erik ved et eventuelt togt mod Estland.

Dermed var venderne igen central placeret i spillet om en dansk ekspansion og mission i Baltikum ved 1200-tallets midte.

Afslutning

Som det er fremgået af det foregående, så var erobringen af Arkona 1169 på ingen måde ensbetydende med en afslutning på det dansk-vendiske samspil. Blot fik dette samspil andre rammer og udtryksmåder i det følgende knappe århundrede. Ironisk nok blev den danske korstogsbevægelse i Østersøen og den deraf følgende øgede konflikt med tyskerne, netop den ramme inden for hvilken de dansk-vendiske relationer fortsat kunne udvikle sig – og selve korstogene den måde hvorpå det konkret kom til udtryk. Det var således venderen Vitslav, der ifølge Henrik af Letlands krønike reddede Valdemars dansk-tysk-vendiske korsfarerhær i slaget ved Lyndanisse i 1219. Under sønnen Eriks turbulente regeringsperiode trådte samme Vitslav, nu med sønnen Jaromar ved sin side, igen til og støttede kongen i konflikten med broderen Hertug Abel, lybækkerne og holsterne, men også indirekte mod den tyske ekspansion i Livland, ved aktivt at bremse tilstrømningen af korsfarere til området. Skønt Eriks korstogsplaner således aldrig blev omsat i praksis, havde hans vendiske vasaller dog til fulde vist deres vilje til at støtte ham ved en aktiv indsats. Ser man videre hen over århundredes midte kunne man for så vidt føre disse eksempler videre, idet Vitslavs søn, Jaromar 2., som bekendt kom til at spille en særdeles aktiv rolle i de fortsatte danske tronstridigheder efter Eriks og Abels død. Da den tredje bror Christopher 1. gerådede i strid med de danske bisper og ærkebisp, gjorde Jaromar i 1269 landgang på Sjælland, hvor han med besejrede de sjællandske bønder og riddere i et slag, samt gjorde indfald i København – alt sammen til støtte for ærkebisp (Skyum-Nielsen 1994, s.45f.). Det skete altså nøjagtig 100 år efter at Jaromars bedstefar ved selvsyn må have oplevet Arkonas fald under de danske korsfareres storm på byen og den efterfølgende ødelæggelse af vendernes centrale kultsted. Nu stod sønnesønnen på Sjælland, havde indtaget København og tillige knust kongens hær i et slag. Hvad mon Valdemar og Absalon ville have sagt til det – eller Saxo for den sags skyld?

Samspillet mellem Danmark og Venden fortsatte altså – på godt og på ondt!

Litteratur:

Dansk søfartshistorie indtil 1588, bd. 1 (Jan Bill, Bjørn Poulsen, Flemming Rieck og Ole Ventegodt), Gyldendal 1997.

Diplomatarium Danicum (DD) 1. Række, med dansk oversættelse i *Danmarks Riges Breve* (DRB). *Gyldendals Danmarkshistorie*, bd. 1 (Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen og Helge Paludan). 2. opl., Gyldendal 1977.

Heinrici, *Chronicon Livoniae* (Overs. Albert Bauer), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1959.

Hoffmann, Erich: "Lübeck im Hoch- und Spätmittelalter", *Die grosse Zeit Lübecks. Lübeckische Geschichte*, (red. Antjekathrin Grassmann), Schmidt Römhild 1989.

Jensen, Carsten Selch: "Byer og borgere i 1200-tallets baltiske korstog", *Krig, korstog og kolonisering*, *Den Jyske Historiker*, Nr. 89, juni 2000 (red. Torben K. Nielsen).

Jensen, Carsten Selch: "Urban life and the crusades in north Germany and in the Baltics in the early 13th century", *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*, (ed. Alan V. Murray). Under udgivelse på forlaget Ashgate.

Schmidt, Iben Fonnesberg: "De skandinaviske kongemagters korstogserobringer i Baltikum", *Krig, korstog og kolonisering*, *Den Jyske Historiker*, Nr. 89, juni 2000 (red. Torben K. Nielsen).

Skyum-Nielsen, Niels: *Fruer og Vildmænd, bd. 1. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340*. Akademisk Forlag 1994.

VAR VALDEMARSTIDENS VENDERKORSTOG "TOPMÅLET AF HYLKERI"?

Af John Lind

Anførselstegnene i titlen skal selvfølgelig vise at der er tale om et citat. Og angiveligt skal der være tale om et citat af ingen ringere end den alt for tidligt afdøde professor Niels Skyum-Nielsen, skarp såvel som kildekritiker som provokatør. Ingen der har læst Skyum-Nielsens første bind af hans planlagte Danmarks historie uden retouche kan vel heller være i tvivl om at han kunne have udtalt sig sådan. Desværre havde jeg da jeg stod og blev afkrævet en titel på dette foredrag kun citatet på anden hånd, idet jeg netop havde læst det i et speciale om "Danskerne i Venden" fra Københavns Universitet, hvori det med anførselstegn og kildehenvisning blev tilskrevet Skyum-Nielsen.

Således skrev min hjemmelsmand:

I Skyums sociale historiesyn var der i den henseende ingen forskel på vikingetiden og middelalderen. Valdemarstidens venderkorstog var "topmålet af hykleri".ⁱ

Den efterfølgende henvisning var da også til "Kvinde og Slave".

Siden skulle det dog vise sig umuligt at finde citatet. Hverken i "Kvinde og Slave" eller nogen af de steder Skyum-Nielsen ellers kunne tænkes at have brugt det.ⁱⁱ Derfor har det heller ikke været muligt helt at lægge dette foredrag op som det oprindeligt var tænkt: som en diskussion med den utvivlsomt mest markante stillingtagen til Venderkorstogene blandt vore moderne historikere.ⁱⁱⁱ

Den problemstilling citatet lægger op til er imidlertid fortsat vigtig og relevant at diskutere:

Var venderkorstogene blot en forsættelse på vikingetidens togter til de samme kyster og var den iklædning togterne nu i middelalderen fik af korstog blot en maskering af plyndring og udbyttetrang.

Var der med andre ord ingen forskel på de togter danskerne nu rettede mod venderne og de de tidligere havde hjem søgt venderne med – og, for den sags skyld, de togter som venderne på sin side rettede mod danskerne? Således at disse togter som fænomen ikke var andet end hvad der universelt kan iagttages det meste af historien igennem: nabofolk udbytter nabofolk, når de kan komme afsted med det.

Spørgsmålet jeg stiller er altså: var der elementer i venderkorstogene, der kan retfærdiggøre dem som egentlige korstog? Og mere specifikt, som retfærdiggør at vi som historikere betegner dem som

korstog. Her skal jeg ikke gå ind på hvad der dybest set ligger i udtrykket "egentlige" korstog, – det har allerede været oppe at vende.

De korstog jeg i det følgende vil se på er først og fremmest de der fulgte efter 1147, især dem Saxo lægger i hænderne på biskop og senere ærkebiskop Absalon. Det er derfor først og fremmest Saxos fremstilling af disse korstog jeg vil koncentrere mig om. Med sin nære tilknytning til Absalon kan han i et vist omfang siges at repræsentere en halvt verdslig, halvt kirkelig officiel opfattelse af hvad der gik for sig. Jeg kommer dog som optakt også ind på adskillige af de tidligere togter hvortil der knyttede sig mission i en eller anden form.

Udfra den viden vi har om det vendiske område er der to omstændigheder der kunne retfærdiggøre at der rettedes korstog mod området ialmindelighed og at de rettedes fra Danmark i særdeleshed.

Efter at Bernhard af Clairvaux, under sin korstogskampagne i 1146-47 for at få fyrster og riddere til at drage til det Hellige Land, lod sig bevæge til også at agitere for at korstog kunne rettes mod hedninge andre steder end i Det Hellige Land, herunder i det baltiske område,^{iv} kunne et korstog mod venderne retfærdiggøres alene med at de var hedninge, der kunne udgøre en fare for kristne, herunder kristne i Danmark der ville drage på korstog til Det Hellige Land. Desuden skulle danskerne kunne retfærdiggøre deres korstog mod venderne med at disse var frafaldne kristne og – i hvert fald i visse områder – frafaldne efter at være blevet omvendt som følge af dansk mission; og sådanne frafaldne kristne var oplagte mål for korstog.

At venderne i flere omgange havde været søgt knyttet til kristenheden, ved vi fra ganske mange kilder og det bekræftes i stigende grad af nye arkæologiske fund; men denne tilknytning var blevet brudt ved gentagne vender- eller slaveropstande.

I sidste halvdel af 900-tallet var der således blevet oprettet et bispedømme for slaverne i Oldenburg under enten ærkesædet i Magdeburg eller Hamburg-Bremen. Dets virke blev formodentlig afbrudt i og med slaveropstanden i 983. Dette år frigjorde venderne sig, iøvrigt sammen med danerne, fra deres hidtidige tilknytning til eller underordning under den tyske kejser.

Ifølge Adam af Bremen, der her henviser til Svend Estridsen, skal der inden en ny slaveropstand i 1018 – eller muligvis er der stadig tale om tilstanden før 983 – have været en dansk domprovst *prepositus* for kirken i Oldenburg, der dette år dræbtes sammen med adskillige præster.

Inden den næste store slaveropstand i 1066 hører vi også om en veletableret kristen kirkeorganisation der nu gik tabt; her har vi dog ikke noget direkte kendskab til at der skulle have været noget dansk engagement, bortset fra at den kristne venderfyrste, Gottskalk, gift med en datter af Svend Estridsen, i det hele taget var nært knyttet til danske magtstrukturer.

Til gengæld har vi nogle godt nok vage oplysninger om at Erik Ejegod omkring 1100 skal have virket for vendernes kristning. Dette er måske grunden til at biskop Otto af Bamberg, da han omkring 1124 begyndte at missionere blandt venderne i en vis fase fandt det nødvendigt at bede ærkebiskoppen af Lund om tilladelse hertil.

Senere beskriver Saxo detaljeret hvorledes Erik Emune, formodentlig i 1136, foretog et togt mod Rygen hvorunder indbyggerne i Arkona skal have købt sig fred mod at overgå til kristendommen. Dog fik de lov til at beholde det afgudsbillede, som de, som Saxo tilføjer, falskeligt kaldte med Sankt Vitus's navn, med andre ord Svantevit.^v Erik lod dem døbe og indsatte en præst. Men Saxo mere end antyder at dette var på skrømt, og han beskriver hvorledes de vendte tilbage til deres hedendom såsnart kongen og den biskop han øjensynlig havde med sig havde forladt Rygen.^{vi} Dermed giver Saxo en beskrivelse af hedninges træskhed der næsten er blevet almengods i denne periodes skildringer af mission og ofte ses anvendt netop som begrundelse for at udlyse nye korstog.^{vii}

Dermed havde Saxo skabt den bedst mulige baggrund for danske korstog mod venderne endnu inden Bernhard af Clairvaux i 1147 havde accepteret og tilskyndet til disse korstog. Det var en accept og tilskyndelse som Saxo hæftede sig ved og hans gengivelse heraf er den eneste gang han egentlig direkte nærmer sig begrebet korstog, idet han her i Orlø's danske oversættelse beskriver, hvorledes paven som følge af "hedningernes Stormløb mod Herrens Kirke, ... bød alle Kristentroens Bekendere at drage i Kamp mod dens Fjender". Herefter kommer så det for Saxo centrale: "hvert rettroende Land skulde gaa i Leding mod den Hedendom, som lå det næst. Ogsaa Danerne, der ikke for deres egne Fjender vilde forsømme den fælles Kirkepligt, lod sig tegne med det hellige Korstogs Mærke [sacrae peregrinationis insignibus] og holdt Pavens Bud i Ære" (Gesta Danorum, s. 376-78; Danmarks Riges Krønike 3, s. 26-27).

Her udtrykker Saxo, vel så klart som nogen af sine samtidige middelalderhistorikere korstogstanken. Og som bevis for at tanken fængede også i Danmark lader han de to kongsemner og kombatanter, Knud Magnussen og Svend Eriksen, bilægge deres indbyrdes strid for at drage på korstog mod venderne. Et korstog der dog ender i noget der kun kan betegnes som en fiasko. En fiasko der også skal tjene til at sætte Valdemar den Stores og især Absalons senere korstog i relief.

Konkret beskriver Saxo sjældent disse togter som korstog, men især i forbindelse med Rygens erobring gør han påfaldende meget ud af at udpensle vendernes hedenskab. Dette kan ses som en indirekte retfærdiggørelse af noget der i realiteten er et korstog. Og her tænker jeg ikke først og fremmest på hans skildring af nedbrydningen og ydmygelsen af vendernes Svantevit,^{viii} men derimod på hans beskrivelse af det øvrige hedenske pantheon, der skal have befundet sig i øens andet center, Garz. For mens Svantevit – hvad enten han nu har sin oprindelse i en tidligere kristen

Sankt Vitus kult eller ej – givetvis var en hedensk guddom, kendt fra andre kilder og desuden sprogligt er genkendelig som som en slavisk guddom, så virker de øvrige vendiske guddomme Saxo nævner som produkter hans fantasi ved skrivepulten, hvis de da ikke skyldes mere målrettede overvejelser.

Det drejer sig om Rygevit, eller som den latinske form lyder Rugiaevitus, der fra alle Sider var ful og naragtig at skue, og skal have haft syv ansigter; han dyrkedes som krigsgud. Egentligt tyder navnet på at det bare er en dublering af Svantevit i form af Rygens Vitus. Dernæst har vi en Porevitus, der havde fem hoveder, en Porenutus der havde fire Ansigter; et femte bar han paa Brystet.^{ix} Så vidt jeg har kunnet overskue findes disse guddomme ikke nævnt i andre kilder, og vigtigst, – hvis Saxo nu, hvad vi må regne med, har kendt Helmolds slaverkrønike –, Helmold kender intet som helst til dem. Desuden lader disse navneformer sig vanskeligt sprogligt opfatte som slaviske.^x Er de derimod et produkt af Saxos forfatterskaben, så viser det hvor vigtigt det har været for Saxo at skildre vendertogene i det mindste i denne fase som en hellig krig, altså korstog, selvom han altså ikke her udtrykkelig taler om at det sker under korstes tegn.

Kan disse togters karakter af korstog så også retfærdiggøres af hvad der fulgte efter undertvingelsen af Rygen og dets vendiske befolkning? Og kan det dermed også retfærdiggøres at vi i historieforskningen anser dem for korstog snarere end plyndrings- eller erobringstogter i forlængelse af fortidens vikingetogter?

Dertil kan vi kun svare ja! Både når vi alene ser på Saxos skildring heraf og på hvad vi fra andre kilder ved der virkelig skete.

Saxo selv gør ret meget ud af at skildre den efterfølgende indsats fra kirkens side, startende med at Absalon indviede tre tomter i Garz til Kirkegaarde. Derefter nødte han den lokale fyrste, Jarimar, til at holde Nadver med sig. Næste Dag blev "Klerkene og Høvdingernes Huskapellaner – i Olriks oversættelse – iklædt præsteligt Skrud og sendt ud for at døbe Landsfolket, ligesom de paa flere Steder lagde Grunden til Kirker" (*Gesta Danorum*, s. 476, og *Danmarks Riges Krønike*, s. 174-75). At dette ikke var tomme ord ved vi af at området jo derefter forblev kristent, underlagt Roskilde bispesæde og udbygget med klostre der udgik fra Danmark.

Dermed kan vi nok slå fast at venderkorstogene ikke var udtryk for hykleri eller blot og bar maskering af andre målsætninger: såsom simpel plyndring eller erobring. Men var der alligevel et element af hykleri i de danske venderkorstog?

Saxo slutter sit værk med denne meget instruktive beskrivelse af et felttog i 1185 mod fyrst Bugislavs by, Kammin. Skildringen fortjener at gengives in extenso:

Efter dette Ungersvendenes Stormløb kom Kongen til med den øvrige Hær og steg af Hesten nær ved Byens Mure for at undersøge og ransage nøje, hvordan den bedst kunde indtages. Dernæst sad han atter op og lod Bannerne slutte Kreds om Volden; men i det samme kom Kannikerne fra Byen ud til ham i højtideligt Optog med deres Helligdomme, og til Tegn paa deres ydmyge og sønderknuste Sind gik de alle paa bare Fødder. De faldt paa Knæ for ham og bad ham for hans hellige Faders Skyld skaane Herrens Huse og ej sætte Ild paa dem tillige med Menneskenes Boliger; han maatte endelig ikke fare saa grumt frem mod Fjenden, at han lagde Haand paa de hellige Kirker og ved slig gruelig Udaad skamskændede sin egen og sine Forfædres Dyd og Ære. Desuden tilføjede de, at Bugislav bad om frit og fredeligt Lejde for trygt at kunne opsøge Kongen. – Dertil svarede Knud, at det var ej Gud, men Mennesker, han agtede at yppe Strid med; og den Kamp som han havde for, var en retfærdig Sag, der ej havde det mindste med Helligbrøde at gøre (Gesta Danorum, s. 550, og Danmarks Riges Krønike, s. 280-81).

Som korstog betragtet er dette jo en særdeles tvivlsom sag, ikke mindst idet det pommerske bispesæde nogle år tidligere var blevet forflyttet til Kammin. Nu endte det lykkeligt. Kongen behøvede ikke at indtage byen med vold og "lagde dermed heller ikke Haand paa de hellige Kirker", idet fyrst Bugislav overgav sig; ellers er der nok ingen tvivl om at kong Knud havde ført sin "retfærdige sag" til ende gennem at erobre og måske afbrænde byen.

I Saxos skildring adskiller dette togt sig fra dansk side ikke fra tidens øvrige togter og han kalder det som nævnt heller ikke korstog. Men af Saxos skildring fremgår det tydeligt at de pommerske prælater søger at spille på at den danske konges faren frem i området jo er korstog, og netop derfor bør han undlade at angribe denne by. På den anden side afslører Saxo med denne skildring indirekte at den danske konge nok har organiseret og propaganderet sit togt som et korstog. På den måde lader Saxo de pommerske prælater afsløre både at der alligevel ligger et element af hykleri i den danske korstogspolitik og at i det mindste dette togt snarere må ses som rendyrket imperialism, der har haft til formål at opnå hægemoni også i et kristent område. Resultatet blev da også at Bugislav måtte tage sit fyrstedømme som len af den danske konge.

Men det er ikke blot i verdslig henseende der var tale om imperialism. Det synes der også at have været i kirkelig henseende, for godt nok slutter Saxo sin fremstilling her og vi ved ikke fra hans fremstilling hvad der senere skete i området. Det ser imidlertid ud til at der i årtierne efter 1185 sad to danske biskopper efter hinanden i Kammin, Sigfrid (1186-1191) og Sigwin (1191-1219), og det har måske været et ikke mindre vigtigt resultat for danskerne. Der er i den sammenhæng den pikante omstændighed, at bispedømmet Kammin ikke var underlagt noget ærkesæde, men stod direkte under pavestolen. Dog foregik der på denne tid en intens strid mellem

ærkesæderne i Gniezno og Magdeburg om at underlægge sig det pommerske bispesæde. I den strid kan den danske erobring have sat et foreløbigt punktum. I 1188 bekræftede pave Clemens 3. Kammin-bispernes eksemption, hvilket ikke behøver at udelukke at Danmark eller dets kirke, gennem tilstedeværelsen i området, kan have fået indrømmet en rolle ved besættelsen af bispeembedet i Kammin.^{xi}

Så hykleri eller ej, Kammin og det vestpommerske område blev i verdslig og måske i kirkelig henseende for en tid underlagt Danmark, som om havde det været udsat for et korstog. På samme måde som Rygen og det nærmestliggende fastlandsområde var blevet det.

Alt i alt kan der ikke være tvivl om at de danske venderkorstog må ses som korstog også i moderne historiografi. Det forhindrer ikke at det kunne være en broget blanding af motiver der lå bag, når et korstog blev organiseret, ligesom det iøvrigt kunne være tilfældet med korstogene til Det Hellige Land.^{xii} Det gælder både for de fyrster der satte sig i spidsen for et korstog, for de gejstlige der støttede det – fra paven og nedefter – og for den enkelte korsfarer. Alligevel har korstog for mange sikkert været noget særligt, hvor det religiøse motiv spillede en vigtig rolle. Sådanne individuelle motiver vil sjældent finde vej til den type af kildemateriale vi har bevaret i Skandinavien. Men der er næppe tvivl om at for "Asmund og Gudmund, berømmelige lægfolk, [der] blev dræbt blandt venderne under det hellige kors' tegn" har korstogstanken været reel og at de er døde i forventning om at have gjort sig fortjent til den aflad korstagningen berettigede dem til.^{xiii}

Litteratur

Fenger, Ole: *"Kirker rejses allevegne" 1050-1250*, Gyldendal og Politikens Danmarks historie 4, Kbh 1989, s. 232.

Kahl, Hans-Dietrich: *Wie kam es 1147 zum "Wendenkreuzzug"?*, *Europa Slavica - Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, Berlin 1980, 286-296

Landert, Hans-Henrik: *Danskerne i Venden ca.800 – ca.1200. En studie i skriftlige kilder og historiografi til den danske optræden på Østersøens sydkyst i vikingetid og tidlig middelalder*. Speciale i historie ved Københavns Universitet 1992, s. 11.

Lidegaard, Mads: *Da danerne blev Kristne*, Viborg 1999, s. 138-39

Lunde domkapitels gavebøger, udg. C. Weeke, Kbh 1973 (1884-89), s. 196.

Petersens, Carl af & Emil Olson (udg.): *Sogur Danakonunga*, Kbh 1919-25, s. 274-75.

Petersohn, Jürgen: *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens*

und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert, Köln-Wien, 1979, s. 445 n. 42.

Preussisches Urkundenbuch. I:1, Königsberg 1882, nr. 29, s. 20-21.

Saxo: *Danmarks Riges Krønike 1-3*, oversat af Jørgen Olrik, Kbh 1970 (1908-12), bd.3, s.11-12.

Saxonis Gesta Danorum I, rec. et ed. J Olrik et H. Ræder, Hauniæ 1931, s. 368-69.

Skyum-Nielsen, Niels: *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie uden retouche 3*, Kbh 1971, s. 151,

ⁱ Hans-Henrik Landert. *Danskerne i Venden ca.800 – ca.1200*. En studie i skriftlige kilder og historiografi til den danske optræden på Østersøens sydkyst i vikingetid og tidlig middelalder. Speciale i historie ved Københavns Universitet 1992, s. 11.

ⁱⁱ Landerts henvisning var til Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie uden retouche 3*, Kbh 1971, s. 151, og det nærmeste vi her kommer citatet er: "Det [vendertogtet] skete under korset som religiøst mærke, så længe det var muligt, derpå med korset som politisk tegn."

ⁱⁱⁱ Det er dog ikke svært hos andre af vore fremtrædende middelalderhistorikere at finde lignende udtalelser, således stiller Ole Fenger Karl den Stores udbredelse af kristendommen blandt sakser og slaver op mod de danske venderkorstog på denne måde: "Dengang blev midlerne gjort hellige af det gode formål, hvad man ikke kunne påstå om de følgende danske pirattogter til slavernes lande", Ole Fenger, "Kirker rejses allevegne" 1050-1250, *Gyldendal og Politikens Danmarks historie 4*, Kbh 1989, s. 232.

^{iv} Om dette, se fx. Hans-Dietrich Kahl *Wie kam es 1147 zum "Wendenkreuzzug"?*, *Europa Slavica - Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, Berlin 1980, 286-296

^v Denne skildring er interessant for mens der ikke er grund til at betvivle Saxos identifikation af Svantevit med Sankt Vitus, hvori han overensstemmer med Helmold (Saxo kender da også til baggrunden herfor i den rolle "det hellige Blodvidne Sankt Vitus af Korvej" spillede under kristningen af Sachsen i Karl den Stores tid, som vi iøvrigt kender fra Widukind), så forekommer det mærkeligt at man i 1136 skulle have accepteret Svantevits fortsatte eksistens. Og i betragtning af at der i den korte tid der var Erik Emune beskåren næppe har kunnet være tale om nogen udstrakt missionsvirksomhed, kan Saxos skildring skyldes at han med henblik på bedre at motivere Valdemars og Absalons korstog, ville fremstille venderne som da frafaldne fra en nylig dansk mission.

^{vi} *Saxonis Gesta Danorum I*, rec. et ed. J Olrik et H. Ræder, Hauniæ 1931, s. 368-69. For Jørgen Olriks danske oversættelse henvises her til Saxo: *Danmarks Riges Krønike 1-3*, oversat af Jørgen Olrik, Kbh 1970 (1908-12), her bd. 3, s. 11-12.

^{vii} Et kendt eksempel herpå finder vi i Pave Alexander 3.s bulle, *Gravis admodum*, fra 7. september 1171 (måske 1172) til verdslige og gejstlige potentater i Norden, hvori han beskriver hvorledes finnerne falder fra troen så snart den ydre trussel er fjernet, jf. DD I:3, nr. 25.

^{viii} Fornylig har Mads Lidegaard udfra identifikationen af Svantevit med Sankt Vitus villet hævde at det slet ikke var nogen hedensk afgud Valdemar og Absalon i 1169 knuste men en højt anset kristen helgen og at rygboerne slet ikke var rigtige hedninge (Da danerne blev Kristne, Viborg 1999, s. 138-39). Man kan selvfølgelig godt mistænke såvel Saxo som Helmold for bevidst at have udmalet rygboerne som hedninge for at motivere at korstog rettedes imod dem fra hvert sit hold. Derfor kan de to historikere også tænkes at have gjort en hedensk Svantevit-guddom ud af en ægte kristen Sankt Vitus kult blandt rygboerne. Men det er nu ikke særlig sandsynligt i betragtning af at Saxos detaljerede skildring af Svantevitstøtten med dens fire ansigter jo synes at bekræftes af fundet småfigurer med fire ansigter i henholdsvis Wolin og Svendborg. Så selvom Svantevit nok skal ses som rygboernes version af den hellige Vitus, så er hans kult i form af en 4-ansigtet figur nok udtryk for den form for synkretisme der kendetegner mange polyteistiske religioner.

Uden at ville lægge for meget heri er det fristende at se det fjerde ansigt på Svantevitstøtten som en udvidelse med en guddom af slavernes traditionelle trehoved-kult (triglav), der iøvrigt også skulle kunne afspejle en oprindelig kristen treenighedskult.

^{ix} For Saxo fremstilling af Rygens indtagelse se *Gesta Danorum*, s. 464ff.: og *Danmarks Riges Krønike 3*, s. 158 ff. Det hedenske pantheon beskrives i *Gesta Danorum*, s. 474ff., og *Danmarks Riges Krønike*, s. 172ff.

^x Dog har *Knytlingesagan* en parallel fremstilling med navne som Rinvit, Turupidh, Puruvit alle fra Garz, en Pizamar, fra et sted kaldet Jasmund [Ásund], og som krigsgud en Tjarnaglofi. Mellem de to fremstillinger er der klart nok en sammenhæng; men mens Saxo er ene om de mange detaljer omkring den voldsomme slagting af guddommene, så nævner *Knytlinge*, som vi ser, flere navne på guddomme af hvilke en i modsætning til Saxos gudenavne i det mindste indeholder et led der lyder autentisk slavisk: -mar, mens en anden har helt slavisk navn Tjarnaglofi (Sorthoved). Se Petersens, Carl af & Emil Olson (udg.), *Sogur Danakonunga*, Kbh 1919-25, s. 274-75.

^{xi} Her må det dog indskydes at Jürgen Petersohn betvivler disse biskoppers danske tilhørsforhold, se Jürgen Petersohn, *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert*, Köln-Wien, 1979, s. 445 n. 42. Dog antyder dette at biskoppen af Kammin følger umiddelbart efter ærkebiskoppen af Lund og hans suffraganer i listen over hvilke ærkesæder paven har tilskrevet bullen af 12. juni 1218, hvori han opfordrer modtagerne til at hjælpe biskop Christian af Preussen, at der er en nærmere forbindelse mellem Lund og Kammin. Listen findes trykt i udgaven af dokumentet i *Preussisches Urkundenbuch*. I:1, Königsberg 1882, nr. 29, s. 20-21. Derimod har udgiverne af henholdsvis *Bullarium Danicum* (nr. 139) og *DD* (I:V, nr. 142) ikke fundet det vigtigt for vurderingen af dette pavelige initiativs betydning at oplyse at denne bulle faktisk tilgik de fleste af Nord- og Mellemeuropas ærkesæder. At dømme efter specielt regesterne i *DD* og *DRB* fremstår derfor den danske ærkebiskop som den paven alene sætter sin lid til i denne sag.

^{xii} Det må derfor undre at mange af vore danske og skandinaviske kolleger næsten på rygmarven hævder at det vi kalder korstog i Østersøregionen ikke – som korstogene til Det Hellige Land – var egentlige korstog. Det gør de uden tilsyneladende at gøre sig overvejelser over hvorved disse togter – bortset fra geografien – egentlig adskilte sig fra korstogene til Det Hellige Land.

^{xiii} Deres navne er indført i Lunde domkapitels *Gavebog* under 4. august med en hånd der må dateres til 12.årh.: "Asmundus et Godmundus, illustres laici, apud Slavos sub signo sancte crucis occisi sunt.", Lunde domkapitels gavebøger, udg. C. Weeke, Kbh 1973 (1884-89), s. 196.

VENNER OG FJENDER OMKRING ØSTERSØEN

- de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder. Præsentation af et arkæologisk forsknings- og formidlingsprojekt inden for Storstrøms Amt.

Af Anna-Elisabeth Jensen.

Projektets baggrund og organisation

Arkæologiudvalget under Museumsrådet i Storstrøms Amt fik hen mod slutningen af kulturregionsforsøgene 1996-99 (Nellemann Konsulenterne 1999) bevilling til et fælles forsknings- og formidlingsprojekt. Ikke mindst beliggenheden som grænseland i Østersøen placerer regionen centralt i diskussionen af samfundsudviklingen mellem forhistorisk og historisk tid og i diskussionen af forbindelserne tværs over Østersøen. Valget faldt derfor på en gennemgang og registrering af genstandsmateriale fra tiden mellem ca. 700 og ca. 1250 på de arkæologiske museer i amtet med henblik på en undersøgelse af de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder. Projektet skal undersøge venderne som et tidligt eksempel på en integration, der ser ud til at være lykkedes så godt, at vi i dag er i tvivl om, hvad der er vendisk og hvad dansk.

Projektet styres af en følgegruppe med repræsentanter fra de arkæologiske institutioner i Storstrøms Amt, Palle Birk Hansen fra Næstved Museum (formand), Dorte Wille-Jørgensen fra Sydsjællands Museum, Thomas W. Lassen fra Lolland-Falsters Stiftsmuseum samt Leif Plith Lauritsen fra Middelaldercentret. Arkæologiudvalget har frikøbt museumsinspektør Anna-Elisabeth Jensen fra Museet Falsters Minder som projektleder i et år fra februar 2000. Næstved Museum administrerer projektet.

Følgegruppen planlægger at invitere danske, svenske og tyske eksperter til en bredere konsulentgruppe. Samarbejdet med konsulentgruppen forudsættes primært udmøntet gennem afholdelse af et tværfagligt seminar i efteråret 2000.

Bevillingen til projektet er betinget af, at forskningen efterfølgende formidles så bredt som muligt til børn og voksne. I løbet af projektperioden skal der derfor fremstilles et relevant illustrationsmateriale samt udformes målgrupperelaterede synopser over undersøgelsesresultaterne. Projektets resultater kan således ikke blot formidles gennem publikationer, udstillinger og skoleundervisningsmateriale, men også mere utraditionelt via museernes hjemmesider på Internettet (www.aabne-samlinger.dk) og gennem informationstavler og turfoldere til kulturlandskabet.

Forudsætninger for projektet:

Østersøområdet har fungeret som en form for samhandelsområde også før Hansaens storhedstid. Skriftlige kilder omtaler landområder syd for Østersøen som vendiske og landområderne nord for Østersøen som danske. De samme skriftlige kilder beretter om stridigheder mellem danskere og vendere, ikke mindst i forbindelse med de baltiske korstog. En række genstandstyper betegnes ofte som slavisk inspirerede, f.eks. keramik og bronzeblik, men det relevante genstandsmateriale inden for Storstrøms Amt er ikke før gennemgået systematisk.

Projektets kildemateriale

Knap 1000 lokaliteter fra Storstrøms Amt kan groft henføres til den valgte undersøgelsesperiode, men kun omkring 200 kan dateres tilstrækkeligt nøjagtigt til brug for videregående undersøgelser.

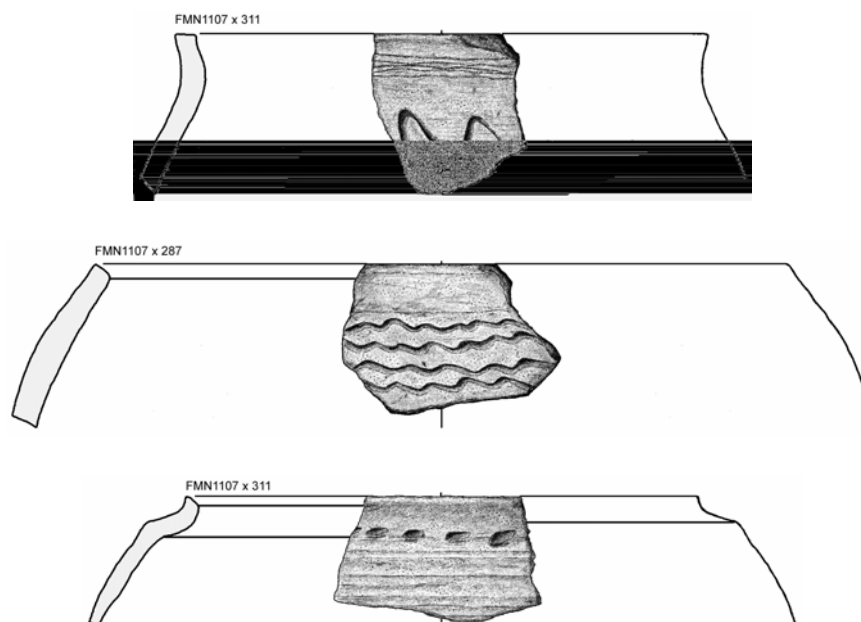
Lokaliteterne er dels registreret i Det Kulturhistoriske Centralregisters sognebeskrivelsesoplysninger, dels i en upubliceret registrering af middelalderlokaliteter foretaget som forberedende arbejde for fredningsplanlægningsarbejdet i Storstrøms Amt i 1982.

Den første overfladiske gennemgang af lokaliteterne har vist en udstrakt ensartethed i karakteren af fund, der antageligt skyldes en ensartet forskningshistorie for regionen.

I det 19. århundrede fremkom i Storstrøms Amt som i resten af landet en række skatte- og gravfund ved markarbejde og råstofindvinding. Men med undtagelse af Lolland-Falsters Stiftsmuseums ældre undersøgelser (Larsen 1946, Boyhus og Snedker 1971) blev regulære større udgravninger i det åbne land først for alvor iværksat med Ødegårdsprojektet i 1970'erne (Pedersen 1989) og anlæggelsen af Sydmotorvejen i 1980'erne (Løkkegaard Poulsen 1994, Pedersen 1994). Desto mere kærkomne er de seneste undersøgelser af f.eks. Næs (Hansen og Høier 2000) og Vester Egesborg (Gärtner og Ulriksen 1997).

De fleste bebyggelsesfund er kommet til efter ansættelsen af professionelle arkæologer på lokalmuseerne for godt 20 år siden (Jensen 1995). Men fundbilledet er stadig langt fra repræsentativt og fordrejes derfor uforholdsvist af enkelt områder og særlige indsatsområder som Lolland-Falsters Stifts Museums ældre undersøgelser (Løkkegaard Poulsen 1999) Stevnsundersøgelsen (Hedeager 1982), Ødegårdsundersøgelsen (Pedersen 1989) eller udgravninger i vej- og ledningstracéer (f.eks. Christensen 1996).

Kildematerialet adskiller sig umiddelbart ikke kvalitativt fra materialet i resten af det danske område eller for den sags skyld fra området syd for Østersøen. Der er som naturligt i et arkipelag en overvægt af skibsfund, der afspejler de søværts forbindelser, f.eks. Fribrødre fundet (Holmberg og Skamby Madsen 1998) Befæstninger, landbebyggelse, byer og handelspladser, depotfund, begravelser, bro- og vejanlæg mv. findes spredt ud over amtet. Tilsyneladende er der dog en underrepræsentation af centralstedsfunktioner i forhold til resten af landet. F.eks. slås der først mønt i regionen hen i 1300-tallet.

Eksempler på Østersøkeramik fra Toreby sogn på Lolland (Zimmermann 1998).
Tegner Niels Levinsen, Falsters Minder.

Undersøgelsesområder

Hovedundersøgelsen består i en analyse af genstandsmaterialets udbredelse i tid og rum inden for Storstrøms Amt. Analysen koncentrerer sig om de genstandsgrupper, der traditionelt opfattes som slaviske eller slavisk inspirerede. Først og fremmest østersøkeramikken, men også knivskedebeslag og benknapper i form af gennemborede tåknogler.

Derudover skal det undersøges om bebyggelsesmønstret inden for Storstrøms amt fra ca. 700 til ca. 1250 afspejler eventuelle indvandring, udvandring eller erobringer.

Endelig skal det afklares om den materielle kultur i Storstrøms amt fra ca. 700 til ca. 1250 overhovedet afspejler forskellige etniske grupper, samt i givet fald, hvorledes f.eks. vendiske karakteristika identificeres.

Litteraturhenvísninger

Boyhus Else-Marie og Kjeld Snedker: En bosættelse fra den tidlige middelalder i Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift, Maribo 1971

Christoffersen, Jørgen og Susanne Bjerknæs Petersen: Stenalderens pælebygninger og vikingetids sølvbægre – Lolland-Falster set fra centralt hold. Lolland-Falsters Historiske Samfund Årbog 1996 84. årgang. Maribo 1997.

Christensen, Kirsten: Systofte – en middelalderlandsby på Falster, i Fra fortid til fremtid med KONTEK, Elkraft A.m.b.A og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, København 1996.

Gärtner, Birgitta og Jens Ulriksen: Vester Egesborg-pladsen. – En anløbsplads fra vikingetid. Liv og Levn 11, Næstved 1997

Hansen, Keld Møller og Henrik Høier: Næs – en vikingetidsbybygelse med hørproduktion (publiceres i KUML 2000)

Hedeager, Lotte: Settlement Continuity in the Villages of Stevns, South-eastern Zealand – an Archaeological Investigation. Journal of Danish Archaeology vol. 1, Odense 1982.

Holmberg, Bente og Jan Skamby Madsen: Da kom en *snekke*... Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet? KUML 1997-98,

Jensen, Anna-Elisabeth: KONTEK-forbindelsen og Falsters fortid. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1994, København 1995.

Larsen, Svend: Vendiske skår i Stiftsmuseet Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift, Maribo 1946

Løkkegaard Poulsen, Karen: Bannerup og Hampegård – bopladser på Lolland-Falster, i: 5000 år under motorvejen. Red. Hertz, Johs. og Svend Nielsen. Vejdirektoratet og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, København 1994

Løkkegaard Poulsen, Karen: Vikinger og vendere på Lolland-Falster – Hvad siger de arkæologiske levn? Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1998, Maribo 1999.

Nellemann Konsulenterne 1999: Evaluering af det regionale kulturforsøg. Udarbejdet for Kulturministeriet. marts 1999 København.

Pedersen, Jens-Aage: De arkæologiske undersøgelser, i Falster Undersøgelsen (Red. Svend Gissel) Det Nordiske Ødegårdsprojekt Publikation nr. 16 bd. 1-2, i kommission hos Landbohistorisk Selskab, Odense 1989.

Pedersen, Jens-Aage og Per Poulsen: Boplads og brandtomt ved Tvedemosegård, i: 5000 år under motorvejen. Red. Hertz, Johs. og Svend Nielsen. Vejdirektoratet og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, København 1994

Zimmermann, Marit: "Gedelunden" en forsvunden middelalderlandsby i Toreby sogn. Lolland-Falsters Historiske Samfund Årbog 1997, Maribo 1998

**Mindre Skrifter udgivet af
Center for Middelalderstudier,
Syddansk Universitet, Odense**

nr. 8 *Marsken rider igen - Om mordet på Erik Klipping, Rumelants sange og marsk Stig-viserne, 1990.*

Jens E. Olesen: Kongemord og fredløshedsdom.

Reinhold Schröder: Dâvon sing ich ü diz liet. Rumelants strofer i anledning af Erik Klippings død.

Leif Søndergaard: Meningsdannelse og mytedannelse i marsk Stig-viserne.

Iørn Piø: Hvem skrev den lange Marsk Stig-vise? Skitse til en arbejdshypotese.

nr. 9 *Griseldistemaet gennem tiden, 1992.*

Michel Olsen: Griselda - Omskrivninger og værdiforskydninger.

Marianne Børch: Chausers Griselde: menneske eller urmenneske.

Leif Søndergaard: Folkebogens fascination - Griseldis gennem 400 år.

Iørn Piø: Tålmodige kvinder. Den taalmodige kvinde (DgF 257 og to folkeeventyr).

-Udgået-

nr. 10 *Chausers poetik, 1993.*

Marianne Novrup Børch: Chausers poetik.

nr. 11 *Folkelige bevægelser i reformationstiden, 1993.*

Jens E. Olesen: Flyveskrifter og politisk propaganda i reformationstiden - fra Christian II til Grevens Fejde.

Leif Søndergaard: Fastelavnsspillet i reformationstiden - om *Peder Smid og Atzer Bonde*. Viser fra reformationstiden.

nr. 12 *Om Arthur og gralsromanen, 1994.*

Trond Kruke Salberg: The Origins of the Arthurian Legend and of the Matter of Britain/Brittany.

Kajsa Meyer: Crestien de Troyes - hans baggrund og kilder, herunder specielt deres udmøntning i 'Le chevalier au lion'.

Rasmus Thorning Hansen: Eftersøgningstematikken i Wolfram von Eschenbachs 'Parzival' - en tematisk og strukturel undersøgelse.

nr. 13 *Forskning og formidling, 1995.*

Niels-Knud Liebgott: Tanker og principper bag nyopstillingen af Nationalmuseets middelaldersamling.

Henrik M. Jansen: Formidling af arkæologiske undersøgelser fra dansk middelalder.

Erland Porsmose: Arven i landskabet - et eksempel fra Fyn.

Leif Søndergaard: Ingen forskning uden formidling - ingen formidling uden forskning.

Claus Koch: Museum med mening.

Torben Grøngaard Jeppesen: Formidlingsproblemer.

Rolf Dorset: Middelalderen lige til fotoalbummet.

nr. 14 *Paris' dom, 1995.*

Leif Søndergaard: Paris' dom - fra antikt motiv til middelalderligt fastelavnsspil. Med tekst til

Paris' dom og English Summary.
-Udgået-

nr. 15 *Fromhed og fristelser, 1996.*

Dorrit Einarsen: *Fromhed og fristelser*. - Margery Kempes bog - en middelalderkvindes erindringer.

nr. 16 *Modern Legends and Medieval Studies, 1996.*

Tom Pettitt: *The Contemporaneity of the Contemporary Legend*.

Henrik Lassen: *Contemporary Legends and Traditions of the Past: The Regenerative Approach*.

Tom Pettitt: *Alien Encounters: Medieval Perspectives on the Modern Contemporary Legend*.

nr. 17 *"Enn bat segia allir einnig..." Tradition og fornyelse i Volsunga Saga og Nibelungenlied, 1997.*

Hans Ørbæk: *"Enn bat segia allir einnig..." Tradition og fornyelse i Volsunga Saga og Nibelungenlied*.

nr. 18 *Anders Sunesen. Danmark og verden i 1200-tallet, 1998*

Torben K Nielsen: *Innocens III og Anders Sunesen. Aspekter af den institutionelle og religiøse praksis hos pave og ærkebiskop i 12. århundrede*

Thyra Nors: *Anders Sunesen, det internationale ægteskab og dansk politik*.

Ane Bysted: *Om tankerne bag Anders Sunesens Hexaëmeron*.

Kurt Villads Jensen: *Anders Sunesen og Jøderne. Et forsøg på at overfortolke en tekst*.

nr. 19 *Aktivitetsskalender Fyn 99.*

Center for Middelalderstudier.

Syddansk Universitet, Odense Universitet.

nr. 20 *Venderne og Danmark - et tværfagligt seminar, 2000*

Redigeret af Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og John Lind.

Kurt Villads Jensen: *Saxos grænser. Dehumaniseringen af venderne*

Ane Lise Bysted: *Teologien bag venderkorstogene*

Vivian Etting: *Venderne på Flaster*

Michael Andersen: *Slaverne i Roskilde*

Friederike W. Housted: *Stednavne af slavisk oprindelse på Lolland, Falster og Møn*

Morten Pedersen: *Det tidlige kirkebyggeri og sognedannelsen på Falster*

Jørgen Skaarup: *Borrebjerg og Guldborg - arkæologiske vidnesbyrd om Saxo's "Venderplage"*

Henning Nielsen: *Sydvestsjælland og venderne*

Carsten Selch Jensen: *Fjender eller venner? Dansk-vendiske alliancer i 1200-tallets første halvdel*

John Lind: *Var Valdemarstidens venderkorstog "topmålet af hyckleri"?*

Anna-Elisabeth Jensen: *Venner og fjender omkring Østersøen - de dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder. Præsentation af et arkæologisk forsknings- og formidlingsprojekt inden for Storstrøms Amt*

Skrifterne kan rekvireres ved henvendelse til:

Center for Middelalderstudier
SDU, Odense Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Åben tirsdag 12.00-16.00
Tlf.: 65503210
e-mail: midlab@hist.sdu.dk